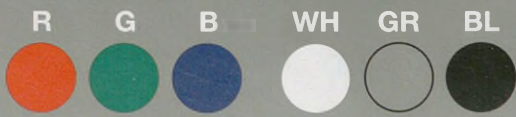

Part Code
ST1316

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

TRADUCERE

DEPE ORIGINALUL LATINESC LA 200 DE ANI DELA
MOARTEA AUTORULUI (21 AUGUST 1723)

DE

Dr. GIORGE PASCU

Profesor la Universitatea din Iasi

BUCURESTI

Editura „CARTEA ROMĂNEASCĂ”
1923

RETUL LEI 50.

Colour Chart #13

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

Inches
Centimetres
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA
MOLDOVEI

TRADUCERE

DEPE ORIGINALUL LATINESC LA 200 DE ANI DELA
MOARTEA AUTORULUI (21 AUGUST 1723)

DE

Dr. GIORGE PASCU

Profesor la Universitatea din Iasi

BUCURESTI

Editura „CARTEA ROMĂNEASCĂ”
1923

PREȚUL LEI 50.

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA
MOLDOVEI

Traducere depe originalul latinesc la 200 de ani
dela moartea autorului (21 August 1723)

de

Dr. GIORGE PASCU
Profesor la Universitatea din Iasi

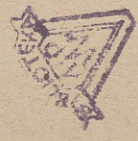

BUCURESTI

—
Editura „CARTEA ROMANEASCA”
1923

2(438)

34663/2

INTRODUCERE

Descrierea Moldovei cuprinde trei părți: *Partea geografică, II Partea politică și III Despre starea bisericească și politică a Moldovei.*

Prima parte cuprinde 7 capitole: 1. Despre numele vechi și actuale ale Moldovei, 2. Despre situația Moldovei, despre hotarile ei vechi și actuale și despre climatul țării, 3. Despre apele Moldovei. 4. Despre ținuturile și cetățile actuale ale Moldovei, 5. Despre munții și mineralele Moldovei, 6. Despre câmpii și pădurile Moldovei, 7. Despre animalele sălbatice și domestice.

Partea a doua cuprinde 19 capitole: 1. Despre forma statului moldovenesc, 2. Despre alegerea Domnilor Moldovei, 3. Despre obiceiurile vechi și actuale la punerea Domnilor Moldovei, 4. Despre confirmarea Domnilor, 5. Despre scoaterea Domnilor, 6. Despre boerii Moldovei și gradele lor, 7. Despre armata Moldovei, 8. Despre ceremoniile dela curte la eșirea și la ospetele Domnilor, 9. Despre vînatul Domnilor, 10. Despre înmormîntarea Domnilor, 11. Despre legile Moldovei, 12. Despre tribunalul Domnului și al boerilor, 13. Despre veniturile vechi și actuale ale Moldovei, 14. Despre tributul și darurile pe care Moldova le plătește curții turcești. 15. Despre nobilimea moldovenească, 16. Despre ceilalți locuitori ai Moldovei, 17. Despre moravurile Moldovenilor, 18. Despre ceremoniile pe care Moldovenii le

observă la Isgodne și la nunți, 19. Despre înmormintarea Moldovenilor.

Partea a treia cuprinde 5 capitole: 1. Despre religia Moldovenilor, 2. Despre ierarhia bisericească, 3. Despre mănăstirile Moldovei, 4. Despre limba Moldovenilor, 5. Despre literile Moldovenilor.

Se încheie cu o hartă a Moldovei.

Cartea a fost scrisă în latinește la 1715, fiindcă-i fusese cerută de Academia din Berlin, al cărui membru devenise la 11 Iulie 1714.

În adevăr în *Hronicul*, a cărui traducere din latinește a început-o în 1717, Cantemir zice (pg. 179): «Cu doi ani mai înainte [de 1717] toată Hotărîrea Moldovei, cu tabla gheografică, cu cîtă osîrdie și trudă s-au putut, deplin, precum mi se pare, s-au șiruit», iar ceva mai sus: «înpinși și poștiți fiind dela unii priatini streini, și mai cu dendins dela însoțirea noastră care iaste Academia științelor de Berolin, nu numai odată sau de două ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentruca de începătura, neamul și vechimea Moldovenilor, pre cît adevărul poșteaste, macar cît de pre scurt, să-i înștiințăm. Așijderea de starea și pusul locului [Moldovei], de aședzămîntul aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarilor, și de altele carile spre folosul vieții omenești caută, și încă și obiceiurile, legea, țărămoniile politicești și bisericești, și de alte carile spre orînduiala și cinsteșia omenească stăruesc, pre cît în puțință slabei noastre știință va fi, să-i adevărim».

În *Hronic* Cantemir citează *Descrierea* încă de 5 ori:

1. Pg. 106. «Pentru care șarț [Troianul] în Gheografia noastră care pentru Moldova am făcut, s-au pomenit mai pre larg». — *Descrierea part. 1 cap. 4 finis*.

2. Pg. 131. «Ce noi avînd deosăbit scris în Gheografia Moldaviei pentru titlurile Domnilor moldovenești și munteanești, ...să ne îtoarcem». — *Descr. partea II cap. 15*.

3. Pg. 325. «Și astăzi boerimea țării de sus mai mulți mojici podani ruși au decit de alte neamuri. Ce, pentru podanii Moldovei, avînd noi deosebit dzis în

Descripția Moldovei, aicea mai mult nu avem a dzice». — *Descr. partea II cap. 16.*

4. Pg. 249. «Așijderea chipul bouului carele iaste într-acest ban [o monedă antică găsită în dărămăturile celății Gherghina de lângă Galați] nu puțină dovadă poate să să fie pentru herbul țării noastre, carele cap de bou fine. Ce, pentru aceasta va citi cititoriul nostru unde vom dzice pentru herbul țării în Gheografia Moldovei». — În momentul cînd scriea aceste rînduri, adică între 1717—1719, Cantemir se gîndea să adauge la descriere un pasaj despre herbul (stema) țării, pe care l-a și adăugat în adevăr la sîrșitul cap. I din partea II, dar pe care editorul Academiei l-a omis: «Aici urmează pasajul despre stema Moldovei, — notă trasă cu cruce în manuscris.» Cu toată crucea pasajul trebuia deci păstrat.

5. Pg. 471, după ce citează cîteva nume de orașe, de origină romană după dînsul, din Moldova, Cantemir zice: «Ce, pentru acestea în ceastă dată mai multe a dzice părăsînd, poștim pre cititoriul nostru să nu să lenească a cerca în Cartea hotărîrii Țării Moldovii, pe care cu patru ani mai înainte în limba lălinească am scris-o. Iară de va plăcea lui Dumnedzău să mai fim între vii, a o întoarce vom pune ostenință». — *Descr. partea I cap. 4.* — Din această citație, făcută la 1719, rezultă că Cantemir avusese intenția să traducă în rominește și *Descriptio*.

În *Istoria Imperiului Otoman* Cantemir citase *Descrierea Moldovei* de 8 ori pentru fapte care se găsesc în adevăr în *Descriere* (a) și de 3 ori pentru fapte care nu se găsesc acolo (b), și anume:

a. 1. Bogdania, numele turcesc al Moldovei, dela Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare (pg. 98 nota 8). — *Descr. I cap. 1.* — Și *Hronic*, 377.

2. Poporul și cetatea Taifali din Fălci (pg. 158 nota 60) — *Descr. I cap. 4.*

3. Cetățile Chișea și Acherman (pg. 177 nota 25). — *Descr. I cap. 4.*

4. Lacul lui Ovidie (pg. 177 nota 27). — *Descr. I cap. 4.*

5. Moldova de sus și de jos (pg. 273—274 nota 38). — *Descr. I cap. 4.*

6. Suceava, Iași (pg. 274 nota 39). — *Descr. I cap. 4.*

7. Pompa la instalarea Domnilor Moldovei (pg. 276—279 nota 43). — *Descr. II cap. 3.*

8. Hotin (pg. 362 nota 3). — *Descr. I cap. 4.*

b. 1. Ștefan cel Mare (pg. 62 nota).

2. Turnul Severin și podul de piatră al lui Traian (pg. 98 nota 8).

3. Introducerea Domnilor greci în Moldova (pg. 295—296 nota 84).

În redacția definitivă a Descrierii aceste 3 note au fost scoase ca nefind potrivite cu cadrul cărții și rezervate pentru Hronic. Nota 2 se găsește în adevărat dezvoltată în Hronic pg. 158 și 188. Notele 1 și 3 vor fi fost lăsate pentru partea a doua a Hronicului, pe care însă n-a mai apucat s-o scrie.

Descrierea Moldovei este una din cele mai importante cărți din trecutul nostru. În advăr această carte-i cea dintâi care aruncă o privire generală asupra vreunui ținut românesc și în acelaș timp într-un cadru larg. Gheografia Moldovei, cum îi zicea autorul pe românește, nu-i numai o expunere de geografie fizică (hotară, climat, ape, ținuturi, tirguri și cetăți, munți, minerale, câmpii, și păduri), ci și una economică (venituri, vii, lemn, vite, rimători cai, albine, pești), politică și administrativă (forma de guvernămîni, Domnitorul, boerimea și feluritele slujbe boerești, armata, ceremoniile la instalarea, scoaterea și înmormîntarea Domnilor, legi, divanul de judecată, tribut), socială (boeri și țărani, locuitori de neam străin, cele trei centre de țărani liberi, datini, religie, superstiții) și fără a uita latura bisericească (mitropolii, episcopi, preuți, mănăstiri), apoi limba, scrierea și starea culturală.

Bogatele informații de tot felul izvorite din propria

experiență a autorului fac din Descrierea Moldovei un izvor din cele mai importante pentru istoria Moldovei la începutul secolului XVIII.

Relevăm câteva lucruri din cele mai importante depe vremea lui Cantemir.

Societatea moldovenească la începutul secolului XVIII era compusă, din boeri proprietari de pământ care administrau Țara cu diferitele lor slujbe, și țărani, care lucrau pământul, viea, sarea, lemnul și stupăria. Țăranii erau liberi și neliberi (vecini) (II 16).

Trei centre de țărani liberi erau chiar independente față de Domnitor: Cimpullung în ținutul Sucevii, de vreo 15 sate de păstori; Vrancea în ținutul Putnei, de 12 sate de păstori cu 2000 de case; Chigheciul în ținutul Fălciilor, o pădure la margina dinspre Tătarii din Bugeac cu 2000 de oameni, toți călăreți. Aceste trei «state» aveau legile și judecătorii lor proprii (II 16).

Negustorii erau străini (gelepi), în primul rînd Turci, Evrei, Armeni, Greci, apoi Arnăuți, Sirbi, Bulgari, căci cetățenii (locuitorii orașelor) considerau negustoria ca un lucru rușinos (II 16).

În țară se mai aflau Nemți, Poloni și Cazaci care serveau în oaste și la curte, apoi Ruși și Unguri slujitori boerești, și Țigani robi, fierari și arămari, leneși și hoți (II 16).

Din punct de vedere administrativ Moldova se împărțea în țara de sus și țara de jos, în fruntea cărora se aflau câte un vornic. Deosebirea între cele două țări era și de natură psihologică. Locuitorii din țara de sus erau mai molatici și religioși până la superstiție, cei din țara de jos mai războinici și mai puțin religioși (II 17).

Țara fiind săracă o oaste mai mare de 8000 de oameni nu se putea ridica (II 7).

Nivelul cultural era foarte jos. Boerii abia dacă învățau să scrie ca să-și poată pune iscălitura pe un act ori să-și fie izvod de vite (II 17).

Pentru dialectologie is foarte interesante următoarele constatări ale lui Cantemir (III 4.): «Cei care locuiesc la

Nistru amestecă multe cuvinte leșești și mai multe vase de întrebuințare casnică le numesc cu cuvinte leșești, încît de un alt Moldovan abia pot fi înțelese. Cei care locuiesc în munți spre Țara Ungurească se folosesc mai adeseori de cuvinte ungurești, Fălciunii amestecă limba moldovenească cu cea tătărăscă, Gălățenii cu cea grecească și turcească. — Femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci ele schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi* ca bine ghine, m inițial în *ng*, greu de pronunțat de unii, ca mie nghie. Un bărbat care s-a învățat odată cu acea pronunțare, cu greu poate să se dezvețe și ca soarele se tradează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sînul maică-sa, și de aceea chiar astfel de oameni sînt numiți în dispreț ficiori de babă. — Muntenii și Ungurenii au aceeași limbă cași Moldovenii, totuș pronunțarea lor este mai aspră, ca giur, Munteanul zice jur, în felul lui *z* leșesc ori *j* franțuzesc; Dumnedzău, munt. Dumnezeu; acmu, munt. acuma acela, munt. ahăla».

Cîteva proverbe care circulau pe vremea lui; Cantemir îs caracteristice.

Caii moldovenești, iuți și tari, erau căutați nu numai de Poloni și de Unguri, ci și de Turci, care aveau proverbul *adzem dilbiri Bogdan bargiri messhurdir*, adică un tînăr persan și un cal moldovenesc sînt mai lăudați decît toți ceilalți (I 7).

Nesațiul Turcilor era caracterizat de Moldoveni cu vorba nu vînează iepurii cu cîni ci cu carul, și nici nu căută a momi calul cu sacul deșert (II 4).

Codrenii, adică Moldovenii din codrii Chigheciului, erau viteji vestiți între Moldoveni: cinci Tatari din Crimeia bat zece din Bugeac, și cinci Moldoveni bat zece Tătari din Crimeia, iar cinci Codreni (căci așa se chiamă în Moldova Chighecenii) bat zece Moldoveni (II 16).

Cartea-i scrisă cu căldură, dar nu cu șovinism. Dacă un scriitor pune în evidență calitățile poporului său, el nu poate ignora defectele: «Cei car vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru de altfel cunoscut de pușini străini ori chiar de nimene, iubirea de patrie insistă și

poruncește să încercăm cu laude acel popor, în care ne-am născut, și să recomandăm pe locuitorii unei țări care ne-a dat viața. Se opune însă spiritul de adevăr și ne oprește să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătuește că sînt de reprobate. Căci va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer supl ochi acele defecte care clocotesc în locuitorii ei, decît să fie înșelați cu o lingușire măgulitoare și cu o scuză ghibace, încît să creadă că se poartă corect ceia ce toată lume depe pămînt crescută în moravuri mai fine, condamnă» (II 17).

Cartea nu-i lipită de imperfecțiuni. Cantemir afirmă că capitala dela Suceava la Iași a fost strămutată de Ștefan cel Mare (I 4), că numele orașului Iași vine dela «un morar bătrîn numit Ioan, căruia-i zicea și Iași» (I 4), că «probabil că Fălcii vine dela Taifali», un neam de oameni care locuiau la Prut (I 4), că Alexandru cel Bun este cel dintăiu care a făcut cunoscută Moldova în străinătate prin faptul că a trimes pe mitropolit și soli la conciliul din Florența, unde au apărut cu tărie ortodoxia (II 2), pe cînd Alexandru cel Bun domnește dela 1400—1432, iar conciliul dela Florența s-a ținut la 1439, iar în alt loc că mitropolitul trimes la Florența a trecut de partea Latinilor, ceia ce a făcut că urmașul său, mitropolitul Teoctist, de origină bulgar, să determine pe Alexandru cel Bun să scoată literele latine din scrierea moldovenească și să le înlocuiască cu litere chirilice (III 5).

Sînt și naivități. Locuitorii de lîngă muntele Incul, aproape de rîul Cirimuș, culeg într-un vas roua ce cade pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui. Această rouă produce un unt care nu se deosebește întru nimic de untul animal. Untul de rouă se poate face însă numai în lunile Mart, April și Maiu și-i așa de hrănit, încît, în acest timp, oile-s oprite de a pășuna pe munte, fiindcă atfel crapă de multă grăsime (I 5); pădurile de lîngă Coțnari numite dumbrăvile roșii au fost arate cu ghindă de prizonieri poloni în urma unei bătălii, în care Ștefan cel Mare a bătut pe Poloni (I 6).

Cantemir credea în descîntece. În partea III cap. 1

relatează că a văzut cu ochii lui cum o babă a lecut prin descîntece pe un căl care se umflase dintr-o mușcătură de șerpe, iar o alta a lecut un grajdul întreg de cai plini de rîe.

În forma în care ni s-a păstrat, redacția Descrierii nu-i definitivă. În timp ce scriea *Hronicul Cantemir* nu neglija de a adăuga la *Descriere* unele note mai mici (cf. 4 note la cap. 4 din partea I) și chiar una mai mare despre stemă (v. mai sus). Pe de altă parte în unele afirmații istorice *Descrierea* dela 1715 i-n contradicție cu *Hronicul* dela 1717—1719. Astfel în *Descriere* afirma că «nimic nu ne împiedecă să credem că coto-nule de Romani în Dacia s-au slujit de servitori daci ori chiar, dacă vreunul și-a pierdut soția, a luat în căsătorie vreo tînără din acel neam, de unde ușor s-a putut introduce vreun cuvînt din limba acelor indigeni. Astfel sînt: stejar quercus, pădure sylvă, hăleșteu stagnum, cărare semita, grăesc loquor, privesc aspicio, nemeresc aliquo pervenio» (III 4), pe cînd în *Hronic* susține că Dacii au fost stîrpiți (pg. 190); în *Descriere* afirma că Românii s-au retras în Maramureș, unde au stat cîteva secole, lăsînd Moldova pustie (I 4), pe cînd în *Hronic* susține pe larg că Românii au locuit totdeauna în Dacia, deci și Moldova; în *Descriere* explica bourul din stema Moldovei prin povestea zimbrului vînat de Dragoș cînd a descălecat Moldova (I 1), pe cînd în *Hronic* combate această părere ca o «basnă din slabi și proști crieri scornită» și explică stema prin «cetatea carea întăi au făcut Traian împărat în Dacia și au numit-o Caput Bovis, Capul Bouului» (pg. 471, cf. și pg. 322); în *Descriere* admite că șanțul Troianul a fost numit așa după numele împăratului Traian (I 4), pe cînd în *Hronic* zice: «Troianul carile treace prin țara noastră să creadă să fie de Traian făcut, ce de unde vor fi luat Miron și Neculai [Costin] aceasta poveaste, noi nu putem ști, căci pentru aceasta niciun istoric nu pomenește» (pg. 192).

Aceste contradicții ar fi dispărut desigur în traducerea proiectată (v. mai sus).

Academia din Berlin, pentru care fusese scrisă

carlea, n-a putut lua cunoștință de dînsa decît după 54 de ani prin traducerea lui Büsching, *Demetrii Kantemirs, Historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau, Frankfurt und Leipzig, ed. I 1769, ed. II 1771.*

Depe traducerea germană s-a tradus în fine în romînește Scrisoarea Moldovei, Mănăstirea Neamțului 1825, August în 19, de banul Vasile Vîrnav. Această traducere a fost retipărită, supț titlul de Descrierea Moldovei, de C. Negruzzi, Iași 1851, și de Boldur Lătescu, Iași 1868.

Traducerea lui A. Papiu Itarianu și Iosif Hodosiu, Descrierea Moldaviei, București 1875, deși prezentată ca «din textulu originale latinescu», urmează traducerea anterioară în redacția lui Negruzzi.

Acest lucru se constată ușor nu numai din faptul că cei doi academicieni reproduc două note ale lui Büsching (pg. 134—135 și 157) menținute firește de Negruzzi, ci și din comparația celor două redacții.

Sînt caracteristice mai ales pasajele în care traducătorii dela 1875 au menținut greșelile de traducere dela 1851.

Pg. 32 rîndul 7 de jos Moldova = Negruzzi 64 Moldova, în loc de Basarabia.

Pg. 32 rîndul 4 de jos cumpără = Negruzzi 64 cumpără, în loc de vinează: *Hos [equos] plerumque Scythae Budzacenses venantur et vel convivii vel suo usui adaptant, adică pe acești [cai] adeseori Tătarii bugecent îi vinează și-i învață la ospetele lor ori la folosul lor.*

Pg. 75. «*Capuzi-basia singuru cu cele două fermane ce anu memoratu mai susu, si grabesce cu post'a, ce o numesc menzilu, se ajungă câtu se pôte mai curîndu la Iasi*» = Negruzzi 146: «*apoi vine la Iasi numai singur capuzi-bașa cu poșta menzil*» — pg. 73 *capudzi-baszi solus, binis illis, quae supra recensuimus manlatis munitus, posticis equis, quos illi menzil vocant, quam celerrime potest lassios proficiscitur, singur capugibași, cu cîte două ordine de care am vorbit mai sus, pleacă cît poate mai răpede la Iasi cu cai de poșta, pe care ei îi numesc menzil.* — *Posticus este un adiectiv fabricat de Cantemir dela posta.* — Ceva mai sus, pg. 69, *Cantemir zisese: His in-*

structus kapudzibaszi, cursoriis qui postici vulgo vocantur equis, lassios proficiscitur. Pasajul subliniat a fost cu totul omis de cei doi academicieni, pg. 70: «Capugi-basia, proved'utu cu aceste scrisori, plăcă spre Iasi».

Pg. 73. «Acestea făcute vezirulu commite vre unul capugi-basia ca se duca Domnului cellui nou fermanulu si se'lu pe-tréca pân' la Constantinopole»—Negruzzi 143: «Și isprăvinduse această, orinduește veziriul pe un capugi-bașa ca să aducă Domnului fermanul și să-l ducă pe dînsul la Țarigrad», iar în notă: «Poate la Iași, și din greșală s-a pus Țarigrad (Büsching)». — Este vorba dîmpotrivă de Domnul cel vechiu, adică acela care urma să fie mazlîit, și, după regulă, adus la Constantinopol. Pg. 73 original: «Dupăce s-au pregătit acestea, viziriul rînduește pe un capugi-bașa care să ducă Domnului ordinul [de scoatere] și poruncește să-l aducă la Constantinopol. Acestul capugi-bașa îi dă Domnul cel nou ca tovarăș un funcționar al său și scrisori și porunci la caimacanii pe care și i-a ales și universale la toate clasele țării. Apoi, lui capugi-bașa se dau două ordine împărătești, unul pentru Domnul care urmează să fie scos și unul pentru caimacanii aleși de noul Domn».

Pg. 93. «Patru capi'tani de Cazaci, douedici de capitani calareti, un-spre-diece capitani supremi, cari comanda capi taniloru calareti, ér ei insii stau sub comand'a Hatmanului» — Negruzzi 177: «Patru căpitani căzăcești, douăzeci de căpitani călăreți, un-sprezece vel căpitani, adică căpitani mari, sint toți supt ascultarea Hatmanului» — pg. 89: Capitanei Cozacci quator, capitanel equites viginti. Ii capitanei supremi, hi hetmanni jussis parent, adică căpitani cazaci patru, căpitani călăreți douăzeci. Cei dintâi ascultă de ordinile marelui căpitan, aceștia de ale hatmanului.

Pg. 97. «Apoi urméza sangiaculu séu stégulu cellu mare, care are în verou semiluna cu alte doue stéguri mai mici și cari se dau Domnului de la curtea imperatésca candu intra în domnia» — Negruzzi 184: «După aceștea urmează singeacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vîrf luna giunătaté cu alte două steaguri, ce se dau Domnului cînd intră în stăpînire dela curtea împărătească» — pg. 92: Succedit sandziak majus, alem, munitum cum duobus aliis signis, quae in principatus initio

principi ab imperatore data fuerant, adică urmează sangiacul cel mare, [numit] alem, împreună cu alte două semne, care-i fusese date Domnului de împărat la începutul domniei. — Săineanu, Influența Orientală, II 5: «Alem, stindarda [mare și lat care, în loc de vârful urei sulți, avea o placă mare de argint tăiată la mijloc în formă de semilună. Alemul, numit obișnuit sangiac, era unul din insigniile suveranității ce Domnii țărilor române primeau dela sultan, odată cu cabanița, tuiurile și buzduganul sau topuzul».

Pg. 157. «Vergelatulu. Este o specie de divinatune ce se face în noptea spre prim'a ianuariu; Moldovenii adevă până în acest'a nopțe nisce vergelle în certa ordine, și credu ca în deminetta li se arrêta totu binele său reulu ce are se-i ajurgă în decursulu anului. Totu acest'a o facu și prin linte, bobi și ôle, aslediate într'unu modu cumu sciu ei» = Negruzzi 291 «Vergelatulu... în noaptea care este spre ziua dintâlu a lui Ianuarie, purvergî, dupre cum știu ei, la care mal au trebuință și de linte și de bob și de oale, pe care le așază între olaltă dupre obiceiul lor» — pg. 143: eundem in finem etiam fecle (tiliis), bobis (fabis) et ole (ollis) certe modo dispositis utuntur. — Fecle, bobi și oale sînt cuvinte românești. Fecle, care poate fi cîtit și făcle (căci în ortografia latină întrebuițată de Cantemir pentru cuvintele românești a este redat prin e), este plural dela faciă, modern făclie, făchiu, făchie 'un mănunchiu de stof uscat, vreascuri, așchii, șindile, unse cu gaz, cu rășină ori cu păcură, care se aprinde la un capăt și arde ca o torță' (Tikiin, Wörterbuch: Damé, Terminologie, 126; Antipa, Pescăria și Pescuitul în România, Glos.); — bobi este plural dela boabă, bob, cf. a da în bobi, nu dela bob leguma. — Traducerea bună este deci: «în acelaș scop ei se servesc de făcle, de bobi și de oale aranjate într-un anumit fel».

Pg. 10 «Peralele ce curgu din munti au postravil cei mal cu gustu, losiôtie și lipeni» = Negruzzi 20 «păstrăvl, lostoțe și lipeani» — delicatissimas pestrovas, lostosas et liposas. — Antipa, Pescăria și Pescuitul în România, București 1916, Glosar, citează lostriță, lostiță, lostocă și lostoză 'salmo hucho'. Prin urmare lostosas = lóstoze. — Lipan, lipean 'thymallus vulgaris' (Antipa, op. cit.) ar fi fost redat de Cantemir probabil prin lipanus, cf. caimacanus. Liposas reprezintă un lipoze ori lipoase, care însă nu se găsește la Antipa.

Hylaces pg. original 98 a fost lăsat netradus (pg. 104) cași la Negruzzi (pg. 196). Cuvîntul este plural dela hylax = grec ὕλαξ; αἰος 'care latră'.

Cîteva exemple de alte greșeli :

Pg. 99 și 100 vin — pg. original 93 și 94 colyba 'coli-ă'.

Pg. 102 palat — pg. 96 arx 'cetate, tîrg.'

Pg. 119 'blane de pei de lupu' — pg. 111 pelles lynceorum pg. 120 'blană de pele de lupu' — pg. 111 pellis lyncea 'plele de ris (lynx)'. — Negruzzi 226 traduce bine.

Pg. 121: 'lumina mai clara de cātu sôrele în acestu obiectu' — pg: 112 meridiano sole clarius lumen 'lumină mai clară decît soarele la amiază'.

Pg. 146 'catra trei ôre dupa mediulu noptiei' — pg. 134 ad tertiam usque noctis vigiliam 'până la miezul nopții': lat. de tertia vigilia, à la troisième veille, à minuit.

În ce prirêște textul latinesc, sînt trei locuri unde originalul a fost transcris greșit :

Mogila Rabuy (pg. 14), în loc de Mogila Rabiiy adică Moghila Răblii, de care vorbește și Neculcea, Letop. II 321.

Latera (pg. 140), lăsat netradus, în loc de latria = λατρεία.

Ollopotrinem (pg. 152), lăsat netradus, în loc de ollapotridinem, acuzativ dela un ollapotrido, cuvînt fabricat de Cantemir de la expresia spaniolă, trecută și în franțuzește, olla podrida, care înseamnă 'mîncare făcută din diferite cîrnuri', și se întrebuițează cam ca talmeș-balmeș, adică 'amestec de lucruri diferite'.

În genere traducerea lui Papiu Ilarianu și Hodoș îi aprox mativă și relaxată. Sînt și locuri sărite. Unul mai mare de acest fel este cel dela pg. original 13 și ndul 11—16.

O traducere nouă era deci necesară.

Lași 1 Februar 1923.

G. PASCU

Descrierea stării vechi și actuale a Moldovei

PARTEA INTAIA

GEOGRAFICA

CAPITOLUL I

Despre numele vechi și actuale ale Moldovei

Toată țara pe care o chemăm azi Moldova și părțile vecine despre apus le-au stăpinit Schiții, învingătorii a trei părți aproape ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor părintesc, ei nu aveau locuinți așezate.

După mai multe nume date părților acelorora de hoardele care după dinșii s-au perindat unele după altele, locuitorii aceluși ținut au fost numiți de Greci când Geți când Daci, până când în sfârșit supt monarhii romani numele de Daci a triumfat.

Dacii fiind parte stirpiți parte împrăștiați în diferite părți prin vitejia lui Nerva Traian, care a învins pe regele lor Decebal, tot ținutul care-l stăpîneau ei a fost prefăcut în provincie romană și împărțit de cetățenii romani în trei părți: măluroasă, de mijloc și muntoasă. Cea dintâi cuprindea o parte a Ungariei și a Munteniei, cea de-a doua s-a chemat Transilvania, și în sfârșit cea de-a treia cu-

prindea cea mai mare parte a Moldovei noastre, aşezată între Ierusalim şi Dunărea, împreună cu hotarale Munteniei vecine.

Stăpînirea Romanilor decăzînd cu vremea, năvălirile dese ale barbarilor, adică ale Sarmaţilor, Hunilor şi Goţilor, au supus Moldova, şi coloniile romane au fost silită să se sue în munţi şi să-şi caute adăpost împotriva furiei barbarilor în ţinutul muntos al Maramureşului.

Acolo, după ce au trăit cîteva veacuri, apăraţi de greutatea locurilor, cu legile şi regii lor, în sfîrşit pela anul Domnului [], văzînd că-s strînşi de mulţimea locuitorilor, Dragoş, fiul regelui Bogdan, s-a hotărît să treacă munţii spre răsărit cu vreo 300 de oameni în chip de vînătoare. În acest drum dădu el din întîmplare peste un bou sălbatic, căruia Moldovenii îi zic *dzimbru*, şi tot gonindu-l, el se scobori la poalele munţilor. Apoi, fiindcă o căţeluşă de vînat, pe care o iubea mai mult decît orice, şi care-i zicea *Molda*, fugea mai tare decît fiara, aceasta, înfierbîntată, se arunca într-un rîu, unde fu ucisă de săgeţi, dar şi căţeaua care se luase după fugar, fu înghiţită de valurile răpezi ale apei. În amintirea acesteia Dragoş numi pe acest cel dintăiu rîu Moldova, locului unde aceste se întîmplară îi dădu numele seminţiei sale Roman, iară capul bouului sălbatic hotărî să fie imaginea noii sale ţări.

După aceia umblînd el prin locurile dimprejur, unde găsi cîmpi mănoşi, udaţi de riuri, tîrguri şi cetăţi întărite, dar deşerte de locuitori, îi înştiinţează pe tovarăşii săi, şi-i îndeamnă să ocupe un pămînt aşa de bogat. Nu fără voe bună urmează tinerii romîni pe Domnul lor, în cete mari trec ei strîmtorile munţilor, în locurile atunci arătate de un augur remarcabil îşi înfig ei piciorul, şi pe descoperitorul lor Dragoş îl salută ca pe cel dintăiu Domn al noilor locuinţi.

Întoarsă astfel vechilor stăpînitori de odinioară, provincia pierdu odată cu stăpînirea romană şi numele ei roman şi dac, şi depe riul Moldova s-a zis Moldova şi de străini şi de înşişi locuitorii ei. Dar nici această numire n-a rămas pretutindeni, căci Turcii, trecînd adeseori cu oaste prin Moldova din cauza ţărilor vecine ocupate de

dinșii în Europa, dădură Moldovenilor mai întâiu numele de *Ak Iflak*, apoi, cînd Bogdan, povățuit de poruncile din urmă ale tatălui său Ștefan cel Mare, închină țara Turcilor, Otomanii, obișnuiți să dea țărilor supuse lor numele Domnilor lor, începură să le zică *Bogdanli*, dar vechiul nume a rămas până azi în limba Tătarilor. Pe de altă parte vecinii Poloni și Ruși numiră pe Moldoveni *Volohi*, adică Italieni, iar pe Valahi Muntani, adică oameni dela munte sau de peste munte.

CAPITOLUL II

Despre situația Moldovei, despre hotarile ei vechi și actuale și despre climat

Moldova se întinde în latitudine dela gradul 44°, 54¹, până la 48° și 51¹. Longitudinea ei nu se știe, dar, după părerea celor mai mulți geografi, partea ei occidentală care atinge Transilvania se așază în longitudinea de 45°, 39¹, iar la celălalt capăt unde, lângă Alba Iulia, numită de locuitori Cetatea Albă, se termină într-un unghiu ascuțit, zic să fie gradul 53, minute 22, precum se poate vedea de pe hartă.

Dealtfel, fiindcă parte este ocupată de munți, și anume aceia despre Transilvania, și parte se întinde în șes și anume aceia despre Ocraina Poloniei și Basarabia și Dunărea, clima nu-i aceiaș pretutindeni. La munte bate un vînt mai răce, dar mai sănătos, la șes mai cald dar mai puțin folositor sănătății. Boale multe însă Moldova nu cunoaște, zic aceasta prin raport cu țările mai calde, dar uneori, deși rar, este bîntuită de ciumă și de friguri rele. Că ciuma nu vine din stricăciunea aerului, s-a dovedit prin experiență. Am observat însă că ea vine în țările noastre

uneori din Polonia, care și bîntue mai rău, uneori prin corăbii egiptene și constantinopolitane care obișnuiesc să vie la tirgul Galați.

Natura frigurilor rele de aici este alta decît în celelalte părți ale Europei. Ele sînt de obicei foarte aspre și așa de puturoase că cei mai mulți care sînt apucați de ele mor în trei zile, puțini ajung criza zilei a șaptea, foarte rari se fac sănătoși. Contagiunea cu această boală este așa de mare încît locuitorii, deși nu se tem de dînsa așa de tare ca de ciumă, dar de obicei se feresc chiar de un intim prietin dacă-i bolnav.

Fie clima, fie felul hranei, fie o slăbire naturală a puterilor nu lasă ca locuitorii să trăiască mult. Oamenii de 70 de ani sînt foarte rari, un om de 80 de ani cu greu vei găsi. De obicei oamenii trăesc sănătoși, iar scurtimea vieții li-i compensată prin aceea că trăesc fără boli, care răpesc cea mai mare parte a fericirii omenesți, așa că ceia ce au de trăit, pot să trăiască mai vesel. Apoi țaranii trăesc mai mult decît cei născuți din neam nobil și decît cei crescuți în plăceri și în viață desfrînată.

Cutremure, care mai pretutindeni în locurile calde, tulburî de obicei plăcerea, simțim rar, și niciodată nu s-a auzit ca vreun țîrg sau vreun munte să fi fost dărămat ori prăbușit.

Moldova n-a avut totdeauna aceleași hotară, ci cînd mai largi cînd mai strîmte, în raport cu creșterea ori descreșterea statului, pînă cînd Ștefan zis cel Mare, pela anul mîntuirii [], a pus aceste hotară pe care le păstrează și azi. Spre nord hotarăle le-a făcut totdeauna fluviul Ister, cel mai mare din Europa, și mai apoi acea gură a lui, prin care se varsă în mare, aproape de Chiliea, vechiul Lycostom, sau cum vor unii Achillea.

Din capul locului vechiul capăt al țării era Marea Neagră, dar cu vremea Basarabia și Bender fiind luate cu armele de Turci, hotarul a fost tras de acolo mai spre nord, așa că astăzi hotarul îl face riul Prut dela gură pînă la satul Traian, de aici la șanțul lui Traian, peste riul Botna, și în linie dreaptă la gura riului Bicul, unde se varsă în Tyras, precum se poate vedea lămurit pe hartă.

Pe Polonia și pe Tătarii din Ociacov îi desparte de

Moldova la Nord și la răsărit riul Tyras sau *Nistru*, numit de Turci *Turla*, ale cărui maluri odinioară erau ale Moldovei numai până la Hotin, de unde o linie dreaptă peste riurile Prut și Cirimuș descria margina acelei regiuni. În urmă însă prin vitejia lui Ștefan cel Mare o provincie vecină din partea Podoliei până la gura râului Serafineț a fost adăugată puteri moldovenesti.

Și așa astăzi riurile Tyras, Serafineț, Colacina și Cirimuș unite laolaltă fac hotarale de miază-noapte ale Moldovei, unde este provincia Cîmpullung rutenesc.*

Spre apus Moldova este azi mult mai lată decît a fost odinioară, căci înainte de vremea lui Ștefan cel Mare toți munții de care-i încunjurată erau ale Ardelenilor, și din partea aceea ea era strînsă cu hotarale de miază-noapte. Dar prin vitejia lui Ștefan, Matiaș, regele Ungariei, fiind bătut de cîteva ori, Ardelenii au fost respinși și siliți să evite prin tratări de pace o lovitură amenințatoare de sabie. În puterea acestor tratate ei cedară toate șirurile de munți, prin care se despart aceste două țări, și hotărîră ca să aparție Moldovenilor acele părți care se aflau la mijloc între riurile care curg în Moldova. Așa dar o linie a fost dusă dela izvoarele râului Cirimuș, prin izvoarele riurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Totruș (Tortuș) până la riul Milcov, și prin aceasta s-a făcut hotarul între aceste două țări.

Hotarul despre Muntenia era odinioară riurile Siret și Totruș, dar în urmă prin vitejia aceluiaș Ștefan cel Mare ținutul Putnei a fost alipit la Moldova, așa că azi riulețul Milcov și Siret fac hotarul acestor două țări.

În partea de miază-zi hotarul îl face Dunărea.

Încunjurată de aceste hotară, Moldova este cuprinsă de o cale de 237 de cîșuri de drum sau 711 mile italiene, care socoteală va putea-o face ușor oricine va voi să consulte harta geografică adăugată la această carte. Odinioară însă, când Basarabia nu era ocupată de oaste turcească și tătarască, Moldova avea în circuit 247 de cîșuri, adică 822 de mîle.

* Cîmpullung rutenesc, fiindcă mai înainte ținuse de Rutenii supuși Poloniei.

Moldova este încunjurată la apus de Ardeleni și de Munteni, la miază-noapte de Poloni, la miază-zi de Turci. Cu toți aceștia Moldovenii au avut de luptat din greu pe cînd își apărau încă libertatea. Despre credința probată a Moldovenilor un scriitor polon zice așa: «Aceștia (Moldovenii) prin natură, moravuri și limbă nu se deosebesc mult de viața Italiei, sînt oameni sălbatici și viteji buni, și nu este vreun alt neam, care deși avînd hotară mai înguste pentru gloria războiului și vitejie, să ție piept la mai mulți vrăjmași dimprejur, cu care întruna să facă războiu sau să se apere de războiu», și puțin mai jos: «Sînt așa de viteji, încît cu toate neamurile cu care se mărginesc, în acelaș timp au făcut totdeauna războiu și au fost totdeauna învingători, căci Ștefan care pe vremea părinților noștri stăpînea Moldova, mai în aceiaș vară a învins cu războiu mare pe Baiezet Turcul, pe Matiaș Ungurul și pe Ioan Albert Polonul», Orichovius, Annal. 5, la anul 1552.

Cînd în sfîrșit Moldova a căzut supt puterea Turcilor, ea n-a fost lovită de alte războaie decît acele ridicate conrat Turcilor, așa că cu aceștia a avut și vrășmași și prietini comuni. Singuri Tătarii Nogai, cărora Turcii le dădură locuință în Basarabia, năcăjiră Moldova cu dese năvăliri chiar în mijlocul păcii, și o aduseră la sărăciea care este acuma.

CAPITOLUL III

Despre apele Moldovei

Cu greu vei găsi într-o altă țară așa de strîmtă, cum este Moldova, ape mai multe și împodobite de natură cu jocuri mai frumoase. Ea numără patru ape curgătoare mari și navigabile: *Dunărea*, *Tyras*, *Ierasus* și *Siret*.

Dunărea, deși udă așa de puțin din spațiul care-i supus Domnului Moldovei, totuș aduce în această țară foloase

foarte mari. În adevăr, pe lângă corăbii de negoț a diferite neamuri, care pot veni spre folosul Moldovei, în piața Galați Moldovenii își pot duce mărfurile lor* pe Hierasus la Constantinopol și la alte târguri dela Marea Neagră, și de unde au ocazia de a-și procura nu puțin folos.

Dar despre apele Moldovei și despre bogățiile ei ascunse, tăcem întradins, fiindcă ele au fost deja scoase la iveală în destul de aceia care înainte de noi au descris Germania și Ungaria.

În Dunăre se varsă *Prut*, odinioară Hierasus, la Ptolemeu *Gerasus*, la Ammian *Porota*, la Grecii cei vechi *Pyretus*, care izvorăște din munții Transilvaniei, Carpați la cei vechi, care desfrînesc hotarale între Moldova și Polonia, și străbate toată Moldova. Are o apă mai ușoară și mai sănătoasă decît toate cîte le cunoaștem, macarcă din pricina nășipului pe care-l duce cu sine, apare cam turbure. Dacă totuș e pusă într-un vas de sticlă, nășipul se așază la fund și lasă lichidul foarte limpede. Cînd eram în Moldova am făcut o experiență și am găsit că o măsură de o sută de drahme este mai ușoară cu treizeci de drahme decît o cantitate egală de apă luată din alte rîuri.

Siretul, rîul propriu al Moldovei, izvorăște dela hotarale extreme ale Moldovei despre Polonia și curgînd printre dînele spre miază-zi, se varsă în Dunărea pe două guri. Este un rîu destul de lat și de adînc, dar fiindcă este încunjurat de pretutindenii de păduri și de munți, și în unele locuri împiedicat de vaduri, până acuma încă nu s-a putut deschide pretutindenii o cale pentru corăbii.

Spre miază-zi cea mai mare parte a Moldovei o udă Tyras, azi *Nistru*, la scriitorii greci mai noi *Dinastris*, la Turci *Turla*, rîu așa de cunoscut, încît credem că nu mai este nevoie să mai spunem ceva de dînsul. Trebuie numai să menționez că Turcii pe acest rîu își duc trupele și armele de războiu dela Constantinopol pe Marea Neagră la Bender, și odinioară la Cameneț, azi la Hotin. Dealtfel,

* Și mai cu samă sare, miere, unt, ceară și multă lemnărie, care se duc nu numai la Constantinople, ci la Egipt și la Africa turcească pentru a construi corăbii și case.

deși limpede, apa Nistrului e grea și foarte dăunătoare sănătății celor care beau. Se varsă în Marea Neagră la Alba Iulia.

Afară de aceste riuri sînt și altele mai mici: *Birlad*, care se varsă în Siret din jos de satul Șerbăneștii, în ținutul Tecuciului, dela răsărit spre apus. Numele vechiu al acestui rîu nu l-am putut afla; *Suceava*, care a dat numele tîrgului Suceava, odinioară capitala țării; *Moldova*, al cărui nume l-am lămurit mai sus Cap. I; *Bistrița*, care izvorăște din munții Transilvaniei, curge așa de răpede, încît zmulge și rostogolește până și bolovani din munții printre care se aruncă; *Totruș*, rîu nu mai puțin răpede, izvorăște nu departe de Bistrița.

Hierasus primește pe *Cirimuș*, care face hotarul între Moldova și Polonia, și mai jos *Jiji ea*.

În Tyras se varsă *Răuț*, care lingă Orheiu face o insulă deosebită și foarte plăcută, și *Botna*, a cărui jumătate o stăpinesc Tătarii din Bugeac.

Moldova are pîrăe mai fără număr. Nu vom pregeta de a însemna aici pe cele mai mari, ale căror nume le-am putut afla: În Siret se aruncă *Bănila*, *Molnița*, *Șomuz*, mare și mic, *Vale Neagră*, *Faraon*, *Răcățău*, *Gerul Sohului*, *Milcov* și *Putna*, aceste două unite apoi împreună se chiamă *Sirețel*, adică Siret mic.

Suceava e mărită de *Sccevița*, *Solca* și *Soloneț*.

În Moldova dau *Humor*, *Slatina*, *Rișca*, *Nemț*, *Topolița* *Vale Albă*, etc.

În Bistrița se varsă *Cracău*; în Totruș *Tazlău Sarat* și celălalt *Tazlău*, *Oituz*, *Cașin*, *Vale Sacă* și *Vale Ră*.

Birladul primește *Birlădeț*, *Sacovăț*, *Vilna*, *Rebricea* *Vaslui*, *Vaslueț*, *Racova*, *Crasna*, *Lohan*, *Docolina*, *Hobilna*, *Horiata*, *Smila*, *Tutova*, *Berheci*, *Zeletin*, *Corod*.

Cirimușul vine din *Cirimuș* alb și negru și *Putila*.

Apele Jijiei sînt mărite de *Șubona*, *Sitna*, *Miletin*, *Bahlui*, *Bahlueț*, *Sirca*.

Hierasus sau *Prut* duce cu sine *Colacin*, *Cosman*, *Cuciur* (*Ciuciur*), *Ciuhru*, *Bașău*, *Corovia*, *Caminca*, *Căldărușa*, *Jijia*, *Girla Mare*, *Dele*, *Vale Mare*, *Vale*

Brătuleni, Moșna, Nirnova, Calmățui, Lăpușna, Stîmba, Sărata de răsărit și de apus, *Chighegi, Larga și Han.*

În Tyras se varsă *Serafineț*, a cărui gură face colțul ultim al Moldovei spre miază-zi, *Ciorna, Ichiel, Bîcovăț, Isnovăț, Bicul.*

În Răut se varsă *Soloneț, Ciuliue* mare și mic și mijlociu, *Dobrușa, Cula și Cogîlnic.*

Acestea în Moldova. În Basarabia râurile *Cahul, Salce și Ialpuh* se varsă în Dunărea, *Cogîlnic* în Tyras.

Dintr-aceste numai Ialpuh curge întruna, celelalte toate sînt mai mult ape stătătoare decît curgătoare, ba chiar Cogîlnicul nici n-are izvoară prin el însuș, ci, cînd se umple de ploile de toamnă, poți zice că este o gîrlă, toată vara însă rămîne secăt și ușcat ca un șanț. De aceea vitele Tatarilor din Bugeac nu rareori pier din lipsă de apă.

Nu lipsesc în Moldova nici lacuri. Dintre cele mai multe, naturale ori făcute de mîna omului, cinci mai cu samă merită să fie însemnate:

Lacul *Brateș**, între Prut și Siret, lîngă tîrgul Galați, se întinde pe o lățime de o milă și jumătate italiana și pe o lungime de două mile. Nu are izvoară, dar este hrănit printr-o gîrlă mică și nu prea adîncă numită *Pruteț*, din Hierasus, și anume atunci cînd apele acestuia cresc de ploi, în restul timpului el rămîne un canal uscat și uneori aduce lacului necurățenii. Dar primăvara cînd Dunărea se umflă de omăt topit, ea nu numai că împinge înapoi pe Ierasus, dar umple și tot lacul cu apă proaspătă și cu mult pește, pe care apoi locuitorii îl prind ușor cînd apele se trag înapoi.

Lacul *Orheiului*, lîngă tîrgul cu acelaș nume, pe care-i face riul *Răut* și *Cula*, lung de șese mile și lat de două. Lungimea și lățimea lui a mărit-o o iezătură pe care al ridicat-o Domnul Vasilie Albanezeul ca să oprească apa și so facă mări de mare folos. La mijloc are o insulă, mică ce-i drept, dar plantată cu vii odinioară vestite și cu felurite feluri de poame.

* Se pare că se trage dela vechiul nume *Brytholagi*, de care pomenește Bonfin, decada I, cartea 1.

Lacul *Dorohoiului*, zis așa dela tirgul vecin, nu de parte de izvoarele riului Jijiea, merită să fie menționat pentru mulțimea de pești în care abundă.

Lacul *Colacin*, la hotarul Poloniei, este vrednic de însemnat mai cu samă prin aceia că din partea lui de miază-noapte și de miază-zi se nasc două riuri *Colacin* și *Serafinet*, care fac hotarul dintre Moldova și Polonia, între Tyras și Hierasus.

Cel din urmă și cel mai vestit este lacul lui Ovidie, zis de locuitori *Lacul Ovidului**, aproape de Acherman, odinioară Alba Iulia, în Basarabia, vestit mai cu samă prin numele său, fiindcă se zice că aproape de acesta a avut poruncă să trăiască în exil cunoscutul poet roman Ovidie.**

Se varsă pe o gîrlă destul de strîmtă în Tyras, aproape de gurile acestuia, dar e încunjurat de atîtea bălți și așa de mari, încît lățimea lui, atîta cît nu se poate umbla cu piciorul, se întinde peste două mile italiene. Pe acesta îl leagă un pod de o structură foarte veche, cum am putut constata din arhitectura lui, ceia ce arată destul și tăria construcției lui și mărimea pietrilor din care este făcut.

Toate aceste riuri și bălți pe care le-am înșirat până acuma, sînt pline de pești foarte buni. Mai ales acele pîrăușe care se scoboară din vîrfurile munților au pastrăvi.

* Că acest lac a trebuit să se cheme așa depe numele poetului Ovidie, nu zic numai Moldovenii, ci și vecinii Poloni vedem că sînt de aceeaș părere cu dinșii și mai ales Sarnițki în Descrierea Poloniei. Lacul lui Ovidie, zice el, se află între Hypanis, care după alții este Axiac, și Tyras, dar mai aproape de gurile Tyrasului. Se vede acolo un zidiu legat cu plumb, care se întinde spre mare pe jumătate de milă. Vezi mai multe în capitolul IV.

** Că Ovidie a fost exilat în Sarmatia la tirgul Tomos, fac mărturie vorbele lui însuș: *ne mea sarmaticum contegat solum*, și piatra de mormint care a fost găsită de un Polon la tîrgul Isac.

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira
Augusti patria cedere jussit humo.
Saepe miser voluit patriis occumbere terris
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Sarnicuis, Annal. 1, 2, cap. IV și ultim.

foarte gustoși, lotoze și lipoase, care în zilele de post se aduc de obicei vii cu cai iuți la masa Domnului.

Ape calde, acide și minerale, Moldova sau nu are sau nu le-a descoperit, poate fiindcă se crede că în singurul Hierasus se găsește destul medicament pentru toate boalele.

CAPITOLUL IV

Despre ținuturile și cetățile actuale ale Moldovei

Toată Moldova se împărțea odinioară în trei părți: inferioară, superioară și Basarabia, în care la un loc se numărau 23 de ținuturi mai mici.

Dupăce însă cu vremea ea a fost supusă de tirania Turcilor, Basarabia, prin tirania lui Aron Vodă, fiind dată cu cele două părți ale Tighinei, rămăseră Domnilor actuali numai 19 ținuturi și nici acestea întregi.

Cea superioară zisă de locuitori *Țara de gios*, este alcătuită din 12 provincii mai mici, pe care în general le numesc cu cuvântul uzitat ținuturi.

[1] La mijlocul întregii țări se află

1. *Ținutul Iașilor*. În acest ținut se află târgul *Iași*, pe râul *Bahlui*, cu patru mile mai sus de locul unde el se varsă în Hierasus, capitala întregii Moldove. Scaunul Domniei l-a adus aici dela Suceava Ștefan cel Mare, pentru ca să-și poată apăra mai bine țara ca din mijlocul ei împotriva năvălirilor Turcilor și Tătarilor, fiindcă observase că dela Suceava, care era mai departe de hotarale barbarilor, aceasta se putea face mai greu. Înainte de timpurile acestuia era un sat foarte sărăcăcios, locuit de vreo trei sau patru case, și cu o moară pe care o ținea un morar bătrîn, ce-i zicea *Ioan*, sau cu un cuvânt scurtat *Iași*. Domnul a voit ca târgul care urma să se zidească de dînsu

să păstreze numele aceluia morar, și zidi cea dintâi biserică care acuma este mitropolie, numită Sfântul Neculai, și îngrijii îndată să se construiască palate pentru sine și pentru boeri.

Domnul Radul îl încunjură cu zidiuri, alții cu alte poadoabe și edificii publice, așa că și azi el numără mai mult de 40 de biserici, unele de piatră, altele de lemn, cele mai multe construite destul de frumos. Cu 50 de ani mai înainte, făcându-se o socoteală, s-au găsit 12.000 de case private, după ce însă, prin focuri dese și prin năvălirile Tătarilor și Polonilor, târgul a fost așa de pustiit, încât deabia a treia parte din case a rămas întreagă.

Afară de curtea Domnului, care aduce acolo bogățiile întregii țări, șede acolo totdeauna și mitropolitul Moldovei, cu toate că el nu-i numit al Iașilor, ci, depe numele vechiului scaun, al Sucevii. Lucru de drept al Iașilor este numai protopopia, de care se vorbește pe larg mai jos.

La miază-zi pe acest ținut îl mărginește

2. *Ținutul Cîrligăturii*, în care nu-i nimic vrednic de însemnat decât *Tîrgul frumos*, după etimologie forum pulchrum, la opt ceasuri de Iași pe drum spre Suceava, așezat pe același riu Bahlui, târg nu de disprețuit, cu un palat de piatră al Domnului, peste care se află mai mare un șef care în limba țării se cheamă *pîrcalab* adică comandant.

Mai încolo spre apus se întinde în lungime

3. *Ținutul Romanului*, cel dintâiu pe care coloniile romane întoarse din Transilvania l-au ocupat, după năvălirile lui Batie, și-l numără cu vechiul său nume. Aici este *Roman*, la Bonfin se cetește *Forum Romanorum*, târg și scaun arhiepiscopal, la confluența riurilor Moldova și Siret, în fruntea căruia sînt rînduiți de Domn doi pîrcalabi.

Că aici cei ai noștri întorși și-au făcut cea dintâi locuință, este părerea multora, dar nu este primită de toți, căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se vede un alt loc, azi numit de locuitori *Smedorova*, și acolo afirmă unii că a fost zidit târgul cel dintâiu și mai mare. Este adevărat că acest târg a fost zidit din nou mai târziu de Ștefan cel Mare și că a ajuns la strălucirea lui cea veche, dar după cîteva zeci de ani a fost iarăși dă-

rămat nu știu din ce pricini, de Petru, ce-i zic Rareș, și locuitorii au trebuit să se mute în târgul Roman.

Cu acest ținut se mărginește la răsărit, dedesuptul lașilor și Cirligăturii,

4. *Ținutul Vasluiului*. În acest ținut se află *Vaslui* târg așezat la 12 ceasuri de lași pe drumul ce duce la Dunărea, la gura râului *Vaslui*, unde se varsă în Bîrlad, mai înainte scaunul Domnilor, ale căror palate și azi se văd acolo. După ce domnia s-a stabilit la lași, grija acestui târg a fost încredințată pîrcalabului de Vaslui.

Spre miază-zi se întinde în lungire

5. *Ținutul Tutovei*, numit așa dela râul Tutova, care se pare că-l străbate cam prin mijlocul lui. Cel mai de samă târg al acestui ținut este *Bîrlad*, pe râul cu acelaș nume, odinioară destul de mare, acum însă decăzut și lipsit de orice împodobire. Propriu acestui târg este scaunul vornicului de *țara de gios* (procuratorul Moldovei inferioare), care totuș fiindcă trebuie să stee mai totdeauna la curte, încredințează atribuțiile sale la doi vornici mai mici.

Mai jos, la o depărtare de o milă italiană, pe acelaș mal se văd ruinile unei cetăți foarte vechi, ce-i zice azi *Cetate de pămînt*, adică civitas terrea, dar nu s-au putut găsi temeliile vreunei case nici vreun alt semn, depe care să se poată hotări ceva sigur despre ziditorii ei. Se văd acolo numai păreții făcuți din lemn, de unde poate nu fără cuvînt credem că au fost făcuți din vechime de locuitori ca să respingă atacurile Tătarilor.

6. *Ținutul Tecuciului*, se mărginește la apus cu Bîrladul, destul de mare, dar neînsemnat prin ceva, afară de *Tecuci*, pe râul Bîrlad, 8 ciasuri departe de Bîrlad pe drumul ce duce la Galați, târg mic, fără zidiuri și săracăcios, scaunul celor doi pîrcalabi, cărora le este încredințată administrația aceluï ținut.

La răsărit se mărginește cu malurile Siretului

7. *Ținutul Putnei*, numit așa depe numele râului *Putna**. În acest ținut se află *Focșanii*, târgușor pe râul

* Cu acelaș nume se află în acea parte și un vechiu târg, ale cărui urme se văd până azi, acolo unde în vechea Dacie se pune *Poloda*.

Milcov, la hotarul Munteniei, al cărui starostă * se îngrijește de treburile aceluși ținut.

Agiud este un târg nu de mare însemnătate din sus de riul Siret.

La poalele nuanților *Vrance*, nu departe de mănăstirea *Mira*, lăcaș de pietate a Domnului Constantin Cantemir de fericita pomenire, se găsesc dărămăturile unei cetăți foarte vechi, în care însă n-am putut afla vreun indiciu de timpul zidirii sau de ziditori. Locul însuși se chiamă azi de locuitori *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Siret, Dunărea și Hierasus, se află la mijloc

8. *Ținutul Cohurluiului*, deasemenea își trage numele dela gîrla Cohurlui, care, măcarcă se întinde pe un spațiu de opt ceasuri, rămîne totdeauna uscată și foarte rar se umple cu apă. Aici merită să fie însemnat târgul Galați, desigur nu așa de remarcabil prin frumuseța construcției și prin mărime, însă târgul de negoț cel mai vestit pe toată Dunărea. Aici în toții anii, de două sau de trei ori, vin corăbii nu numai din locuri vecine depe Marea Neagră din Crimeia, dela Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt, ba chiar și din Barbaria, și se întorc încărcate cu lemne moldovenesti, stejar, corn, brad, și cu miere, ceară, sare, unt, nitru și grîu, din care nu puțin folos se aduce tuturor locuitorilor Moldovei.

Nu departe de aici, la gura de răsărit a Siretului, se văd ruinile unui târg foarte vechiu, care azi se numește de locuitori *Gherghina*. Că acest târg a fost zidit în vremea lui Traian, dovadă sînt monedele extrase din ruinile ei pe vremea noastră, și chiar o marmură cu această inscripție:

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NAEVAE,
 TRAIANO AUGUSTO. GERM. DACICO,
 PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IMP. VI.
 CONS. VII. P. P. CALPURNIO, PUBLICO,
 MARCO. C. AURELIO, RUFO **.

* Ou același înțeles ca comandant din limba polonă.

** Traian n-a ocupat consulatul VII. Așa dar în loc de

Deasupra acestuia pe Prut vine.

9. *Ținutul Fălciilor*, în care se află *Fălci*, un târg nu lipsit de frumuseță pe Prut. Că acest târg a fost odinioară locuința Taifalilor, dovedesc urmele descoperite prin ostenele noastre ale unui târg foarte vechiu în apropiere. Ceteam odată într-o istorie scrisă cu mâna a lui Irodot că un neam de oameni foarte războinic, Taifalii, locuise pe Prut la o depărtare de trei zile de Istru, și zidise o cetate foarte mare. Fiindcă dărămăturile ei nu se vedeau deloc pe câmpi, am trimis niște oameni cunoscători ai locurilor în pădurile dimprejurul Hierasului ca să exploreze dacă se pot găsi niscai semne, depe care să se poată stabili ceva mai sigur despre adevăratul loc al târgului. Intorși de acolo ei mi-au spus că în codrul care se întinde spre apus, pe un spațiu de cinci mile italiene în lungime spre riu, se văd temelile întinse ale zidiurilor și turnurilor făcute dintr-un corp ars, și care, deși pe locurile dela mijloc nu se mai văd, au forma unui cerc lungăreț. Afară de acestea, părerea mea a întărit-o numirea actuală a acestui ținut, căci asemănarea de nume pare că arată că Fălci este corupt din Taiphalia.

Mai sus în lăuntrul ținutului este *Huș*, târg mic, însă scaunul episcopului, prin nimica mai însemnat, doar prin acel războiu în care Petru cel Mare, autocratorul Rusiei, cu o mică oaste a susținut și a respins cu tărie, timp de patru zile, atacurile de mai multe ori repetate ale Turcilor la anul 1711.

Nu departe de acel loc se vede o movilă mare ce-i zic Tatarii *Han tepesi*, adică movila hanului, iar locuitorii *Moghila Răbii*. Despre origina acesteia se aduc diferite păreri. Unii zic că un han al Tătarilor cu toată oastea lui a fost sfărâmat aici de Moldoveni, și au ridicat această movilă întru pomenirea lui; alții povestesc că o regină a Schiților, anume Rabie, pe când își dusesese oastea până aici împotriva Schiților care locuiau atunci în Moldova, a

Fel etc. (căci *Fel B. Dict.* nu însemnă nimic), cetește *Tribunic. Pot. XVI. Imp. VI. Cons. VI*: așa se potrivește. — Nota copistului manuscrisului.

perit acolo și a fost îngropată de ai săi. Ce este adevărat ori falș într-o poveste așa de întunecată, nu îndrăznim a spune.

Ținutul Fălciilor se mărginește la miază-noapte cu 10. *Ținutul Lăpușnei*. De acesta a ținut odinioară *Tighine*, Turcii îi zic *Bender*, târg și odinioară foarte întărit de Turci cu multe zidiri, pe Tyras; pe vremea noastră locul de adăpost al regelui Suediei, scăpat dela bătălia dela Pultava.

În zadar l-au atacat Turcii de mai multe ori înainte de a se fi supus, dar ceia ce nu putură face cu forța, au căpătat cu înșelăciune și cu viclenia lui Aron Vodă, căruia Moldovenii i-au dat numele de Tiranul. În adevăr, acesta fiind alungat din domnie de boeri din cauza cruzimii, fugi la împăratul turcesc și-i făgădui că, dacă-i dă iarăș domniea, el îi va preda oastei lui cetatea Tighine, cerută de mai multe ori, cu 12 sate, și i-o va dărui în stăpînire veșnică. Sedus de acest dar, sultanul îi dădu iarăș domniea, în schimb el primi ca plată pentru această treabă cetatea cea mai întărită din toată Moldova, întăritura și cea mai puternică împotriva Polonilor și Tătarilor*.

Astfel acuma *Lăpușna* este târgul cel mai de samă al acestui ținut, așezat pe riul cu acelaș nume, unde se află doi pîrcalabi rînduiți de Domn ca să îngrijască de treburile ținutului.

Afară de acesta este *Chișnou*, pe riul Bicul, un târgușor nu de mare importanță. Nu departe de dînsul se vede un șir de pietre foarte mari așezate într-o linie așa de dreaptă de parcă ar fi fost puse de mînă omenească, dar pentru a crede aceasta ne oprește și mărimea pietrelor înșelor și lungimea spațiului pe care se întind, căci unele cuprind un spațiu de trei sau patru brațe în tetragon, și șirul lor se întinde peste Tyras pană în Crimeia. În limba națională se chiamă *Cheile Bicului* și norodul

* În vechea Descriere a Daciei se vede a fi în locul unde a fost *Zargidava*, cu toate că Tighine sau Bender se află pe malul de apus al Tyrasului, pe cînd Zargidava pe malul de răsărit al Hierasului (poate din greșala tiparului ori a autorului).

zice că este opera diavolilor care s-au jurat să astupe râul Bicul. Se știe că câțiva Domni au încercat să astupe albiea acestui râu, care curge pe o mare distanță printre munți, și s-o prefacă în lac, fiindcă locurile dimprejur nu sînt bune decît de fînaț, dar niciodată n-au putut duce opera la capăt.

Din sus de aceste pe Tyras se află

11. *Ținutul Orheiului*. Iși trage numele dela tîrgul *Orhei*, pe râul Răut, nu așa de mare, dar frumos și îmbelșugat în tot ce trebuie pentru viața omului. Hrană destulă îi da și lacul Orheiului, nu departe de tîrg spre răsărit, și insula frumoasă pe care el a făcut-o, și despre care am vorbit pe larg mai sus, la cap. III.*

12. *Ținutul Sorocăi*. Tîrgul mai de samă din acest ținut este *Soroca*** odinioară *Alchionia*, așezat pe Tyras în șes supt dealuri, însă mic, dar prin raport cu vremea cînd a fost zidit, foarte întărit. Are un zidiu dreptunghiular, dar foarte tare și apărat de turnuri foarte înalte și zidit din piatră, în care abundă dealurile dimprejur. Părțile de sus ale acestui ținut spre miază-noapte nu se pot lucra din lipsă de apă și de lemne, așa că ele formează un pustiu unic în Moldova, deși nu așa de mare. În hărțile geografice mai bune această parte de loc este însemnată ca pustie.

Pentru apărarea acestui tîrg, deoarece, prin pierderea Tighinei, nu mică întăritură este el despre Poloni, sînt rînduiți de Domn doi șefi militari.

[II]. Cea de sus, numită de locuitori *țara de sus*, are șapte ținuturi:

1. *Ținutul Hotinului*, care se întinde din sus de Soroca, pe Tyras, spre miază-noapte. În acest ținut se

* Pe malul de apus al lacului, în pădurile dimprejur, se văd ruinele unui tîrg vechiu, pe care locuitorii îl numesc *Orhei* vechiu. Depe situația lui se vede că răspunde lui *Petrodava* din vechea Dacie.

** De unde a luat Neculai Costin, istoric moldovenesc, că acest tîrg l-a chemat din vechime *Olchionia*, n-am putut afla, dar în Descrierea Daciei el este pus acolo unde odinioară a fost Carsidava.

află *Hotin*. tîrg pe Tyras, în fața Comeniței, care trebuie numărată printre cele mai mari cetăți ale Moldovei*.

Odinioară era întărită despre apus cu zidiuri și șanțuri foarte înalte, iar despre răsărit în chip natural de malul râpedelui Tyras și de stînci colțuroase, dar în războiul din urmă pe care l-au avut cu Rușii, Turcii, făcîndu-se stăpîni pe cetate în anul 1712, pe de o parte dărămară zidiurile vechi, iar pe de alta o încinseră cu întărituri destul de bune în felul celora de acuma, lărgind-o cu mai mult de jumătate, așa că azi nu fără drept poate să se cheme că este cea mai frumoasă și mai întărită dintre cetățile Moldovei. Cînd era supt ascultarea Domnului Moldovei, paza ei era încredințată unui singur șef, de cînd însă este supt stăpînirea Turcilor, unui pașă turcesc, împotriva legăturilor de pace cu Polonia, care stabilesc că în tîrgurile Moldovei niciodată nu se va așeza garnizoană turcească**.

Spre apus urmează

2. *Ținutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoiul*, tîrg nu așa de însemnat, nu departe de izvoarele riului Jijiea. Aici este scaunul *vornicului de țara de sus*, adică a procuratorului Moldovei superioare, în locul căruia, fiind reținut la curte și neputîndu-se ocupa de treburile ținutului, sînt rînduiți doi vornici mai mici.

Ștefăneștii, tîrg pe Hierasus, în care acuma Turcii, curățînd riul, se zice că au făcut un adăpost pentru corăbii și o magazie pentru garnizoana din Hotin.

Mai în jos se află

3. *Ținutul Hirlăului*. Aici este *Hirlău*, un tîrg nu de mare însemnătate, în capul căruia se află un singur pîrcalab sau comandant.

Cotnar, tîrg prin nimica alta mai însemnat, decît prin vii alese, care întrec ușor pe toate celelalte. Administrația lui este încredințată unui paharnic, adică pincerna. În tîrgul

* Pare să fie *Triphulum* sau *Arcobadava* a Daciei vechi, dacă Clepidava, după părerea lui Mateiu Pretorul, este Camenița, deși aceasta este așezată pe malul de miază-zi și nu pe cel de miază-noapte al Tyrasului. Notă trasă cu cruce în ms.

** Această pagubă suferi deci Moldova pentru defecțiune.

acesta locuitorii de religie catolică au biserici de piatră de o construcție superbă.

Botoșani, târg împreună cu împrejurimile tributar soției Domnului ale cărui venituri le strânge uu camaraș particular al Doamnei pus acolo.

Pe aceste ținuturi le încinge ca o cunună

4. *Ținutul Cernăușilor*, hotarul Poloniei pe o mare distanță.

Tîrgul mai de samă al acestuia este *Cernăuții*, pe malul crivățan al Hierasului, a cărui administrație este dată în slujba unui mare spătar.

Lîngă satul *Cozmin*, pe râul *Cuciur*, nu departe de locul unde el se varsă în Hierasus, se văd ruinele unui târg foarte vechiu. Cu toate că am cercat de mai multe ori cu bagare de samă, n-am putut însă afla deloc vreun semn a ziditorilor lui.

Dela malul de apus al Siretului urmează

5. *Ținutul Sucevii*. În acest ținut merită să fie însemnat *Suceava*, odinioară capitala întregii Moldove, scaunul Domnului și al mitropolitului, acuma zace mai toată în ruini. Este așezată pe râul Suceava, care pare că i-a dat și numele, pe un deal neted, încunjurat de zidiuri și de șanțuri foarte adînci*. Pe platoul dealului avea întinsă o mahala destul de mare.

Afară de curțile Domnului și ale boerilor, se numărau tot acolo 40 de biserici de piatră, mai multe de lemn și 16 mii de case private, care toate s-au nimicir după scaunul domnesc s-a strămutat de aici.

Astăzi este încredințat în paza unui hatman, adică conducătorul suprem al armatei.

Rădăuș, târg și scaun de episcop, nu departe de Suceava, pe râul cu acelaș nume și Siret, așezat la acel cot al râului Siret unde el se întoarce spre miază-zi.

6. *Ținutul Neamțului* vine îndată supț acesta și se întinde pe un spațiu destul de lung între riurile Moldova

* După arătarea locului și oarecare asemănare a numelui, aș crede să fie Sandava din vechea Dacie. — Notă trasă cu cruce în ms.

și Bistrița. Aici se află *Neamț*, pe riul cu acelaș nume, cetate zidită pe un munte foarte înalt, așa de întărită de chiar natură, încît pare că disprețuește orice atac vrăjmaș.

A fost cercată de mai multe ori, dar numai de două ori atacată puternic, odată de Turci supt domnia lui Suleiman, și odată pe vremea noastră de Ioan Sobieski, regele Poloniei, dar n-a fost cuprinsă decît după ce foamea a silit pe cei cîțiva Moldoveni, care erau în garnizoană, după un asediu de mai multe zile, să o predea Polonilor.

Odinioară era zidită din două rînduri de ziduri, pe care însă numai o singură poartă avea eșire. După ce însă Turcii au dărâmat zidiul de afară, Moldovenilor le-a rămas întreg numai cel din lăuntru.

Înainte ca Moldova să fi fost supusă Turcilor, la orice vreme de războiu Domnii își trimeteau copiii și averile acolo ca într-o cetate greu de atacat, și azi chiar, cînd locuitorii sînt alungați de vecini, aici au ei adăpostul cel mai apărut. În acest scop odinioară Domnii au construit curți destul de mari, care și azi se văd acolo, dar nu sînt îngrijite cum se cuvine.

În linie dreaptă pe riul Bistrița este așezat și tîrgul *Piatra*.

Șirul îl închide

7. *Ținutul Bacăului*, peste care este orînduit un singur vornic. Scaunul lui este *Bacău*, tîrg așezat în insula riului Bistrița, vestit prin belșugul de pomi și de fructe. Are apoi un episcop al bisericii de apus, care se numește episcop de Bacău, căci în ținuturile de supt munte sînt mai mulți supuși moldoveni, prin naționalitate și prin religie, cum își zic ei, catolici, pe care Ștefan cel Mare, după ce a învins pe Matiaș, regele Ungariei, i-a luat de acolo și i-a dăruit boerilor săi. (Satul de samă al Cantemirilor din ținutul Romanului, *Faraoni*, ai cărui locuitori mai mult de 200 de familii sînt toți de religie catolică, și au biserică de piatră și foarte veche).

Ocna și Totruș, pe riul Totruș, tîrguri prin nimica alta însemnate decît prin gropile de sare minunate care se găsesc acolo prin prejur. Pe aici se deschide intrarea cea mai largă din Moldova în Transilvania.

Basarabia, care odinioară era a treia parte a Moldovei, este toată șasă, n-are dealuri și păduri deloc, iar rîu care curge întruna numai unul, *Ialpuh*.

Este absolut lipsită de izvoară și de pîrăe, așa că, pentru a înlocui lipsa de apă, locuitorii trebuie să săpe fîntîni cît mai adînci.

În loc de lemn se folosesc de balegă, cu care, după ce o usucă la soare, își încălzesc colibe.

Ea a fost supusă de Turci înainte ca țara toată să se fi supus lor, și nu mai ține de Moldova, macar că și azi pe malurile Dunării sînt tîrguri și sate pline de Moldoveni care sînt nu mai puțin creștini, dar sufăr tirania celor doi barbari, căci parte este locuită de Tatari, parte de Turci, care ascultă de poruncile serascherului.

Basarabia însăș se împarte azi în patru ținuturi: al Bugeacului, al Achermanului, al Chilieii și al Ismailului.

La mijloc se află

*Bugeac**. A fost dat ca locuință Tătarilor Nogai, pe care unii îi numesc acuma de Bugeac, alții de Bolgrad, căci pela anul hegirii 976, iar dela întruparea Domnului 1568, din porunca lui Selim II, hanul din Crimeia vrînd să unească rîurile Tanăis și Volga, mai mult de 30 de familii din acei Tatari Nogai, care până atuncea ascultase de imperiul rusesc, se lepădară de această împărăție și cu tovarășii săi se retraseră în Crimeia. Dar fiindcă Hersonesul nu-i încăpea, li s-au dat locuinți nouă în ținutul Bugeacului. Din vremea aceea, tot venînd și alte familii din

* În limba tătarască însemnă unghiu, fiindcă ținutul se întinde între Dunărea și Tyras spre Marea Neagră, și se sfîrșește într-un unghiu ascuțit. Se pare că se face aluzie la vechiul nume *Bessi*, care este dat acestui ținut de geografii și istoricii vechi. Că de aici poate s-a tras și numele Basarabiei, se poate înțelege din Ovidie, care zice cu glas trist: *Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque*.

Ptolemeu: Din sus de Dacia sînt Peucinii și Bastarnii, dar că Bastarnii și Bessii sînt același neam de oameni, crede împreună cu alții Matheus Praetor, lib. 2, cap. 7: Sînt unii, zice el, care cred că Bastarnii sînt aceleași neamuri care odinioară fuseseră Bessi, care azi se zic Basarabi, adică aceia care trăesc în Basarabia.

Nogaia, așa a crescut acest neam, încît în ce privește numărul, cu greu se lasă mai pre jos de vreo altă hoardă de Schiți.

Tătarii se împart în două neamuri: *Orak Ougli* și *Orumbet Ougli*, care-și păstrează cu mare băgare de samă spițele neamurilor lor. După obiceiul lor părintesc, viața și-o duc pe cîmp; tîrguri n-au deloc, afară de *Căușenii*, pe riul Botna, care udă ținutul acela pe un spațiu foarte mic. Dar că odinioară acest ținut a fost așezat cu cetăți destul de frumoase, arată ruinele vechilor zidiri care se văd încoace și în colo, între altele dărămăturile unei cetăți foarte vechi pe malul Tyrasului, azi *Tatarpunar*, adică fîntîna Tătarilor. Aceste dărămături se află așezate pe o stîncă foarte înaltă, dela poalele căreia izvorăște un izvor foarte limpede. Totuș acolo nu s-a putut găsi vreo inscripție ori vreun semn de cine să fi fost zidită.

Sînt și pe Ialpuh, nu departe de gura lui, urme de o cetate mai veche, ce-i zice de obiceiul *Tint* *. Fiind dărămată la anul [], a zidit-o din nou Ștefan cel Mare. După aceia însă Turcii au făcut-o una cu pămîntul, încît astăzi cu greu s-ar putea arăta locul ei. Din dărămăturile ei zidiră un alt tîrg în dreptul celui vechiu, care și azi este în floare și se chiamă de obiceiul *Tobak*, la Marea Neagră, poate în locul unde era vechiul Atepolium.

2. *Ținutul Achermanului*. În acest ținut se afla *Akkerman*, numit de locuitori *Cetate Albă*, de Romîni odinioară *Alba Iulia* **, de Greci *Monkastron*, de Poloni *Biograd*, chiar pe malul Mării Negre, cetate destul de mare și foarte întărită.

Pe cînd ținea de Moldova, era condusă de marele logofăt. Azi are un singur ianicer aga.

* Al cărei loc pare să răspundă satului *Hermonasti*, dacă Hermonasti nu-i cumva Tatarbunar, de care deja am vorbit. — Notă trasă cu cruce în ms.

** Bonfin, decada 1, cartea 1, pg. 23, are în Ungaria numai această *Albă (Regească)*, dar și *Alba Greacă* pe Taurin și *Alba Iulia* în Dacia, care păstrează foarte bucuros numele străbunilor săi.

În timpul de curînd a fost făcută vestită prin sfîntul Ioan cel Nou, care a suferit aici martiriul supt tirania Turcilor. Moaștele lui făcătoare de minuni, cu tot tezaurul Domnilor și cu odoarale, le-a luat din Moldova Ioan Sobieski, regele Poloniei, la anul [], pe cînd se fălea că, ajutat cu bani de papa, el lupta pentru biserică și pentru Hristos.

Mai jos de acesta pe malurile Dunării se întinde

3. *Ținutul Chilieii*. Tîrgul cel mai de samă din acest ținut este *Chiliea**, în vechime *Lycostomon*, la gura de

* Moldovenii și Turcii zic *Kill*. Grecii de azi *Lykostomon* (de alții scris, cred, greșit *Lythrostomon* și *Lythostroton*, vezi la Leuncl. Pandect. 146), Bonfin împreună cu alții *Achillea*, Stanislaus Sarnicius zice cu îndoială că este *Toml*, cetatea aceia vestită prin exiliul lui Ovidius Naso. Dar dintre atîtea păreri ferlurite ale autorilor, ce este sigur, eu unul nu pot să judec.

Ce credem însă noi, care avem puțintică cunoștință de acele chestiuni, nu vom pregeta să spunem.

Dacă Tomos este una singură și anume aceia vestită prin exilul poetului Ovidie, de bună samă ea nu poate să fie aceia care pe harta vechii Misii se pune pe riul Naxus la mijlocul țării, fiindcă istoricii care pomenesc de acea cetate probează contrariul, și mai cu samă Ovidie însuș zice că a fost exilat în țara Sarmatilor: Ne mea sarmaticum contegat ossa solum [nu cumva oasele mele să le acopere pămîntul Sarmatilor]. Deci și cetatea Tomos a fost în Sarmatia. Deasemenea poetul descrie riurile Sarmatiei, adică *Tyras* și *Boristhenis*, care, cît sînt de departe de Maxus din Misiea, vede oricine.

Aceasta o confirmă și epitaful poetului tăiat în piatră, pe care ni-l face cunoscut Stanislau Sarniție, căci el povestește că un nobil polonez a găsit și a cetit la tîrgul *Isak* (scris greșit *Asak*) opiațră cu această inscripție.

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira
Augusti, patria cedere jussit humo,
Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

[Aici zace poetul pe care urgia lui Caesar August îl scoase din pămîntul patriei; de mai multe ori nenorocitul a vrut să moară acasă, dar în zădar, iată locul ce i-l dădu soarta].

Tot așa, zice poetul, cît de nenorocit este a trăi între Bessi și Geți. De unde se vede lămurit că el a fost exilat în Sarmatia fie la Tyras fie la Boristhenis, unde era acea cetate a Tomilor.

Dar să cercetăm pe scriitorii vechi, Sozomen, Histor. eccl. lib. 2 cap. 20, scriind despre locuințele Schiților, zice că neamul

miază-noapte a Dunării, numit tot așa și de corăbierii greci, fiindcă pare că aruncă valurile ca dintr-un gît de lup.

Cetatea nu este așa de mare, dar este o piață foarte vestită, frecventată de toate corăbiile, nu numai dela cetățile dela mare dimprejur, dar și de cele mai îndepărtate care vin din Egipt, Veneția și Ragusa, care duc de aici de obicei ceară și piei crude de vite.

Are locuitori nu numai Turci, ci și Evrei, creștini, Armeni și de diferite neamuri, peste care se află mai mare un *nasir*, cum s-ar zice, cu un cuvînt popular, inspector.

Pe timpul împărăției lui Soleiman a fost pustiită de Moldoveni, și de atunci n-a mai putut să ajungă la strălucirea de altă dată.

Malurile din lăuntru ale Dunării le urmează

4. *Ținutul Ismailului*. Aici merită să fie însemnate:

Ismail, căruia Moldovenii îi ziceau altă dată *Smil*, cetate nu de nesocotit, ținută de [oaste turcească, peste care se află un *muteveli*.

Cortal, pe Dunărea, unde se varsă riul Ialpuh, în dreptul *Isacței*, cetățue nu de mare însemnătate. Aici la

acesta are multe țiguri, sate și cetăți, dar cea mai de frunte este Tomi, care este mare și bogată și așezată lingă mare, la care, fiindcă este locul unde umblă corăbiile spre Marea Neagră, este un obicei vechiu, care și acuma se ține, ca să fie mai mare un episcop al bisericii întregului neam.

Așa dar în timpul de care vorbim (anume al lui Valentinian și Valens) acele cetăți le-a administrat Britannio, cînd împăratul Valens a venit chiar la Tomi, și ducîndu-se la biserică episcopul nevoind să se întâlnească cu dînsul, fiind de religie ariană, îl lăsă pe monarh singur, iar el se duse cu tot poporul la altă biserică. Mirat de aceasta, împăratul trimise pe Britannio în exil, dar nu mult în urmă i-a dat voe să se întorcă, căci văzînd, cred eu, că Schiții sufereau cu greu exilul episcopului, nu puțin s-a temut să nu se apuce de alte lucruri, căci ei erau și țari și prin însăș poziția locurilor folositori împărăției romane, căci țineau în loc atacul barbarilor care locuiau acea bucată de pămînt. Incercarea împăratului a fost astfel reprimată de Britannio, bărbat respectat și pentru alte lucruri, și așa de însemnat prin caracterul său superior, încît chiar și Schiții i-au dat mărturii de laudă.

Aceasta zice autorul.

anul 1711, cînd Turcii duceau războiul cu Rușii, legară malurile Dunării cu un pod și trecură oastea în Moldova. Pentru paza cetății este rînduit numai un *dizdâr*, adică comandant.

Renii, cum îi ziceau altă dată Moldovenii, *Timarova*, cum îi zic acuma Turcii, cetate de aceeași ordine, este așezată nu departe de gura Hierasului pe Dunărea. Acolo, cu toate că stă supt împărăția turcească, nu se află niciun Turc. Garnizoana este compusă din creștini, care toți sînt Moldoveni, și șeful ei, tot creștin, se cheamă de obicei *beșligasi* și este supus pașii din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un *sarachier*.

Cam acestea erau tîrgurile și cetățile Moldovei, cărora libertatea le-a dat prosperitatea, dar tirania nedreaptă și vrăjmașă le-a răpit dela statul înfloritor.

Despre ziditorii lor nu vorbesc istoricii nici cei vechi nici cei mai noi, și nici din inscripții ori din monumente n-au putut să se afle până acuma. Niciun semn nu ne arată ceva despre vremea lor sau despre poporul care le-a zidit, nicio inscripție nu vei afla pe zidiuri, decît atunci cînd ele au fost făcute din nou de vreun Domn. Numai Suceava are în zidiurile ei șapte turnuri săpate într-o piatră mare acoperite cu cununa împărătească pe care o susțin doi lei. Apoi, pe chiar temeliiile turnurilor se vede un altar de piatră, în care apar doi pești solzoși întorși cu capetele în jos și cu coatele în sus, și supt dinșii capul unui taur sălbatic, care ține între coarne o stea cu șase raze.

Dar fiindcă capul taurului sălbatic tocmai după descălecatul de al doilea al Romanilor în Moldova, despre care am vorbit în capitoul I, a început să fie scutul Moldovei, acea sculptură pare să mărturisească deasemenea mai mult de repararea zidiurilor Sucevii, decît despre construirea lor.

Apoi fiindcă istoricii neamului nostru mărturisesc toți într-un glas că Moldovenii, cînd s-au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit tîrguri și cetăți pustii, de aici nu fără dreptate se poate vedea că întemeierea lor trebuie pusă în timpuri cu mult mai îndepărtate.

Acest lucru îl confirmă pe lîngă altele felul de con-

strucție a zidiurilor lac ele mai multe cetăți, care desigur, cu puține excepții, pe care le-am indicat mai sus că par o operă mai nouă contra năvălirilor Tătarilor, nu reprezintă altă arhitectură decît cea romană.

Dar mai pre sus de toate sînt mărturiile celor mai de samă istorici romani, din care rezultă că mari colonii de cetățeni romani au fost aduse în Dacia de împăratul Traian, și că urmașul său Hadrian, lăsînd barbarilor mai multe provincii din răsărit, a fost oprit de a părăsi Dacia numai de teamă ca acele colonii să nu fie date pradă mortii.

Ca o mărturie veșnică a acestui lucru vine

Șanțul împăratului Traian, care și azi păstrează numele făcătorului lui, și de care mă mier că niciun istoric din cei vechi ori din cei mai noi n-au pomenit nimic.

Acesta, precum eu însumi cu ochii miei am văzut, incede din Ungaria dela Petrivaradin cu două șanțuri, se scoboară la munții *Demarkapu*, poarta de fier, și de aici trece într-un singur șanț prin toată Muntenia și Moldova, tae Hierasul la satul Traian și Botna la tîrgul *Căușen*, și după ce străbate toată Țara tătărăscă, se mîntue la riul Tanais.

Și pînă astăzi este adînc de peste 12 coți, de unde nu fără judecată putem înțelege că spațiul lui, cînd s-a săpăt va fi fost încă pe atîta de lat și de adînc, și că a fost o întăritură așa de puternică împotriva năvălirilor barbarilor.

Așa fiind nu se poate admite deloc ceia ce au vrut unii * să afirme, că tîrgurile Moldovei sînt opera Genovezilor, căci oastea romană, care era acolo numeroasă în garnizoană perpetuă, n-ar fi putut trăi fără cetăți și fără adăpost, și nici nu pare de crezut că Genovezii, care numai pentru negoț căutau să-și înfișă piciorul la Marea Neagră, ar fi

* Bielski pg. 239 zice că popoarele *Pleczlnicow* și *Polowcow* sînt Lituani care, după ce au eșit din părțile Bosforului cimeric, mai întăiu legară prietinie cu Genovezi care stăpîneau Hersonesul, și că acești Genovezi împreună cu Moldovenii și Basarabenii au zidit cetățile *Mancob*, *Kerkel*, *Crim*, *Azov*, *Kafa*, *Killa* sau *Achillea*, *Moncastrum* și *Tîrgavisca*, etc.

vrut să pătrundă în interiorul Moldovei și să zidească tirguri în locuri prielnice mai mult agriculturii decât negoțului.

Dacă însă cineva ar crede că ele au fost zidite de Dacii cei vechi, pe cînd statul lor era destul de înfloritor supt domnia lui Decebal, și apoi ocupate de Romani și așezate cu coloniile lor, aceasta în adevăr noi n-am îndrăzni s-o contrazicem.

CAPITOLUL V

Despre munții și mineralele Moldovei

În partea de apus, unde Transilvania se mărginește cu Muntenia, Moldova este încunjurată mai de pretutindeni de munți foarte înalți, de aceea a și fost numită de Romani Dacia muntoasă.

Cealaltă parte a ei despre răsărit se întinde în cîmpii foarte mănoși.

Munții sînt plantați din natură cu copaci roditori, cu pomi și cu alte feluri, care aiurea trebuie să fie sădiți de mîna omului, printre care apoi, de prin vîrfurile munților, curg pîrae foarte limpezi cu susur plăcut și fac ca o grădină fermecătoare.

Cîmpii produc din belșug, rînd pe rînd, sămănături pe care aerul mai răce dela munte nu le lasă să crească.

Muntele cel mai înalt este *Ceahlău*, care dacă ar fi fost cunoscut în fabulele celor vechi, n-ar fi fost mai puțin vestit decît Olimpul, Pindul sau Pelias. Se află în ținutul Nemților, nu departe de izvoarele rîului Tazlău. La mijloc este înghețat cu omăt veșnic, vîrfurile însă nu este niciodată acoperit cu omăt.

Din vîrfurile lui, care se ridică în sus foarte înalt în formă

de turn, izvorăște un pîrau cu apă foarte limpede care se aruncă în Tazlau cu mare huet peste ponoară.

La mijlocul lui se vede o statuie foarte veche, înaltă de cinci coți, care închipuește o bătrînă încunjurată de oi, dacă nu mă înșel 20, din a cărei parte firească curge un izvor de apă veșnic. Este greu firește de spus dacă natura a arătat în acest monument jocurile sale ori dacă o mînă ghibace de artist a făcut-o așa, căci statuia nu-i pusă pe nicio bază, ci este dintr-o bucată custînca întregă, însă la pîntece și la spate liberă. Dar chiar dacă ai vroi să admiți că crăpăturile au fost umplute cu var făcut cu meșteșug, căci nu tăgăduim că mai multe opere de acest fel ale celor vechi au dispărut cu urgia vremurilor, totuș cu greu se poate înțelege de ce acel canal a fost adus pe picior la partea firească, cîtă vreme pe împrejur nu se văd deloc urmele unui izvor ori a vreunei albie. Pe semne că a slujit pentru cultul idolilor păgînești, pentru exercitarea căruia obișnuiau să facă ceva prin mijloacele fie ale naturii fie ale magiei, prin care să poată ațîța admirația și credința în Dumnezeu a mulțimii credule.

Dealtfel înălțimea muntelui se poate înțelege depe aceea că, pe un cer senin, la asfințitul soarelui, se poate vedea dela Acherman, cetate la o distanță de 60 de ceasuri de dînsul, întreg și așa de limpede, cașicum ar fi aproape, lucru de felul căruia nu știu dacă se poate zice de alte virfuri de munți chiar foarte vesite. Pe dealurile de prin prejur se văd apoi întipărite pe stînci urme de cai, de cîni și de păsări, nu în alt chip decît parcă ar fi trecut pe acolo cîndva o mare oaste călare. Multe basne povestesc despre dînsese locuitorii, dar ce se potrivește mai mult cu adevărul despre acele credinți, să cerceteze cercetătorii curioși de lucrurile naturii.

Mai este și alt gît de munte, numit de locitori *Incul*, spre miază-noapte, lîngă riul Cirimuș, chiar în cotul unde se întîlnesc hotărările Moldovei cu ale Poloniei și ale Transilvaniei, care în înălțime nu se poate compara cu cel de mai înainte, dar nu mai puțin însemnat printr-un joc deosebit al naturii, aiurea neobservat. În adevăr, roua care acopere frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui o culeg lo-

cuitorii și, după ce au pus-o într-un vas, găsesc pe deasupra apei un unt foarte bun, care nici la miros, nici la culoare, nici la gust nu se deosebește de untul obișnuit. Dar aceasta nu se întâmplă peste tot anul, ci numai în lunile Mart, April, și Maiu, iar în celelalte luni fie mai umede fie mai uscate nimic de acest fel nu se găsește. Untul acesta este așa de hrănitor, că dacă în acel timp oile sînt duse de ciobani la păscut pe vîrfurile munților, în puține zile, din cauza grăsimii prea mari, ele crapă. De aceia ciobanii, învățați din experiență, țin turmele lor în lunile acele la poalele munților.

Munții noștri nu sînt lipsiți nici chiar de acel dar obișnuit al munților, de minerale, dar în timpurile vechi exploatarea lor a oprit-o și dezinteresarea Domnilor și lipsa de lucrători de mină, iar în zilele noastre i-a împedecat pe Moldoveni lăcomia cunoscută a Turcilor, și teama ca nu cumva căutînd bogății, să piardă odată cu pămîntul și munca și folosul.

Dar cum că munții nu sînt lipsiți de aceste bogății în subsol, dovadă sînt pîrăele care curg dela poalele lor, căci ele fiind strînse într-o albie îngustă și crescînd de multe ori cu apă de omăt topit ori de ploae, nu rare ori revarsă, și apoi, silite să se întoarcă în albiea lor, în locurile pe care le-au inundat lasă năsip, în care se găsesc nu puține boabe de aur foarte curat, pe care le culeg Țigani, le curăță de necurătenii, și atîta aur adună, încît pot să plătească soției Domnului în fiecare an ca tribut și patru oca de aur, care fac 1600 de drahme.

În ținutul Hotinului, nu departe de tîrgul Hotinului, se găsesc în malurile Tyrasului făcute de natură buburuze de fier, așa de rătunde, încît fără de nicio altă lucrătură pot să fie întrebuințate la tunuri, însă dintr-un fier mai prost, și dacă nu este topit în foc, nu-i bun de nimic. Findcă Hotinul era încă lăsat la o parte, mai dese ori erau duse la Camenița, azi însă cu greu cred că va îngădui Turcii ca, în detrimentul lor, Polonii să-și facă material de războiu.

În ținutul Bacăului, nu departe de tîrgul Totruș sînt saline foarte bogate, cărora locuitorii le zic *ocnă*. Acolo

nu este nevoie de niciun meșteșug pentru curățirea sării. Dacă săpi pământul de un cot ori de doi, vei găsi sare foarte curată și străvezie ca un cristal sau ca un porfir, nici deloc amestecată cu bucățele de pământ.

Aceste gropi nu se mîntue niciodată, măcar că în fiecare zi mai multe sute de oameni se ocupă să le săpe. Căci ori de unde ar scoate drobii de sare, ei lasă de o parte și de alte stîlpi de acest cristal, care susțin pământul și bolta, ca vinele nouă de sare să aibă loc unde să se descarce. Făcînd așa, în douăzeci de ani așa de mult se umplu gropile de sare, că nici nu se mai cunoaște că au fost măcar săpate.

Uneori în aceste gropi se găsesc chiar pești întregi, care nu se deosebesc cu nimic de cei care se prind în rîurile dimprejur.

Și în alte locuri se găsesc multe astfel de gropi de sare, dar Domnii au oprit de a le exploata, ca nu cumva scofînd multă sare să scadă prețul ei, căci acele care sînt în lucru, sînt destule pentru nevoile țării.

Sînt și munți întregi în Moldova, care, dacă se dă deoparte coaja din afara pământului, toți sînt plini de sare. Din această sare visteria domnească și toată țara trage cel mai mare folos, fiindcă afară de locuitorii țării, Bugecenii și Crimenii, ba chiar și țări foarte depărtate, în toți anii duc sare de aici cu corăbii.

Nitrul se face mai în toate părțile, fiindcă șesurile Moldovei mai toate au pământ negru și plin de nitru.

Pe *Tazlăul sărat*, nu departe de satul *Măineștii* în ținutul Bacăului, țîșnește dintr-un izvor cleopyssa sau bitumen amestecat cu apă, cu care țărani noștri ung roțile carălor. Locuitorii îi zic *păcură*, și zic că, dacă i se scoate apa, poate să fie întrebuințată la lucruri de casă, cu mult mai bine decît aceia care se face din copaci.

CAPITOLUL VI

Despre câmpii și pădurile Moldovei

Bogățiile munților, pe care le-am povestit până aici, le întrec cu mult șesurile Moldovei, vestite prin fertilitatea lor la scriitorii vechi și mai noi. Cele situate în mijlocul celor mai multe ținuturi despărțite prin munții și riurile din Moldova, nu sînt lucrute de nimeni și totuș dau hrană tuturor.

Sămănăturile care nu se pot face la munți din cauza vremii rele și a frigului, se fac la șes așa de frumoase, încît în anii cei buni grîul dă plugarului de douăzeci și patru de ori sămănătura, alacul de treizeci de ori, orzul de șeizeci de ori, meiul, ceia ce greu poate crede cine n-a văzut, de trei sute de ori.

De ovăs Moldova nu-i un pămînt așa de productiv ca de celelalte sămănături, și nici nu este așa de întrebunțat, căci în locul lui se dă cailor orz.

În Moldova de sus se face un meu foarte frumos, de unde la ai noștri s-a născut proverbul că meiul în țara de jos și merele în țara de sus n-au coarjă. Din meu măcinat se face un fel pe pine care se mîncă de obicei cu unt cît este caldă.

De copaci roditori vei găsi nu pomete, ci păduri. Poamele lor cresc în munți dela sine, dar la șes trebuiesc să fie hultuite, dar pentru aceasta sînt și mult mai bune la gust.

Beșugul de poame este așa de mare, că în vechime cînd Polonii vroiau să vie în Moldova, știeau că nu vor duce lipsă de hrană, socotind că vor fi deajuns pentru dinșii și pentru oaste poamele pe care țara le producea din beșug. Dar uneori îmbolnăvindu-se de prea multă mîncare și murind de boală, fără arme dușmane, s-au învâțat să se poarte mai precaut.

Toate celelalte bunătăți ale țării sînt cu mult întrecute

de podgoriile frumoase care se întind pe o mare distanță între Cotnar și Dunărea, și așa de roditoare că un singur pogon, adică un spațiu de 24 de stînjini în tetragon, dă de multe ori cîte patru sute până la cinci sute de măsuri de 40 de livre.

Cel mai bun vin se face la Cotnar, un tîrg în ținutul Hirălăului, însă nu este cunoscut de străini, fiindcă-și pierde puterea dacă nu este pus în poloboace cu băgare de samă atunci cînd este dus pe mare sau pe uscat, însă îndrăznesc să afirm că este mai tare și mai bun decît toate vinurile europene, chiar și decît Tocai. Astfel, dacă se ține 3 ani într-o pivniță adîncă de piatră, cum se face la noi, în al patrulea an capătă așa putere, că ia foc ca rachiul. Cel mai tare de cap abia poate să bea al treilea pahar de vin, și îndată se îmbată, dar nu are dureri pe cap. Are o culoare deosebită și neobișnuită la alte vinuri, și anume verde, cu cît este mai vechiu, cu atît este mai verde.

Din acest loc spre miază-noapte nu se mai găsesc podgorii care să poată produce un vin bun, așa că chiar în partea crivățană a dealurilor Cotnarului, macarcă s-a încercat de mai multe ori, totuș niciodată vreo viță n-a ajuns să se coacă. Astfel natura scoțînd din celelalte părți despre crivăț producerea vinului, pare că în acest singur loc a vrut să dea oarecum toate puterile sale.

Al doilea după acesta este vinul care se face la *Huș* în ținutul Fălciilor, al treilea la *Odobești* în ținutul Putnei pe riul Milcov, al patrulea la *Nicorești* în ținutul Tecuciului pe Siret, al cincilea la *Greci* în ținutul Tutovei pe riul Berheci, în sfîrșit al șeselea la *Costești* în acelaș ținut, ca să las la o parte alte neenumărate locuri mai puțin însemnate.

Aceste vii nu slujesc numai pentru locuitori, căci ieftinătatea vinului atrage și negustori străini, Ruși, Poloni, Cazaci, Ardeleni și chiar Unguri, ca să transporte în fiecare an în țara lor o mare cantitate de vin, macarcă este nu mai bun decît al lor.

Basarabia deasemenea a avut podgorii odinioară, cînd era a Moldovenilor, nu proaste, darele au decăzut, după ce Turcii, care nu beau vin, au început să stăpînească acel ținut. Cu toate aceste creștinii care locuiesc în ținutul Chilieii

și Ismailului au și până acuma niscai vii, din care scot însă atita cît le este pentru trebuința lor.

Moldova se mîndrește cu păduri foarte multe, care au copaci de tăiat și roditori. De corăbieri mai ales se caută stejarul moldovenesc, căci zic ei că, din toate celelalte lemne, acesta este cel mai bun pentru corăbii și cel mai rezistent la putrezire. Ei au observat însă că dacă scoarța aceia albă, care acopere pe acești copaci înlăuntru, nu este scoasă cu totul, și rămîne vreo bucățică cît de mică, în scurtă vreme ea dă putregiune la tot lemnul, dimpotrivă, dacă a fost curățită, lemnul poate sluji nesticat mai mult de o sută de ani cu toate urgiile vremurilor, văzduhului și apelor.

Din toate stejărișurile Moldovei două au fost vestite, acel al Cotnarului și al Chigheciului. Al Cotnarului, lîngă tîrgul cu acelaș nume, a fost făcut nu de natură, ci de mină omenească. Era un cîmp foarte lat și întins pe vremea lui Ștefan cel Mare. În acest loc așezîndu-și Polonii taberele cu multă oaste, Ștefan cel Mare i-a, lovit, și luîndu-le taberele i-a alungat, pe mulți i-a ucis, și peste 20 de mii, cei mai mulți nobili, i-a făcut robi. Cu toate că regele polon i-a făgăduit în schimbul lor o mare sumă de bani, Ștefan n-a vrut să primească, fiindcă el nu căuta bani, ci dorea să-și ridice un astfel de trofeu, care să pomenească biruința sa și în veacurile următoare. În acest scop, după ce a înjugat la plug pe toți Polonii, i-a silit să are tot cîmpul acela, lung de două mile și lat de o milă, în care dăduse bătăliea, și aducînd ghindă în acest scop a sămănat-o, și aceasta s-a desvoltat apoi în păduri destul de mari și de frumoase. Moldovenii le zic azi *Dumbrăvile roșii*, adică querceta rubra, fiindcă nu fost udate de sînge polonez. Polonii însă le-au zis *Bucovina*, și niciodată nu pomenesec de acel loc fără lacrimi.

Celălalt stejăriș, situat peste Hierasus la hotarale Basarabiei, se chiamă *Chigheci*, și cuprinde în circuit la treizeci de mile italiene. Este o întăritură foarte puternică a Moldovei încontra Tatarilor pe care ei au încercat de mai multe ori să-l atace, dar n-au putut niciodată, căci copacii, deși înalți, sînt așa de deși, că niciun om pe jos nu poate merge decît pe cărări cunoscute numai de locuitori.

Odinioară se numărau acolo peste 12 mii de locuitori, cei mai viteji ostași din toată Moldova. Astăzi, după atâtea lupte și măceluri reciproce, au mai rămas abia două mii.

Aceștia au cu vecinii lor, Tatarii bugeceni, un pact, prin care s-au obligat să le dea lor în fiecare an un anumit număr de grinzi, fiindcă Basarabia duce lipsă foarte mult de păduri. Acest lucru și azi îl păzesc ei cu atenție, iar dacă Tatarii ar vrea să calce regulile stabilite și să ceară mai multe, ceia ce nu este rar, ei se apără cu armele și de multe ori îi dovedesc. Dar despre acestea vom spune mai multe mai jos.

CAPITOLUL VII

Despre animalele sălbatice și domestice

Despre animalele care se găsesc în Moldova cași în țările vecine, nu avem de gând să facem o povestire lungă, căci nu este scopul nostru de a pomeni turmele de cerbi, căprioare, capre, vulpi, riși și lupi care rătăcesc încoace și încolo prin păduri, ci de a spune acele lucruri particulare pe care le-am observat la animalele moldo-venești.

Și în adevăr, ne-aducem aminte că la noi se pot găsi trei feluri de oi, — de munte, de Soroca și sălbatice!

Cîte turme de oi și cît de mari se pot vedea pretutindeni în munți, cu greu se poate spune, căci ținuturile Moldovei despre apus nefind așa de bune pentru sămănături, oeritul este singura grijă care ocupă pe locuitorii din acele părți și care le dă hrană. De aici se și duc în fiecare an de negustori greci la Constantinopol pentru bucătăria sultanului, peste 60 de mii de aceste oi, de Turci numite *civirgic*, căci carnea lor este preferită de Turci înainte de toate celelalte, pentru că este gustoasă și se mistue ușor.

În trei locuri mai cu samă se găsește pășune mai bună, în Cîmpullung rutenesc pe râul Putila, în Cîmpullung moldovenesc pe râul Moldova și în munții Vrancei în ținutul Putnei.

La cîmp oile sînt mult mai mari decît cele de munte dar nu se găsesc așa de multe. Dintre aceste sînt de pomenit mai cu samă acele care se nasc în ținutul Sorocăi. Acele toate au o coastă mai mult decît celelalte, și cît trăesc nu o pierd niciodată, dar dacă sînt duse în alt ținut, în al treilea an fată un miel care nu are alte coaste decît cele obișnuite. Tot așa dacă o oae din alt ținut este adusă în ținutul Sorocăi, în al treilea an mielul va întrece pe mamă cu o coastă.

Foarte deosebite de acestea sînt oile sălbatice, care cu greu cred că se pot găsi în alte locuri. Au buza de sus care spînzură în jos de două palme și din această pricină, cînd pasc, sînt silite să caute hrana mergînd înapoi. La gît, care este foarte scurt, n-au nicio vertebră, și de aceia nu pot să întoarcă capul la dreapta sau la stînga. Au picioare scurte, dar foarte iuți, încît cîinii, cînd le gonesc, cu greu pot să le prindă. Pe lîngă acestea sînt înzestrate cu un miros așa de ascuțit, încît pe vînători sau alt animal care vin la dinsele în direcția în care bate vîntul, pot să-i simțească chiar dela o milă nemțească și să iee fuga. Dacă vin însă împotriva vîntului, ele nu simțesc nimic pînă sînt prinse.

Locuitorii dela munte au boi mici, dar cei dela cîmp au cirezi mari de boi mai mari și frumoși, din care în fiecare an sînt duși la Danzig prin Polonia peste 40 de mii și de aici se împart în țările vecine cu numele de boi leșești. În Moldova o păreche de boi se cumpără cu cinci imperiali și iarna chiar cu trei, dimpotrivă la Danzig am aflat că se vînd cu 40 și 50 de imperii.

Cei mai grași și mai frumoși se găsesc pe pirăul Sărat în ținutul Fălciilor și pe râul Bașău în ținutul Cernăuților, fiindcă acești cîmpi au sare din belșug și fac niște ierburi suptiri și grase. Producția acestora este așa de mare că locuitorli nu numai că trăesc din aceasta, dar își

pot plăti și tributurile cele foarte grele pe care obișnuiesc să le ceară Turcii.

Și de o parte și de alta a malului Tyrasului se văd adeseori bivoli sălbatici, dar se pare că nu sînt din partea locului, ci din Podolia și Țara Tătărăscă, fiind împinși să treacă Tyrasul înghețat de vînturile crivățene care suflă iarna prin acele părți.

În munții apuseni este un alt animal, care mai că îndrăznesc să spun că este propriu țării noastre, și căruia Moldovenii îi zic *dzimbru*. La mărime egalează boul domestic, capul însă este mai mic și lungăreț, are grumazul și pîntecele mai suptirel, picioarele mai înalte, coarnele mai suptiri și mai rădicate în sus, al căror vîrf foarte ascuțit este întors puțin în afară. Este un animal sălbatic și iute, și ca căștele se poate sui pe stînci, de unde deabia dacă poate fi prins, fiind ucis cu pușca sau rănit. Acesta este animalul al cărui cap Dragoș, cel dintăiu Domn al Moldovei descălecate, a vrut să fie semnul țării.

Rîmătorii în ținutul Orheiului la satul *Tohatin*, între rîurile Ichiel și Răut, se nasc cu o unghie, nu despicață, ci întreagă și mai ca cea de cal. Aceasta se întîmplă și la purceii care sînt fătați în al treilea an din scroafe aduse aici din alte ținuturi, și aceasta se întîmplă nu numai la cei domestici, ci și la cei sălbatici, care se prăsesc în mare cantitate în stușișurile depe lîngă Tyras.

Moldova de munte are cai mici în adevăr, și la trup cam ca cei rutenești, dar foarte tari și foarte răbdători la muncă, cu unghiile așa de vîrtoase, că pot umbla pe locuri cît de grele fără să fie potcoviți.

Ținuturile dela șes produc cai mai mari, frumoși, renumiți la trup, la frumuseță, la fugă și la tărie, foarte lăudați nu numai de Poloni și de Unguri, dar chiar și de Turci, la care este proverbul că: *adzem dilberi Bogdan bargiri messhurdir*, adică un tînăr persian și un cal moldovenesc sînt mai lăudați decît toți ceilalți.

Aproape de hotarale Basarabiei se găsesc herghelii mari de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, decît numai că sînt puțin mai mici și cu copitele late mai bine de o palmă, însă rotunde și foarte

vîrtoase. Pe aceştia de obicei îi vînează Tatarii bugeceni și îi învață ori la oște ori la slujba casei. Căci spre toamnă, cînd tot ținutul este inundat de ploii neconținute și transformat în bălți, ei fixează o zi și un loc de adunare și îndată umplu toți cîmpii dimprejur de chiot și de strigăte. Căi auzind huetul fug împrăștiați încoace și încolo peste cîmpii care răsună pretutindeni, și negăsind nicăieri un loc fără huet, se strîng în mijlocul unui șes băltoș ce-i zic *gioller*. Aici fiind împedecați să fugă din pricina copitelor late și viriți în glod, sînt loviți de Tatarii cu suliți și cu săgeți. O parte dintr-înșii sînt prinși vii, o parte cad în minile lor uciși, pe care apoi și-i împart între dînșii după placul lor.

Las la o parte celelalte viețuitoare sălbatice care se găsesc în pădurile noastre, rîși, jderi (nu aceia care de obicei se zic samuri) și vulpi, etc. ale căror blăni servesc mai cu samă să ne apere de frig.

Despre albine au trebui să pomenim măcar cîteva lucruri, căci cele ce am observat despre lucrul lor nu sînt nici neplăcute nici poate cunoscute tuturor.

Locuitorii au dela ele un folos foarte mare, prin aceea că cîmpii presărați pretutindeni cu flori foarte frumoase și pădurile le dau un material veșnic de a culege miere și ceară. Ar putea să aibă un rod și mai mare, dacă ar fi voe să reție pentru dînșii toate roiurile cîte le fac albinele în fiecare an. În adevăr este stabilit de legile țării ca cineva să nu aibă mai mulți stupi decît îngăduie locul ce-l stăpînește, pentruca mulțimea lor să nu aducă supărare vecinului.

Pe lîngă fagurii obișnuiți, albinele fac un fel de ceară cu un miros foarte tare și cu o culoare neagră, dar nu ca un rezervor de miere, ci pentru a împedeca lumina soarelui. În acest scop prisăcarii, dacă pun un roi nou cu matca lui într-un știubeiu, anume îl bortilesc și-i fac crăpături în multe locuri. Albinele, neputînd lucra decît la întuneric, acolo înainte de a face ceva, astupă acele deschizături cu ceara aceea neagră și apoi încep să lucreze. Această ceară, după o bucată de vreme, o scot prisăcarii cu miere, și fiindcă are un miros ca de chilimbar, și la soare nu se topește, o vînd cu un preț mai mare.

S-a observat că roiurile de albine prea aproape, dacă se întilnesc în aer, se iau la luptă aprigă și nu se lasă până ce una din părți învinsă este silită să dea dosul. Cele învingătoare nu mai culeg miere de pe flori și de pe câmpi, ci în fiecare zi năvălesc la știubeele părții învinse și-i iau mlerea deja făcută, pe care ele nu pot s-o refuze. Prisăcarii văzînd că albinele lor lucrează cu sîrguință, dar spor nu fac, pe toate cîte le găsesc în știubeele lor, le stropesc cu cridă muiată în apă, apoi a doua zi se duc la vecinul acela, pe ale cărui albine le bănuiește, și arătîndu-i petele cele albe îl silește să-i întoarcă paguba făcută.

Se mai găsește încă în Moldova și la hotarale Pocuției o pasăre numită de locuitori *ieruncă*, iar de Poloni *gluszka*, adică surdă. Este un fel de găină sălbatică, dar mai mică, și din natură proastă și surdă. Dacă un vîntor dă peste o sută de astfel de păsări într-un copac, poate să le ucidă una după alta cu pușca, celelalte uitîndu-se cum tovarășa cade. Are însă o carne foarte fragedă și albă, întrecînd la gust chiar potîrnichile și fazanii.

PARTEA A DOUA

POLITICĂ

CAPITOLUL I

Despre forma statului moldovenesc

Cine vrea să dea o descriere politică a statului moldovenesc, înainte de toate se pare că trebuie să se ocupe de forma lui, fiindcă noi aflăm că chiar oameni foarte învățați au greșit tare atunci când au vrut s-o descrie.

Că în timpurile vechi toată Dacia, după ce a fost prefăcută în provincie romană, a fost administrată și de funcționari și de legi romane, nu permit a ne îndoii cele mai evidente mărturii ale celor mai autorizați istorici vechi în această chestiune. După căderea imperiului, ne mai trimetându-se de către Romani nici ajutoare și nici administratori ai provinciei, iar coloniile italiice, părăsite și de armată și de conducători, nu puteau opri neconținutele atacuri ale barbarilor, și duși de exemplele neamurilor vecine, se pare că au dat unuia dintre ei puterea asupra lor.

A expune mai pe larg principii acestui fapt, ne oprește cea mare întunecime care învâluiește toate istoriile neamurilor aceluși timp. Cu toate acestea este sigur că locuitorii

Moldovei de obirșie romană, care de răul năvălirii Schiților și celorlalți barbari și-au găsit adăpost în munți, au avut întotdeauna fie regii lor, fie Domnii lor.

Din seminția acestora se trage Ioan, acel Domn prea vestit al Românilor, menționat de Niketas Honiates, din care se trage Bogdan, al cărui fiu Dragoș este cel dintăiu Domn care a întors pe ai noștrii în patria cea veche, și care a și căpătat domniea dela aceia care venise cu dînsul în Moldova.

Succesorii acestuia au ținut stăpînirea cîștigată parte prin drept ereditar, parte prin alegerea boerilor, cu atîta autoritate că, macarcă în ce privește puterea și întinderea stăpînirilor erau mai slabi decît mulți Domni creștini, nu tot așa erau însă în ce privește puterea și drepturile asupra lor.

Nu le lipsea nicio prerogativă a puterii supreme, cu care se mîndresc Domnii cei mai mari. Afară de Dumnezeu și de sabie nu cunoșteau pe nimene mai mari în țara lor. Afară niciunui Domn nu erau supuși fie cu titlu de feudă tie cu titlu de închinare. Războiul, pacea, viața, moartea și averile tuturor locuitorilor atîrna de voința lor, și despre ei toți el putea să hotărască după placul său pe drept sau pe nedrept fără ca cineva să-l contrazică.

În sfîrșit, pe vremea conciliului dela Florența, Ioan Paleologu, împăratul Constantinopolei, i-a dat lui Alexandru cel Bun și diadema regală și numele de despot (Leunclavius, Pandect. cap. 71).

Cînd o putere vrăjmașă provoca pe Domn, la porunca lui tot poporul trebuia să apuce armele și să se apere de vrășmași. Așa a stat și a fost apărata Moldova, nu numai de urgiile vecinilor Poloni și Unguri, dar și de furia Turcilor, ba chiar supt conducerea lui Ștefan cel Mare*, vrăj-

* Despre acest Domn iată ce zice mărturia lui Dlușoș istoricul polon: O bărbat, zice el, admirabil, cu nimic mai pre jos de generalii viteji, pe care-i admirăm așa de mult, care în vremea noastră cel dintăiu dintre Domnii lumii a cîștigat dela Turci o victorie așa de măreață, cel mai vrednic, după judecata mea, căruia să i se încredințeze domniea și puterea întregii lumi și mai cu samă slujba de împărat și general împotriva Turcilor, cu sfatul,

mașii fiind învinși din toate părțile, ea și-a întins apoi hotărările sale în țările vrăjmașe.

Este însă adevărat că stăpînirea lui a fost perioada favorizată de soartă a Moldovei, și vîrfurile cel mai înalt al creșterii sale, de unde cu încetul a început să descrească, până ce a ajuns la sărăciea care este acuma. Supt feciorul său Bogdan a dispărut îndată raza cea strălucită a gloriei moldovenești, puterea absolută a Domnului și drepturile de războiu și de pace legate de dînsa, după ce Domnul și-a dat cuvîntul către Turci și a făgăduit să plătească sultanului în fiecare an patru mii de galbeni ca recunoaștere de feudă.

A rămas însă o bucată de vreme nu mică o oarecare umbră a acelei puteri și se părea că statul moldovenesc se dăduse Turcilor mai mult pentru ocrotire decît se supusese, poate pentru că Turcii nu vroiau să tulbure deodată sufletele oțelite ale noilor cetățeni și se temeau ca nu cumva, vrînd să-i facă robi, să și-i facă vrăjmași și răzvrătiți.

Dar cu Ștefan, fiul lui Petru Rareș, stingîndu-se semîntăcea cea veche a Dragoșeștilor, ambiția boerilor care se luptau pentru domnie a dat Turcilor prilejul să poruncească Moldovei tributuri mai mari și să-i despoae de libertatea pe care o păstrase încă. Cu vremea, ei au

cu înțelegerea și cu hotărîrea tuturor creștinilor, ceilați Domni și regi catolici fiind dezbinați prin zizanii și plăceri sau prin războaie civile, cartea 13 pg. 513, la anul 1474, iar la pg. 532 numește pe Ștefan Domnul cel mai neadormit și vestit și atlet. Vezi la acest autor mai multe laude despre dînsul. Și Stanislaw Orihovie deasemenea scriitor polonez: Aceștia (vorbind de Moldoveni), zice el, prin fire, prin obiceiuri și prin limbă nu se deosebesc mult de Italiani, dar sînt oameni sălbatici și viteji buni, și nu este un alt neam de oameni care, avînd o țară așa de mică pentru gloria războiului și pentru vitejie, să reziste la mai mulți vrăjmași dimprejur, cărora mereu sau să le facă războiu sau să se apere de cel declarat lor. Sînt așa de viteji că cu toate neamurile cu care se megieșesc, în acelaș timp totdeauna s-au bătut în războiu și au fost învingători, căci Ștefan care în vremea părinților noștri ținea domnia în Dacia (Moldova), mai într-o singură vară a învins cu mare războiu pe Turcul Baezed, pe Ungurul Matiaș și pe Polonul Ioan Albert, Annal. 5 la anul 1552.

luat cu totul țării și voia de a alege Domn, care fusese lăsată boerilor, și au trimis în țară Domni străini pe cine au vrut, pe cei puși îi scoteau, abia scoși îi puneau iarăș în scaun, așa au amestecat toate că însfirșit cele mai multe drepturi ale puterii supreme, care înainte erau ale Domnilor, au început a fi ale curții otomane.

Nu putem tăgădui aici că pricina cea mai mare a acestei nenorociri a fost ambiția unor străini care, ca să se bucure de titlul de Domn, nu stăteau la îndoială să făgăduiască și să dea Turcilor orice. Și fiindcă din dările obișnuite nu puteau să plătească aceia ce făgăduise, au trebuit să scornească feluri nouă de dări.

Astfel Moldova care nu luase decît un singur jug, și nu așa de greu, în urmă l-a simțit îndoit, și al Turcilor și al Domnului străin.

Ca să rezum toate pe scurt, din aceste tulburări împărății înțelepți ai Turcilor au cîștigat tot ceia ce lor le este de folos, dimpotrivă toate acele lucruri din care nu sperau vreun folos, le-au lăsat Domnilor, ca măcar într-un chip oarecare să mîngîie sufletele candidaților ambițioși. Dreptul de a declara războiu, de a încheia pace, de a trimete soli la Domnii vecini pentru treburile țării, a fost refuzat Domnilor Moldovei. Dincontra li s-a lăsat libertatea întreagă și mai toată puterea pe care au avut-o mai înainte de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a face boeri ori de a scoate din boerie, de a pune dări, ba chiar de a face episcopi, și alte lucruri de acest fel.

Puterea lor se întinde nu numai peste boeri și cetățenii Moldoveni, dar și peste negustorii turci și peste alți oameni de orice condiție, cîtă vreme se află pe teritoriul lui. Viața și moartea lor le are în minile lui. Dacă a pedepsit pe cineva cu moartea, cu bătaia, cu exilul ori cu confiscarea averilor, măcar și pe nedrept și tiranic, acei care se îndură de dînsul pot să-l roage și să-i scrie cărți de iertare, dar nimenea nu poate să-l contrazică sau încă și mai puțin să-i stee împotrivă la ceia ce Domnul a hotărît. Dimpotrivă, dacă va fi vrut să pue în libertate pe cineva condamnat la moarte de toată țara, nimeni nu poate să se opue voinții lui, sau să-l ducă la pedeapsă cu forța dacă este apărat de Domn.

Toate demnitățile civile și militare afirmă de voia lui: le dă la aceia pe care-i favorizează și le ia dela aceia pe care-i hulește.

Pentru a da demnitățile, Domnului nu-i este prescrisă nicio regulă. Dacă va fi vrut să onoreze pe un țaran cu cea mai mare onoare care este în Moldova, slujba de mare logofăt, nimene nu îndrăznește să-l contrazică în public, și iarăș dacă va fi vrut să scoată din boerie pe vreun nobil, acesta îndată trebuie să se supue voinții Domnului său.

Aceiaș putere o are nu numai față de clericii mai mici, dar și față de arhiepiscop, episcopi, arhimandriți și igumeni și orice alt supus al tagmei bisericești, iar dacă au făcut un lucru nedrept sau dacă au obijduit norodul sau au uneltit ceva împotriva Domnului și a statului, Domnul singur el, și fără voia patriarhului din Constantinopol, poate să-l scoată din scaun și din demnitatea bisericească, macar că nu din cea preutească, ba chiar dacă împrejurarea i-ar cere-o, să-i taie capul.

Pe prelații noi îi alege clerul, însă numai convocat de Domn, a cărui întărire apoi se cere, și care se face dînd Domnul cu mîna sa noului ales cîrja păstorească. Acest drept, zmulș cu abilitatea de popi dela împărații romani, niciun alt Domn creștin nu l-a avut, afară de autocratorul Rusiei.

Acestea sînt drepturile Domnului asupra persoanei locuitorilor Moldovei, nu numai lăsate de curtea otomană, dar chiar întărite de diverși împărați cu mai multe diplome.

În ce privește însă averile puterea lor nu este egală. În adevăr, oricît de grele dări ar fi vrut să poruncească pe țară, nimenea, n-ar putea să le refuze sau să se opue poruncilor lui, fără primejdiea capului, în schimb și el este silit de curtea otomană să dea socoteală de asuprelile lui. De unde urmează că măcară nu se dă nicio judecată împotriva lui, dacă însă este pîrit la marele vizir că a vărsat sînge nevinovat, apoi o primejdie mai mare îl așteaptă dacă toată țara se plînge de asuprelile lui prea mari și de obicei, dacă vizirul s-a convins de așa pîră, Domnul este pedepsit cu exil sau cu confiscarea averilor, căci pedeapsa cu moartea nu se dă Domnilor decît dacă

să răscoală ori refuză să plătească tributul anual. Nici acel zăvor nu este însă așa de tare ca să nu poată fi rupt, căci dacă pe vizir, pe chehae, pe tefderdar și pe alții care sînt puternici printr-o deosebită favoare pe lângă împărat și i-a făcut prietini buni cu daruri, nu are de ce să se teamă de pîrile boerilor ori ale țării împotriva lui, căci nu este niciun lucru la curtea turcească care să nu-l apere un avocat, care, cu minile pline, știe să scoată biruitoare dreptatea părții lui.

De aceea, oricît de greu apasă Moldova tirania Turcilor, Domnului îi este permis să facă fără teamă orice vrea, și nimene nu se pune împotriva voinții lui fără pedeapsă. Dar a călca poruncile Domnilor de mai înainte, sau a chema din nou în judecată pricinile judecate de dînșii, îl oprește mai mult uzul și obiceiul țării decît vreo lege. Pentru aceea, măcar și de au fost în Moldova unii Domni care au tras iarăș la fisc moșii de ale țării înstrăinate de predecesori ai săi, supt cuvînt mai ales că acele binefaceri au fost făcute unor oameni nevrednici, niciodată acest lucru n-a fost aprobat de țară ori satornicit, și cei asupriți și-au găsit totdeauna la Domnul următor dreptatea Domnului nedrept și restituirea averilor*.

CAPITOLUL II

Despre alegerea Domnilor Moldovei

După ce am arătat puterea Domnilor Moldovei, șirul cere ca să vorbim mai pe larg despre alegerea din vechime și de azi a Domnilor.

A da știri despre acest lucru chiar dela începutul neamului nostru, ne-a oprit dezinteresarea strămoșilor, cărora le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decît

* Aici este de adăugat capitolul despre stema Țării Moldovei.

să scrie, dar dacă este îngăduit să facem oarecare presupuneri, vom putea afirma, poate nu fără cale, că vechea domnie a Moldovei a fost ereditară și că nu a mai fost loc de alegere decît atunci cînd toată vița domnească a încetat de a fi.

La această părere, afară de obiceiul comun a tuturor neamurilor care pe acea vreme au fost cunoscute în Europa, se adaugă ca argument nu neînsemnat chiar șirul celor dintăi Domni, din care se poate observa în destul că numai atunci domnia Moldovei a fost dată unui altuia cînd din vechiul trunchiu domnesc nu mai rămăsese niciun vlăstar.

Pentruca acest lucru să se vadă mai bine, nu va fi fără folos a însera întreaga listă a Domnilor Moldovei până în zilele noastre.

Așa dar cel dintăiu care după năvălirea lui Batie a adus Moldova la vechea strălucire este

1. *Dragoș*. Macarcă analele noastre nu-i arată genealogia, totuș că s-a născut din vechea seminție domnească a Moldovei, că a avut tată pe *Bogdan*, fiul lui Ioan, dela care toți Domnii totdeauna obișnuiesc să se iscălească *Ioan*, la noi este o tradiție constantă. Acest lucru este cu atît mai mult de crezut, cu cît cu greu se poate crede că un om din popor a putut eși la vînat cu o ceată așa de mare, care a dat prilej să se descopere Moldova, sau că a putut să convingă pe tovarășii săi ca să-l urmeze.

După dînsul a urmat fiul său

2. *Sas*, după aceasta

3. *Lascu*, fiul lui Sas; după acesta

4. *Bogdan I*, ce-i zice *Mușat*, fiul lui Lascu.

5. *Petru I*, fiul lui Bogdan Mușat, după care, murind fără copii, a urmat

6. *Roman I*, fiul lui Lascu, fratele lui Mușat. După moartea acestuia, fie pentrucă Alexandru, fiul său, era nevristnic, fie că fusese o răscoală, se alege

7. *Ștefan I*, pe care-l urmează fiul său

8. *Petru II*. După acesta

9. *Ștefan II*, fratele lui Petru și fiul lui Ștefan I, care este alungat din domnie cu forța de

10. *Iuga*, dar nici tirania acestuia n-a fost de lungă

durată, căci, înainte de a fi împlinit anul, a fost alungat din scaunul pe care-l ocupase pe nedrept, de

11. *Alexandru întâiu*, ce-i zice *cel Bun*, fiul lui Roman I, și cu acesta vechea seminție a Dragoșiștilor a fost pusă în vechiul său drept. Acesta este acela care cel dinătiu a făcut cunoscut străinilor numele până atunci puțin știut al Moldovenilor, trimetînd la conciliul dela Florența pe mitropolitul Moldovei și soli și apărînd cu tărie ortodoxia, a obținut ca să fie onorat de Ioan Paleologu, împăratul Constantinopolei, nu numai cu titlul de despot, dar chiar cu diadema regală. După acesta a urmat fiul său

12. *Iliaș I*, acestuia fratele său

13. *Ștefan III*, fiul lui Alexandru I. Acesta este cel dintăiu care, în dauna fiului Domnului, a urmat în scaun după moartea fratelui său, ceia ce cu vremea observăm că s-a întmplat de mai multe ori în Moldova. Pricina acestui lucru nu credem să fie alta, decît că Alexandru I, dupăce prin alegerea lui Ștefan I a fost alungat din domnie, n-a ajuns în vechiul scaun decît prin alegerea boerilor, și din acea vreme au cîștigat boerii Moldovei la facerea Domnului lor o libertate mai mare decît o avusese mai înainte, însă cu acea restricție că să-și poată alege Domni numai din viță domnească, dacă era cineva, tot așa cum observăm că se întmpla odinioară la alegerea regilor Poloniei și se întmplă și azi la facerea sultanilor turcești și a hanilor tătarăști. După acesta domniea s-a întors la

14. *Roman II*, fiul lui Ilie I, și iarăș, după moartea sa, domniea a fost dată lui

15. *Petru III*, fiul lui Ștefan III, care a avut ca urmaș pe fiul său

16. *Ștefan IV*, după care a urmat

17. *Alexandru II*, fiul lui Ilie I, și fratele lui Roman II. După moartea lui domniea a ținut-o

18. *Bogdan I*, fiul său. Pe acesta l-a urmat fratele său

19. *Petru IV*, ce-i zice *Aron*, fiul lui Alexandru II, după moartea căruia domniea a fost luată de

20. *Ștefan V*, numit *cel Mare*, fiul lui Bogdan II, Domn mai pre sus de toată lauda, apărătorul cel mai viteaz

al patriei sale împotriva încălcărilor tuturor vrăjmașilor de pretutindeni. După acesta a urmat

21. *Bogdan III*, numit din cauza unui defect la ochi [*cel*] *Orb*, adică luscus, care a supus Moldova la Turci cu titlul de feudă, și cel dintăiu a dat prilej la acea calamitate de care-i apăsată acuma Moldova. Murind el domniea a fost dată fiului său

22. *Ștefan IV*, ce-i zice cel Tînăr, care murind fără moștenitori, a avut de urmaș pe

23. *Petru V*, poreclit de obicei *Rareș*, sau *Majă*, fiul lui Ștefan V, dar născut dintr-un pat nelegitim, din alegerea căruia se vede bine cu cită sfințenie observau odinioară boerii Moldovei succesiunea ereditară a Domnilor lor. În adevăr nimenea nu știea ce soartă a nașterii era hărăzită acestui Petru, ori că tatăl său se rușina de un fiu făcut dintr-un pat nelegitim, ori că nu vroia să dea prilej la sfezi care erau să se nască de aici după dînsul, și chiar Petru, neștiitor de nobilitatea sa, ajunsese la așa sărăcie, că trebuia să-și ducă viața cu un fel de treabă foarte de jos, negoț de pește, care la Moldoveni se chiamă *măjărie*, de unde apoi i s-a dat și numele de *Majă*.

Cînd însă, cu moartea lui Ștefan VI, se credea că viața prea nobilă a Dragoșeștilor era stînsă și toți boerii se adunase pentru alegerea unui Domn nou, apărură mama acestui Petru și arătă un hrisov al lui Ștefan cel Mare, prin care el o declarase pe dînsa scutită de dare și mărturisise că fiul ei Petru este copilul său. Prin aceasta ea impresionă pe toți că, fără să mai aibă loc vreo consultare, pe acest Petru, ca fiu al stăpînului lor, îl făcură Domn, și dela pascărie îl chemară la tron. Dar după cîtiva ani, fiind scos de Suleiman II, împăratul Turcilor, fiind învinuit că a ars Chilia, a fost trimes ca succesor

24. *Ștefan VII*, care se fălea că este strănepot al lui Alexandru II, și cu acest titlu ceruse dreptul său asupra Moldovei și lui Suleiman și Domnilor. N-apucase însă bine domniea și este ucis de boeri, și *Petru V Rareș* este chemat iarăș în domnie. Murind el, a lăsat domniea fiului său

25. *Ilie II*, căruia, murind fără copii, îi urmă fratele său

26. *Ștefan VIII*, fiul aceluiș Petru care deasemenea muri în domnie fără copii și a pus astfel capăt viții Dragoșeștilor, atît celei adevărate cît și celei naturale. Această stingere a fost obîrșiea calamităților și pricina preferabilă a tuturor nenorocirilor care s-au năpustit cu vremea peste Moldova.

Nefiînd însă nimeni care să întrecă pe ceilalți cu nobleța neamului său, și astfel să fie în respect pe urzitorii tulburărilor, țara a început să se impartă în mai multe părți și să se umple toată de facțiuni. Turcii închideau ochii, firește, la aceste lupte din lăuntru, fiindcă vedeau că după aceia mai ușor îi vor conduce după placul lor fiind slăbiți de puteri decît tari și uniți.

Astfel în cîteva luni se aleg mai mulți și tot atîția sînt scoși, pînă cînd, după sfatul celor mai înțelepți, este onorat cu insigniile domniei

27. *Petru* stolnic, adică dapifer, al răposatului Domn Ștefan, care luînd domniea și-a zis *Alexandru III Lăpușneanu*. Impotriva acestuia este adus în scaunul domnesc de partida adversă

28. *Despota*, numit de istoricii noștrii de obicei Ereticul, om viclean și știutor de mai multe limbi, și cu ajutorul Turcilor alungă din domnie pe Alexandru. Acesta știind că mulți îi sînt neprietini și că de mai multe ori fusese atacat cu otravă, se face că a murit și poruncește ca un simulacru asemene lui să fie pus în mormînt, iar el fuge pe ascuns în Polonia, desigur cu gîndul de a cerceta mai adînc sfaturile alor săi.

După fuga lui Moldovenii chemară iarăș în scaun pe: *Alexandru III Lăpușneanu*, dar această bucurie nu i-a ținut multă vreme. În adevăr *Despot*, întors din Polonia cu trupe întărite de Poloni favorabile întoarcerii lui, îl alungă ușor și-l sili să părăsească scaunul. Dar el murind, a apucat domniea cu tiranie

29. *Ștefan IX Tomșă*, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică militiae dux. Dar Moldovenii, dezgustați îndată de domniea lui nedreaptă, chiamă pe vechiul și legitimul lor Domn

Alexandru III a treia oară din Polonia, unde stătea

ascuns. Acesta dind războiu, îl birue pe Ștefan, îl prinde și-i taie capul. După atâtea schimbări ale soartei, bucurându-se în slăbire de o viață mai liniștită, moare în scaun, lăsând ca moștenitor al averilor și al domniei pe fiul său

30. *Bogdan IV.* Acesta murind fără copii, prin vorturile boerilor obține domniea

31. *Ioan* ce-i zic Armeanul, fiindcă mânca carne în postul Sfinților Apostoli, după obiceiul Armenilor. Om foarte învățat în limba latinească și grecească, fost coleg de școală cu acel vestit erudit Grec, Ioan Lascaris, ale cărui scrisori adresate lui există și azi în *Turco-Graecia* a lui Crusius.

Acesta, vrînd să iasă de sub stăpînire turcească, și dorind libertatea, a fost prins de dînșii cu viclenie și rupt în două bucăți de cămile.

Ca urmaș al lui Turcii au pus pe

32. *Petru VI*, ce-i zic Șchiopul, fiul lui *Mircea*, Domnul Munteniei. Dar fiindcă sufereau greu stăpînirea unui străin, boerii Moldovei nu mult după aceea au căpătat dela Turci scoaterea lui și l-au înlocuit în domnie cu

33. *Iancul*, de neam Sas, care nu știu în ce chip făcuse pe mulți să creadă că se trage din viața Dragoșeștilor. Acesta, făcîndu-se urît tuturor cu fapte rușinoase și cruzime, este ucis de boeri conjurați. În locul acestuia este pus de Turci în a doua domnie

Petru VI Șchiopul, care văzînd că este neliniștit de tulburări neîncetate, iubind mai mult liniștea decît mărirea, se lepadă el singur de domnie și se retrase în Ardeal în viața privată. Scaunul lăsat de dînsul l-a ocupat prin alegerea boerilor

34. *Aron*, om crud și sălbatic. Acesta fiind alungat de Moldoveni din pricina tiraniei sale, a dat Turcilor Benderul și a obținut să fie iar pus în scaun de dînșii. După moartea lui

35. *Ștefan X*, ce-i zic *Răzvan*, a ținut o bucată de vreme domniea Moldovei. După acesta a fost ales de boeri ca Domn

36. *Ieremia Movilă*, și după moartea lui, fratele său

37. *Simion Movilă*, după moartea căruia Moldova a avut trei Domni tot din aceeași viață:

38. *Mihail I*, fiul lui Simion Movilă.

39. *Constantin I*, și

40. *Bogdan V*, frați, fii ai lui Ieremia Movilă, care toți, vrînd să facă inovații și să dea Polonilor țara, au fost alungați de boeri, cărora li se părea prea puțin sprijin în puterile Polonilor. Pentru această credință ei obținură ușor dela Turci ca în locul lor ei să întărească în domnie pe alesul lor și să-l onoreze cu insigniile domniei pe

41. *Ștefan XI Tomșevici*, care se crede că se trage din viața lui Ștefan IX. După acesta din urmă

42. *Gașpar*, de neam Italian, mai înainte dragomân la Poartă, dus de Turci cu sila în Moldova, dar din cauza sfortărilor cu care încerca să introducă în Moldova religiea romană, a fost alungat de boerii țării, și ca succesor al lui a fost dat de Turci

43. *Radul*, mai înainte Domn al Munteniei, ce-i zice cel Lung, după moartea căruia

44. *Miron Barnovski*, de neam Polon, dar care, prin serviciile sale îndelungate a obținut să fie adoptat în noblimea Moldovei, a căpătat domniea prin alegerea boerilor. Dar alegera acestui Domn, care până atunci fusese în sama boerilor Moldovei, cu însăș voia acestora a fost dată cu totul în sama Turcilor. În adevăr, născîndu-se războiu între Poloni și Turci, și trecînd Miron în lagărele dușmanilor, și prin aceasta făcînd ca Tătarii să năvălească și să devasteze toată Moldova, boerii ca să nu mai sufere pe viitor astfel de lucruri, dădură Turcilor de bună voe dreptul de a face Domn, numai că acesta să fie de viață domnească și de religie ortodoxă.

După această convenție Turcii, tăind capul lui Barnovski, cum vom spune aiurea mai pe larg, au trimes în Moldova cu titlu de Domn pe

45. *Alexandru IV*, ce-i zice *Iliăș*, care se credea că se trage din viața lui Ștefan V, și după moartea acestuia au designat ca conducător al Moldovei pe

46. *Moisă*, fiul lui Simion Movilă, și în contra obiceiului, l-au onorat cu trei cozi de cai. Dar după moartea acestuia, rupîndu-se toate zăvoarele păcii și convențiilor, rare ori dădură domniea fiilor de Domni, mai rar la pă-

minteni, și mai des la străini. În acest chip, împotriva voinții boerilor țării, a obținut domnia dela Turci cu bani

47. *Vasilie*, originar din Epir, care, fiindcă-și zicea mai înainte Lupu, a vrut să se cheme așa și în domnie. Locuitorii au suferit jugul acestuia cu destulă răbdare mai mulți ani, până când, fiind alungat, au pus în locul lui pe

48. *Ștefan XII*, ce-i zic *Burdujă*, adică obesus, și căpătară dela Poartă întărirea alegerii lui. Acesta trecând în Polonia, ca Domn al Moldovei a fost trimes de Turci

49. *Gheorghe Ghica*, Albanez, fiind capuchihaiia lui Ștefan, adică rezident la curtea turcească. Acesta fiind mutat de aici în domnia Munteniei, domnia Moldovei a fost dată de Turci lui

50. *Ștefan XIII*, fiul lui Vasile Albanezul, după moartea căruia este ales Domn de boerii țării și întărit de Turci

51. *Istratie Dabija*. După moartea acestuia

52. *Iliaș III*, fiul lui Alexandru IV ce-i zice Iliaș, obține domnia dela Turci. După acesta fiind scos de dînșii, urmă

53. *Duca*, Grec, născut dintr-un neam necunoscut, dar care prin bărbăția lui a căpătat nu numai cea mai mare demnitate a Moldovei, dar și pe fiica Domnului ca soție. Dar fiind scos din domnie după șase luni,

Iliaș III a doua oară a fost rînduit de Turci Domn al Moldovei. El a fost cel dintăiu căruia Turcii i-au dat iarăș domnia după ce l-au scos, ceia ce apoi s-a observat că s-a făcut de dînșii de mai multe ori. Pe acest Iliaș nu după multă vreme l-a urmat

Duca, pus de Turci în domnie a doua oară. Acesta, din cauza pîrilor Moldovenilor, fiind scos în timpul expediției dela Camenița, a fost ales de boeri și întărit de Turci

54. *Ștefan XIV Petriceico*. Acesta trecând la Poloni chiar în toiul luptei dela Hotin,

55. *Dimitrașco Cantacuzino*, care pe atunci fiind pribeag din Muntenia, făcea la Constantinopol negoț cu pietre scumpe, obține domnia Moldovei oferind sultanului o fintină de argint lucrată artistic. Dimitrașco fiind scos, a fost onorat de Turci cu insigniile domniei

56. *Anton Roset*, nobil din Constantinopol, fiind capuchihaiia Moldovei. Pe acesta l-a urmat

Duca Grecul a treia oară pus de Turci Domn al Moldovei. Fiind prins de Poloni,

Dimitrașco Cantacuzino, este onorat cu domniea a doua oară. Dar fiind pîrit de boeri pentru tirania lui, aceștia obținură dela curtea otomană să poată să-și aleagă ei înșiși stăpînul. Astfel a fost ales

57. *Constantin II Cantemir*, ce-i zic cel Bătrîn, și după ce el a murit, fiul său cel mai mic

58. *Dimitrie Cantemir*, ridicat în domnie prin alegerea boerilor, și uns la Iași de doi patriarhi, dar neputînd căpăta întărirea dela Poartă, a fost silit să lese locul lui

59. *Constantin III*, fiul lui *Duca*, pus în domnie de Turci cu sila. Acesta fiind scos în urma cărților trimese de boeri la Poartă, Turcii au hotărît ca succesori pe

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin II*, fiindcă fratele său, căruia sultanul îi destinase domniea, el singur îi cedă locul de bună voie. Dar pe acesta, după cinci ani de domnie, *Constantin Brîncovanu*, ungînd lăcomia vizirului cu mulți bani, îl mișcă din loc și-i substituie ca Domn al Moldovei pe ginerele său

Constantin III, fiul lui *Duca*, a doua oară. Dar și acesta, după ce ținuse frînele Moldovei abia doi ani și jumătate, este scos din cauza pîrilor. În locul lui este pus Domn de Turci

Antioh Cantemir a doua oară. Dar *Constantin Brîncovanu*, vrăjmașul de moarte al neamului cantemiresc, după cîtiva ani, cu metoda sa obișnuită, vîrsînd bani, a obținut iarăș dela Turci scoaterea lui. Ca succesori este trimis

61. *Mihail II Racoviță*, care ținuse în căsătorie pe *Elisaveta*, fiica lui *Constantin Cantemir*. Acesta fiind acuzat de defecțiune de serascherul dela *Silistra*, este scos de Turci după puțină vreme, și în locul lui este pus

62. *Neculai Mavrocordat*, pe atunci mare dragoman la Poartă, urmaș în aceeași slujbă a tatălui său, vestitul *Alexandru Mavrocordat*. Dar rupîndu-se pacea între Ruși și Turci, fiind socotit mai bun scriitor decît ostaș, este scos din domnie și înlocuit cu

Dimiltrie Cantemir a doua oară. Acesta lăsind pentru un singur lucru măririle și foloasele, trecind cu trupele sale de partea creștinilor, a avut ca urmaș pe acela pe care-l avusese ca predecesor, pe *Neculai Mavrocordat*, foarte devotamentul lui și a tatălui său. Cînd apoi prin acest iubit de Turci pentru devotament el obținuse domnia Munteniei, cu domnia Moldovei a fost onorat

Mihaiu II Racoviță a doua oară, care încearcă să fie în respect cît poate Moldova tulburată și atacată din toate părțile.

A trebuit să ne oprim mai mult la acest subiect, fiindcă printr-un metod mai scurt nu puteau fi puse supt ochii binevoitorului cetitor cu tot atîta ușurință diferitele vicisitudini și schimbări ale stării Moldovenilor.

În adevăr, dacă cineva va cerceta mai cu atenție listă făcută de noi a Domnilor patriei noastre, va vedea fără osteneală că:

1. Dela Dragoș care a descălecat Moldova până la Ștefan cel Mare, pe cînd Moldova era liberă, dreptul succesiunii a fost totdeauna observat.

2. Că acest obicei a rămas neatins și sfînt chiar supt Turci până la stingerea neamului Dragoșeștilor.

3. Că după stingerea neamului Dragoșeștilor până în vremile Movileștilor, alegerea Domnului lor a fost lăsată de Turci în sama boerilor Moldovei.

4. Că în acest timp totuș Moldovenii au observat totdeauna regula ca Domn să fie făcut unul din fiii sau rudele Domnului răposat.

5. Că după defecțiunea lui Ioan Armeanul și tradarea lui Aron, Turcii și-au luat asupra lor mai întăiu întărirea Domnilor, iar după aceia și facerea lor, așa fel însă că accesul la domnia Moldovei cu greu se deschidea la alții decît la fiii Domnilor. În sfîrșit

6. Că după răscoala lui Miron Barnovski acea regulă nu numai a căzut în desuetudine, dar chiar demnitatea de Domn a fost dată de Turci cu mezat la mai mulți străini. Dar aceste toate le vom arăta pe larg, cînd vom afla vreme să expunem întîmplările patriei noastre dela descălecare până în zilele noastre.

CAPITOLUL III

Despre obiceiurile vechi și actuale la punerea Domnilor Moldovei

După ce am arătat cine a fost vrednic să apuce domnia Moldovei odinioară și azi, credem că vom face un lucru bun, dacă vom spune ceva și despre obiceiurile și ceremoniile, cu care se făcea în vechime instalarea Domnilor.

La succesiunea celor dintâi șese Domni, până ce, prin alegerea lui Ștefan I, nu se stricase succesiunea ereditară care fusese observată mai înainte, era puțin loc sau chiar defel pentru ceremoniile politice. Căci moștenitorul domniei fiind cunoscut încă de pe cînd tatăl sau fratele său era în viață, după moartea Domnului ca să se sue pe tron nu avea nevoie decît de proclamație. Dar după ce cu vremea au început să se ceară voturile boerilor la domnia legitimă, au trebuit să se introducă solemnități mult mai multe la facerea și la ungerea lor. În adevăr, îndată după moartea lui Roman I, cel de al șeselea Domn dela descălecare, vrîsta tînără a fiului său, Alexandru cel Bun, pîrînd mai slabă decît să poată fi în stare a duce sarcina de a administra țara și de a respinge vrăjmașii care pe acea vreme năpădiser Moldova din toate părțile, boerii au hotărît că trebuie să aleagă mai bine un Domn vrednic și competent în știința războiului, decît să pue în capul statului un copil care prin in experiența lui să ducă țara la primejdii foarte mari.

Acel drept, care atunci era al tuturor boerilor, mai tîrziu, din pricina tulburărilor tot mai dese care se iscau din mulțimea alegătorilor, a fost dat la cei șapte dintâi boeri, logofătul cel mare, cei doi vornici, hatmanul, postelnicul, spătarul și paharnicul cel mare, despre a căror slujbe vom vorbi mai jos pe larg la cap. VI.

Aceștia obișnuiau ca îndată după moartea Domnului, pentruca țara să nu fie lipsită mult timp de părintele ei, să se adune în divan, și deschizînd testamentul Domnului răposat, dacă nu era arătat de dînsul niciun moștenitor,

dîndu-și părerile, să aleagă cu majoritate de voturi un Domn nou, dar fără a-l proclama în public.

Dacă însă prin testamentul tatalui era desemnat ca Domn vreunul din fiii Domnului, alegătorii nu puteau să nu se supue acelei porunci, și după aceea o altă alegere nu era permisă. După ce făceau aceasta se îngrijeau de îngroparea răposatului și rămășițele lui, dacă zidise în viață vreo mănăstire, le îngropau în biserica acelei mănăstiri, dacă nu, în vreo biserică catedrală. După înmormintare, toți boerii și curtenii, cu toți funcționarii militari, într-o tăcere adîncă, și întristați nu numai la haine, dar chiar și la față, dela biserică se-ntorceau la curte. Boerii îndată intrau în divanul cel mare, și acolo își ocupau aceleași scaune și locurile pe care le avusese pe cînd Domnul era în viață, iar trupele de ostași, cu armele și steagurile întoarse în jos, cît puteau mai frumos, se așezau în curtea divanului, și așteptau înaugurarea noului Domn. Dacă Domnul denumit era unul din fiii răposatului, el obișnuia să stee în picioare îmbrăcat cu haină de doliu lîngă tronul părintesc, iar dacă fusese ales din boeri, stătea nemișcat în locul său cel vechiu. Isprăvindu-se acestea mitropolitul curma cel dintăi tăcerea, și într-o cuvîntare aducea laude Domnului răposat, și în numele țării își arăta părerea de rău de moartea lui. Isprăvindu-se acestea, marele logofăt cetea cu glas tare în adunare testamentul Domnului răposat, mai ales cu acel scop că dacă, ceia ce uneori se întîmpla, fratele cel mare era sacrificat, și ca succesori era însemnat fratele cel mic, să se constate de toți că aceasta s-a făcut nu prin părtinirea alegătorilor, ci din voința Domnului mort. Apoi logofătul, după cetire, mergea cel dintăi la Domnul deja designat, și dacă era de viță domnească, mai întăiu îi mîngiia durerea de moartea tatalui sau fratelui, apoi îi arăta că el a fost făcut Domn prin testamentul răposatului, și-l ruga în numele tuturor claselor din Moldova să apuce cît mai răpede domniea Moldovei, și pe ei să voiască să-i cîrmuiască cu dreptate și cu blîndețe ca pe niște supuși și slujitori ai săi. La acestea noul Domn, stînd în picioare cu capul descoperit, obișnuia să răspundă cu foarte puține cuvinte, învinuind soarta că a

lipsit țara de un Domn așa de bun, că el macarcă știe că nu-i vrednic că ducă povara domniei, totuș nu poate să nu se supue poruncii tatălui sau fratelui său și voinții a toată țara, și că pentru acestea el va lua demnitatea dată și că va conduce pe supușii lui cu toată dreptatea, credința și blîndeța. La aceste cuvinte toată adunarea se scula îndată în picioare, și cu mare alaiu ducea pe noul Domn, în frunte cu mitropolitul și preuții, la mitropolie. În pragul sfintului lăcaș eșia întru întîmpinarea lui mitropolitul cu două făclii înainte cadelișînd cu tîmie pe Domn și dîndu-i sfînta cruce și sfînta scriptură s-o sărute, la care el, după ce se închina, era introdus în biserică.

Apoi Domnul trebuia să se pue în genunchi în altar în dreptul ușii care se chiamă împărătească, și să-și pue capul pe marginea sfintului altar, unde mitropolitul punîndu-i omofarul pe cap, zicea cu glas tare rugăciunile obișnuite a se ceti la încoronarea împăraților ortodocși, și îi ungea fruntea cu sfîntul mir. După ce aceste rituri s-au mîntuit, Domnul se scula și săruta cu evlavie sfînta masă a altarului și sfintele icoane. De aici Domnul întorcîndu-se în mijlocul bisericii, mitropolitul îi punea coroana de aur hătuță cu pietre scumpe, și pe cînd psalții cîntau τὸ ἄξιόν ἐστιν mitropolitul apucîndu-l de brațul drept și marele postelnic (cubicularul) de cel stîng îl suiau pe Domn în scaunul înalt de trei trepte, care este la păriletele din dreapta a bisericii. În acelaș timp explodau tunurile puse împrejurul tîrgului și muzicanții cu armoniea instrumentelor lor vesteau ziua de sărbătoare. După acestea făcîndu-se ἀπολόσει Domnul se îmbraca chiar în vestibulul bisericii cu caftanul de domnie, și tot atunci boerii aruncînd hainele de doliu, cu care fusese îmbrăcați până atunci, se îmbrăcau cu altele mai vesele și mai deschise.

Mîntuindu-se acestea, Domnul încăleca iarăș pe cal, și împreună cu mitropolitul și cu toți boerii, se întorcea la curte, și aici intrînd în odaia cea mare, el singur se suia în scaunul domnesc, la care ceremonie obișnuiau să fie poala Domnului *hatmanul*, adică exercitus dux, de-a dreapta, și postelnicul cel mare de-a stînga. După Domn venea apoi mitropolitul și tot sfatul, care așezîndu-se pe scaunele lor,

mitropolitul cel dintăiu mergea la Domnul care ședea pe tron, îi săruta mâna, și prin citeva cuvinte îi ura toate cele bune și fericite, oferindu-i rugăciunile sale pentru dînsul și tot odată cerînd dela Domn protecția sa și clerului. Apoi întorcîndu-se la popor dădea tuturor binecuvîntare și porunca credința cătră stăpînul lor. Pe mitropolit îl urmau episcopii Moldovei și ceilalți clerici. Aceștia după ce salutase pe noul stăpîn, și logofătul cel dintăiu cu ceilalți boeri, fiecare după rîndul lui, erau admiși să sărute mâna și poala Domnului.

După ce acea ceremonie se sfîrșise Domnul se ridica de pe tron și cu capul descoperit mulțamea la toți pentru bunăvoința lor față de dînsul și la rîndul său făgăduia blîndeța, dreptate și apărarea patriei. După acest cuvînt, Domnului i se punea de spătar coroana și apoi se retrăgea în odaia care se chiamă dinlăuntru, iar toți ceilalți se duceau la casele lor.

Soției Domnului, dacă avea, îi făceau aceleași onoruri jupînesele boerilor în odaia Doamnei, afară de încoronare, care, fiind un lucru bisericesc, nu se făcea la femei. Avea însă și ea un tron mai sus, în porticul dinafară al bisericii, puțin mai jos decît tronul bărbatului ei, și în odaia sa, unde sunt asigurate scaune chiar pentru toate jupînesele boerilor după demnitățile bărbaților lor, purta coroană de aceeași formă cum era și diadema bărbatului, ceia ce se poate vedea îndestul din vechile portrete ale lor.

Acesta era odinioară chipul de instalare a Domnului Moldovei. Dar după ce, din pricina tiraniei Turcilor, toate s-au stricat, și dreptul țării de a-și alege Domn a fost răpit, cu totul altfel se observa chipul de a se face Domn al Moldovei. În adevăr, îndată ce vizirul află că Domnul Moldovei a murit, sau se hotăra să-l scoată din domnie, din ură ori dintr-o vină, el se interesa de un nou Domn printre fiii de Domn, ori printre alți nobili țarigrădeni, și dacă era vreme de pace făgăduia domniea aceluia care dădea mai mulți bani, dacă însă era în preajma vreunui războiu, celui mai devotat și mai laudat pentru aptitudinile militare. După ce s-a învoit cu acest candidat despre daruri și despre celelalte convenții ale noii domnii, și după ce a

primit hirograful de plata banilor, înștiințează pe împărat despre părerea sa printr-o scrisoare, care se chiamă *talhiş*, concepută cam cu aceste cuvinte: «N. N. Domnul actual al Moldovei asupreşte pe supuşii Măriei Tale prea tare, așa că boerii acelei țări, ca să scâpe de tirania lui, au fost siliți să fugă în țările vecine, unii au venit chiar aici, implorînd bunătatea ta împărătească împotriva unui stăpîn așa de crud». Dacă Domnul nu poate fi învinuit de acest lucru, i se atribue, pe drept sau pe nedrept, sau refuzul de a plăti tributul sau neglijență în executarea poruncilor sau vreo altă nelegiuire, prin care s-a făcut vinovat de a fi scos. «Fiindcă acest lucru este cu totul împotriva intereselor Măriei Tale și ale împărăției, cred că trebuie (dacă așa s-a părut Măriei Tale) a scoate pe Domnul numit mai sus, și să fie înlocuit cu N. N., pe care l-am cunoscut ca un om drept, credincios, cinstit și vrednic de acea favoare». Dacă împăratului i-a plăcut acea recomandare, și dacă nici cîzlar agasi sau alți slujitori ai curții interne nu se opun la stăruințele vizirului, el obișnuște să scrie cu mîna lui: *mudzebindze amel aluna*, adică să fie împlinirea lucrului cum s-a zis mai sus. Obținînd vizirul această voe, dacă vra să lucreze într-ascuns, și dacă este teamă ca nu cumva Domnul, aflînd de soarta sa nefericită, să fugă în țările creștine, noaptea, iar dacă nu se teme de un astfel de lucru, ziua, chiamă pe candidatul domniei la curte, unde este primit cu cinste de chihaiabei a marelui vizir și este dus în odaia deosebită a acestuia, pe care o are în curtea vizirului, și acolo îl poftește să șadă. Atunci chehaia, după ce își fac închinaciuni unul altuia, îi spune pricina chemării lui macar că candidatul o știea foarte bine, totuș ceremoniile curții cer să fie repetată, zicînd că Domnul său, vizirul, a raportat Sultanului slujbele credincioase fie ale tatălui sau fie ale lui însuși și recunoscute de împărăția aliotmană, și că a obținut dela sultan ca să hotărască să-l facă pe dînsul Domn al Moldovei, îl sfătuește ca el să se facă vrednic de acea treabă, și prin servicii credincioase să se arate bărbat și să se ferească ca nu cumva, prin neglijență sau prin vicleșug, să facă de rușine pe vizir în fața împăratului. Zicînd acestea chehia se duce din odaia sa în ca-

binetul vizirului și-i spune că candidatul la domniea Moldovei, pe care l-a chemat la dînsul, a venit și așteaptă poruncile înălțimii sale. Vizirul, îndată ce a scăpat de alte treburi, poruncește lui *capugilar chehaiasi*, șeful ienicerilor, să introducă înlăuntru pe noul Domn. Acesta, înainte de a intra în *arzodasi*, adică în sala de audiență, așteaptă puținel în antecameră, până ce funcționarii vizirului și servitorii lui de odae se așază de amîndouă părțile cabinetului după rangurile lor. După ce s-a făcut aceasta, candidatul este introdus la vizir, și după ce a sărutat mîna vizirului, care stă între perne după obiceiul Turcilor, avînd la dreapta pe chehaia, dîndu-se puțin înapoi, stă drept în picioare.

Atunci vizirul, ridicînd capul, și cu o față gravă, salută solemn pe candidat: *chcsz gieldin beg*, adică bine ai venit Domnule, «Prea strălucitul, zice, prea dreptul și prea bunul nostru Împărat, înțelegînd că acela care a fost Domn până acuma în Moldova se poartă cu lenevire în ce privește împlinirea poruncilor și că asuprește pe cei supuși lui, a poruncit să fie scos din domnie. În locul acestuia, cunoscînd că tu ești un bărbat detreabă și cinstit și credincios împărăției aliotmane, l-am rugat ca tu să-i fii substituit, iară prea bunul împărat mi-a ascultat rugămîntea mea, s-a milostivit de tine și ți-a dat ție Domniea Moldovei. Va fi de datoriea ta să răspunzi cu credință la grația așa de mare a împăratului față de tine, și să ai cu noi aceiași prietini și aceiași vrăjmași, să conduci pe supușii tăi cu blîndeță, să aperi pe cei drepți, să nu ierți nimic celor ce fac lucruri nedrepte, să fii mulțămît cu ceia ce legile și obiceiul au dat Domnilor din veniturile țării, că afară de acelea nimic să nu storci dela ai tăi cu sila, că împăratului să trimeți tributul datorit, și darurile la timpul sorocit. Dacă vei împlini aceasta în vecii vecilor (adică în toată viața ta), te vei bucura de bunătatea împărătească, dacă însă te vei purta dimpotrivă, să știi că sfîrșitul tău nu va putea să nu fie nefericit».

Domnul dacă știe limba turcească, singur el, dacă nu, prin dragomanul cel mare al Porții, răspunde la cele zise de vizir, mulțamește pentru binefacerea împărătească dată

lui fără să merite, făgăduiește că va observa cele ce i se impun, și că-și va pune bucuros toate puterile, ba chiar și viața, în slujba Măriei Sale, și-l roagă ca bunătatea Măriei Sale să nu se întoarcă de la dînsul.

Dupăce a zis acestea, la porunca vizirului capugilar kiehaiasi aduce toga *hilat* numită de obicei *caftan*, și o dă Domnului mai întâiu s-o sărute și apoi îl îmbracă pe Domn cu dinsa peste celelalte haine ale lui. Așa îmbrăcat Domnul vine iarăș la vizir, îi sărută minile și poala hainei și-i prezintă pe *capukiehaiasi* al său, adică rezidentul său la Poartă, care se află cu dînsul, și îl roagă să binevoiască să-l aibă supt protecția și ocrotirea sa. Vezirul dacă a primit, obișnuiește să răspundă *ne chosz*, adică foarte bine, și atunci și capu kiehaiasi este îmbrăcat cu togă, dar de mai puțin preț.

Dupăce s-au mintuit aceste ceremonii, Domnul sărută mîna vizirului a treia oară, și fără să mai zică un cuvînt iese din sala de audiență și se duce în odaia chehaei. Acolo îndată vine și chehaia, felicitează pe Domn de noua demnitate și-i oferă cafe și șerbet (care se face din zahar topit în apă) și stă cu dînsul de vorbă despre treburile țării ori de altele venite poate la întîmplare.

În vreme cînd Domnul se află aici, *imirahorul*, sau mai marele peste grajdurile vizirului, pregătește un cal împodobit foarte frumos, iar șeful ciaușilor, cu 24 de ciauși și 4 șatiri pedestri ai vizirului, precum și alți *agalari* ai vizirului (funcționari de un rang mai înalt) și ie *agalari*, funcționari interni, așteaptă călare eșirea Domnului.

Dupăce chehaia a aflat că acestea au fost rînduite după ordinea solemnă, poruncește să se aducă afumători și să afume pe Domn, ceia ce la Turci este semn de plecare și de rămas bun.

Dupăce s-a făcut aceasta, Domnul sărută mîna chehaei, și cu patru alai-ciauși înainte, suit pe cal, iese din curtea vizirului în ordinea următoare: Cei dintăi merg ciaușii, atîția cît a voit Domnul, cu *ciaușar emini*, adică șeful lor; vin apoi agalarii vizirului și ie *agalarii*; după aceștia vine Domnul escortat de patru șatiri, din care doi merg puțin înaintea calului, iar doi de o parte și de alta

a Domnului, și îi țin picioarele. Idată după Domn vine *capuchechaia*, adică rezidentul său, apoi alaiul îi închid boeri ai Moldovei, cîți s-au întîmplat să se afle acolo, sau boeri greci țarigrădeni, cu care Domnul are înrudire ori prieteșug.

Cu acest alaiu Domnul pleacă din oraș din curtea vizirului prin poarta *Baheze Kapu*, numită odinioară Chrysopolis, și se duce drept în Fanar la biserica catedrală a patriarhului din Constantinopol. Oricine vede pe Domn trecînd, fie Turc fie creștin, chiar dacă se află în dughiana sa, trebuie să se scoale în picioare și să-și plece capul cu minile puse cruciș pe piept, ba chiar dacă ar trece pe poarta ianicerilor, oricîți s-ar întîmpla să fie acolo de gardă, sînt puși la rînd de șefii lor până ce Domnul a trecut și-l salută cu capul plecat și punînd mîna dreaptă pe piept, tot așa ca pe vizir, lăsînd poala de dinainte a hainei (ceia ce la Turci este semn de cea mai mare cinste, arătînd că ei așa de mult cinstesc pe Domn, că stau în fața lui cu picioarele acoperite, și nu trebuie să se miște din loc decît la porunca lui).

Ajungînd cu acest alaiu la biserica patriarhiei, Turcii sînt orînduiți să stee în stradă, iar Domnul intră cîlare în ograda bisericii, și la piatra făcută anume pentru această ceremonie se scoboară depe cal, în vreme ce ciaușii strigă cu glas solemn: *Hac ieâla Padiszahumuze vebig effendimuze cziok yllar umurlerovirsüm Deulet yle cziok jasa*, adică Dumnezeu cel drept și prea înalt să dea împăratului nostru și Domnului stăpînul nostru viața îndelungată și să trăiască mulți ani fericiți.

La poarta de afară care dă în stradă îi ies întru întîmpinare la zisa piatră preuții de mir ai patriarhiei, mitropolitii, episcopii și ceilalți care la acea vreme s-au întîmplat să fie prezenți, iar în ușile bisericii îl primește patriarhul și-l binecuvîntează cu semnul crucii.

În vreme ce patriarhul trece înainte, iar psalții cîntă τὸ ἄξιόν ἐστιν, Domnul intră în sfîntul lăcaș, și la mijlocul tîmplei în fața altarului își face cruce, și după ce sărută sfintele icoane, se duce la tronul destinat Domnului Moldovei, iar cînd el călca pragul lui protodiaconul zice τὰς ἐκτενὰς în care pomenește pe noul Domn cam cu această formulă:

ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου γαληνοτάτου καὶ ὕψη-
 λοτάτου ἀθηνῶν ἡμῶν Ν. Ν. κράτους, νίκης, διαμονῆς, ὑγείας,
 σωτηρίας, καὶ τὸν κύριον τὸν θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλέον συνεργῆσαι
 καὶ κατευδῶσαι αὐτὸν ἐν πάσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας
 αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον așica și inca ne rugăm
 pentru prea cuniosul, prea luminatul și prea înălțatul nostru
 Domn Ν. Ν. să-i dea Domnul putere, biruința, tărie, sănă-
 tate și mîntuire, și Domnul Dumnezeu nostru să-l ajute
 și să-l îndrepte pre el mai vîrtos întru toate, și să supre
 la picioarele lui pre orice vrăjmaș și neprietin.

După ἐκτενᾶς patriarhul, îmbrăcat în odăjdii, intră în
 altar cu patru sau mai mulți mitropoliți, și acolo vine apoi
 și Domnul și punîndu-se în genunchi își pleacă capul pe
 margina altarului, apoi patriarhul îi acopere capul cu omo-
 forul, și după ce zice rugăciunile care se ceteau odi-
 nioară la încoronarea împăraților, îl unge cu sfîntul mir.

Dupăce s-a făcut aceasta, Domnul se scoală în picioare
 și se întoarce la tron, în timp ce psaltii cîntă polihro-
 niu πολυχρόνιον, ποιῆσαι κύριος ὁ θεὸς τὸν εὐσεβέστατον,
 γαληνότερον καὶ ὕψηλότερον ἡμῶν ἀθέντην πάσης τῆ
 Μολδοβλαχίας κύριον κυρίου Ν. Ν. Κύριε, φυλλάττε αὐτὸν εἰς
 πολλὰ ἔτη, așica Da, Doamne, viața inuieungăia prea cu-
 viosului, prea luminatului și prea înălțatului nostru Domn
 a toată Moldovlahiea, Domnul Domn Ν. Ν., și apără-l,
 Doamne, întru mulți ani.

Atunci și patriarhul se sue în tronul său, și poruncind
 să fie tăcere, prin cîteva cuvinte îi face Domnului laude
 și-l sfătuește să se poarte drept și să apere biserica.

După această cuvîntare urmează un polihroniu pentru
 patriarh conceput cam cu aceleasi cuvinte cași pentru Domn.

Dupăce apoi s-a făcut ἀπολύσει Domnul și patriarhul
 merg în mijlocul bisericii, unde patriarhul întărește pe Domn
 binecuvîntîndu-l cu semnul crucii, iar Domnul sărută dreapta
 patriarhului.

Patriarhul petrece apoi pe Domn care merge pînă la
 piatra de care am vorbit, unde dupăce se îmbrățișează
 amîndoi, Domnul încalecă iarăș pe cal, și afară de ograda
 bisericii este primit de alaiul său turcesc, de unde apoi,

în timp ce ciaușii repetă aclamația obișnuită, și în aceeași ordine în care venise, se întoarce la palatul său.

Ajungând acolo, Domnul pofteste la dînsul pe singuri căpitanii escortei și le dă cafe sau alte zaharicale și le împarte mici daruri obișnuite. După aceasta ei urează noului Domn succes bun și fericit și se întorc la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul cu mitropoliții vin să salute pe Domn, și după aceștia toată boerimea de Greci, cită se află la Constantinopol, vine să-l felicite. Obişnuesc să-l felicite și ambasadorii regilor și țărilor creștine, mai ales dacă mai înainte avusese relații cu acel Domn, ei însiși ori prin interpreții lor.

În zilele următoare Domnul este ocupat să platească banii datoriti pentru căpătarea domniei, și cu alte daruri, ce le zic *pișcheș*, pe care Turcii le storc anume dela Domn din nesățioasa lor lăcomie de bani.

După ce a plătit o jumătate din acestea, i se trimet insigniile domniei, două cozi de cai, ce le zic *tui*, și un steag; ce-i zic *sangiac* și obișnuesc să vie cu un alaiu chiar mai mare decît la facerea vizirilor lor, care sînt onorați cu trei cozi de cai, căci aceștia primesc insigniile puterii lor fără nicio pompă dela *miralem aga*, șeful insigniilor; dimpotrivă, dacă acele insignii trebuiesc date Domnilor Moldovei și Munteniei, sînt duse prin tot tîrgul până la palatul Domnului cu un alaiu mareș.

Anume, într-o zi hotărîtă, dins de dimineață, se adună la *miralem aga*, adică păzitorul steagului împărătesc, care este un funcționar la curte nu din cei mici, aceeași ciauși și funcționari ai vizirului, care petrecuse pe Domn la sfîntul lăcaș. Îndată ce Domnul a aflat că aceștia toți s-au adunat, trimete pe reprezentanții săi și pe boerii care se întimplase de față, cu o pompă cît se poate mai frumoasă, mai cu samă cu cai împodobiti, să vie la *Babihumaiun*, adică poarta cea prea înaltă, prin care se înțelege poarta din afara palatului împărătesc.

Miralem aga primește cu pompă pe cei care vin, și îndată chiamă *tibulhana*, adică muzica împărătească, pregătita pentru Domn. Cînd aceasta începe să cînte sunînd

din dobe, din surele și din alte instrumente muzicale întrebuințate de Turci, tot alaiul din curtea împăratului înaintează în ordine. Cei dintâi vin ciaușii câte doi; pe aceștia îi urmează agalarii vizirului câte doi, îmbrăcați cu aceleași haine cu care se prezintă în divanul sultanului; vin apoi boerii Moldovei cu rezidentul Domnului, pe care-i urmează miralem aga purtînd steagul desfășurat și cele două cozi de cai, iar pe acesta îl încunjură dela spate muzicanții.

Pe cînd trec așa prin cetate, toate gărzile, în orice loc s-ar afla, chiar și în curtea vizirului, se așază la rînd pe stradă, și plecîndu-și poalele hainelor și punîndu-și mîinile cruciș pe piept, sînt ținuți să se închine la semnele împărătești.

Ajungînd la conacul Domnului, Domnul cu curtenii săi iesă în porticul palatului său înaintea stegarului, iar miralem aga cu capul plecat îi dă sangiacul și cozile de cai, adăugînd cuvintele: *Allah teala mubarek eileje*, adică Să deo Dumnezeu să fie într-un ceas bun! Domnul ia sangiacul în mîna, îl sărută cu respect, și apoi îl dă *sangiacdarului*, adică stegarului, să-l ție; apoi poștește pe miralem aga în cabinetul său, unde, după obiceiul turcesc, îi dă cafe și zaharicale, și poruncește să fie îmbrăcat cu caftan captușit cu blană de samur, și dupăce-i dă onorarul obișnuit, îl concediază.

Miralem aga se întoarce cu oamenii curții la curtea împărătească, iar banda de muzicanți rămîne la Domn, și în fiecare zi la trei ciasuri înainte de apusul soarelui (care timp la Turci se chiamă *ichindi*), face *neubet*, adică semnul de gardă, cu strigătul obișnuit. Acest privilegiu este deasemenea acordat numai Domnilor Moldovei și Munteniei, căci niciunui pașă, cît timp se află între zidiurile Constantinopolei, nu-i este permis să uzeze de acea muzică militară.

Dupăce a mîntuit toate trebile cîte le avea la Poartă, și dupăce a plătit banii care i se ceruse, atunci însăfîrșit înștiințează pe vizir prin chihala că nimic nu-l reține ca să plece să împlinească datoria domniei, și îl roagă să-i facă intrare la împărat și să-i deo voe să plece.

Fixîndu-se ziua pentru acea ceromonie, care nu poate fi alta decît Duminica sau Marția, care au fost destinate

de Suleiman pentru divanul Impărătesc, înainte de zorii zilei marele vizir, muftiul și caziulascherii, precum și ceilalți ienicer agasi, silahdaragasi ai vizirului, și alții care pot veni acolo pentru slujbele lor, se adună, și în timp ce sultanul stă ascuns după niște zăbrele aurite, ei ascultă pricinile celor veniți la judecată. Aceasta se lungește uneori până la ceasul al patrulea, până ce n-a mai rămas nimenea care să se plîngă de altul.

După ce divanul s-a mîntuit, Domnul cu boerii săi trebuie să stea în linie dreaptă dela ușa porticului din afara sălii de audiență până la ușa cu care se închide bolta din lăuntru numită *cubbe*. După aceasta marele vizir se scoală dela locul său și vine la împărat împreună cu ceilalți viziri și caziulascheri. În timp ce el trece, Domnul îl salută plecînd capul, făcînd aceiaș cinste și vizirilor care-l urmează.

După ce aceștia au intrat la împărat, mai întăiu marele vizir înștiințează pe împărat despre lucrurile discutate în divan, precum și de alte treburi care privesc administrația țării. Apoi îi spune că servul său, Domnul Moldovei, cere voe să se ducă în țara sa. Dacă împăratul a încuviințat aceasta, *capugilar chehaiasi*, adică șeful aprozilor, arată Domnului voința sultanului, iar *muhzuragasi*, locotenentul ienicerilor pe lîngă vizir, poruncește să se pue pe capul Domnului *cuca*, care este o creastă de pene de struți așezate artistic. Aceasta este o podoabă proprie ienicerilor, dar se pune Domnitor tocmai fiindcă ei au locul lor în oastea ienicerilor. Ba chiar din acea cauză nimene altul nu poate să pue Domnului acea podoabă decît *muhzuraga*, care cît timp este de gardă la curtea vizirului, se consideră ca locțiitorul a toată oastea ienicerilor depe lîngă vizir.

Pe Domnul astfel împodobit marele tefterdar îl îmbracă cu caftan, și dă alte 27 de caftane de un preț mai mic la boerii săi.

După aceasta doi capugibași introduc pe Domn cu patru boeri mari care s-au întimplat să fie cu dînsul, ținîndu-i strîns de braț. Pașind pe pragul sălii de audiență ei trebuie să-și plece capul pînă la pămînt, ceea ce se repetă după al treilea și al șeselea pas, și însfîrșit el se oprește drept în mijlocul sălii, căci sala de audiență nu este așa de mare.

Atunci împăratul din *taht*, adică din tronul său, întorcându-se la vizir, care este la dreapta sa cu mâinile încrucișate, poruncește ce trebuie să spue Domnului. Acesta se închină mai întâiu sultanului până la pământ, apoi se adresează Domnului cam cu aceste cuvinte: *Senum sadacatum veisticametun izhari chaziret Padiszahi alempenak Ejjendi muzuri, ollmagle, sena Bogdan Vivodeligin icsam bujurdilar imdisen dachi sedacat ve instiscamet ile chidmeti, padiszahiede bulurup. ve ferman dzihan meta szeriflerine itaat ve inkyiat, ve Rijai padiszahi hoszrevanii chyfz ushyraffet ve Etrafi diuszmanden vaky olan achbari Saimakdur ve dikkati meufur eilcesim, ila sen bilursinki, taksyratine biruedz hile dzevabecadir olamasis*, adică Fiindcă credința și sinceritatea ta a fost cunoscută împăratului stăpînului nostru, care este mîntuitorul a toată lumea, el s-a milostivit de tine și ți-a dat domnia Moldovei. Așadar și tu de acuma înainte trebuie să perseverezi în credința și sinceritatea serviciilor, să ascuți de poruncile sale prea sfinte, la care toată lumea depe pământ trebuie să dea supunere, și să le împlinești cu cuviință; pe supușii împăratului, care procedează bine și fericit, să-i aperi și să le arăți blîndeță; ceia ce se petrece la vrăjmași să cercetezi cu băgare de samă și cu rîvnă, și despre dinșii în fiecare moment să trimieți informații sigure și pentru aceasta să lucrezi cu toate puterile și cu toate mijloacele. Altfel tu știi (adică ce te așteaptă). Dacă vei fi greșit, în niciun fel tu nu te vei putea scuza cu răspunsuri ușuraticе.

Domnul, dacă știe turcește, la aceste cuvinte raspunde el însuș cam cu această formulă: *Adiletlu vemerhamet Lu Padiszahimun hidmeti alielerinde var Kudretimi sarf eglemek dziun ubaz uzre, heman nazari aini humajunleri bu Laczir bendelori nun uzerinden dur eilemeje'er*, adică Mărturisesc cu sufletul și cu capul (adică pe capul și pe viața mea) că voi pune în serviciile prea dreptului și prea bunului meu împărat toate puterile pe care le am numai să nu-și întoarcă fața bunătății și maestății sale dela netrebnicia acestui serv (adică dela netrebnicul său serv).

Dupăce a zis acestea, cu aceleași ceremonii cu care

venise, el se retrage cu fața (căci nu este permis să arăte sultanului dosul), fiind scos din sala de audiență de capugibași.

În acest timp *buiuc imirahor* adică șeful suprem al grajdiului sultanului, pregătește la poarta din mijloc a curții un cal arăpesc cu frîul de aur și împodobit strălucitor cu pietre scumpe și acoperit cu un chilim cu broderie frigiană în aur și argint, de șaua căruia atîrnă la stînga sabia și la dreapta *topuz-ul*, adică buzduganul. Calul îl țîn doi *iedeccii*, adică doi argați dela grajdiul împărațesc, iar lîngă el stau doi *acchiulahli*, soldați cu căciuli albe, și tot atîția *peichi*, soldați îmbrăcați cu haine brodate cu fir de aur și purtînd pe cap mitre de argint și aurite ca niște cupe.

Acolo Domnul, suit pe cal, așteaptă pe vizir și poruncește ca boerii săi să stea în ordine la stînga, și îndată cum ei trec, marele vizir și ceilalți viziri, îi salută cu capul plecat și cu mîinile puse pe piept, iar ei obișnuiesc să răspundă dînd din cap.

Dupăce aceștia s-au dus la palatele Ior, Domnul se duce și el, cu acelaș alaiu cu care venise și cu muzica militară, dela curte drept la biserica catedrală cu *peichii* și cu *acchiullahliii* împărațesti, unde este primit de patriarh și de cler cu aceleași ceremonii și onoruri pe care le-am pomenit mai sus. Cuca însă, cînd intră în sfîntul lăcaș, o scoate, și n-o mai pune în cap decît dupăce a eșit. De aici se duce drept la palatul său și acolo este introdus în sala sa de audiență de aceiași agalari care-l escortase. Aceștia, dupăce primesc darurile obișnuite, se întorc îndată la curte, *peichii* și *acchiullahliii* rămîn însă lîngă dînsul și-l întovărășesc pînă la lași, tîrg care este scaunul domnesc.

A doua zi *reis effend.*, adică cancelarul suprem al împărăției otomane, îi trimete diploma scrisă cu litere de aur și cu trăsături foarte frumoase, și-l îndeamnă să plece cît mai iute în țara sa, căci, dupăce s-a prezentat la sultan, niciunui Domn nu-i este permis să zăbovească în Constantinopolul mai mult de o săptămînă.

Cînd trebuie să plece, Domnului i se dă de împărat ca tovarăș de drum un *ischemne agasi*, după etymon șeful

scaunului, adică un om care are datoria de a așeza pe Domn în scaun. Această slujbă se încredințează unuia dintre funcționarii intimi, lui *capugilar chehaiasi*, șeful aprozilor sau întâiului ori al doilea *mirihaor*, șeful grajdului împărătesc, nu rare ori chiar *sihladarului* și *cihodarului*, care au gradul cel mai mare dintre funcționarii de curte. Aceștia doi însă, din pricina multor treburi mai grele pe care le au, niciodată nu obișnuesc să însoțească pe Domn, ci în locul lor trimet reprezentanți. Pe lângă aceasta trebuie să meargă cu dînsul un capugibași cu patru capugii simpli, cu tot ațiția ciauși, cu doi acchiulahlîi simpli, și cu *tabul-hana*, adică muzica, de care obișnuesc să se servească și vizirii.

Dupăce s-au orînduit toate acestea, cu o zi înainte de a eși din Constantinopol, Domnul cere vizirului permisie să-și iee rămas bun, și dupăce a obținut-o, pleacă, cu rezidenții lui și cîți boeri se găsec, la poarta vizirului. Ajungînd aici, chehaia îl introduce în cabinetul vizirului. Vizirul îl sfătuește să fie de credință, îi întipărește în minte vechile instrucțiuni, și-l înștiințează și despre altele, dacă împrejurarea le cere. La acestea Domnul răspunde după împrejurări, recomandă pe rezidenții săi și pe sine însuș favoarei și blîndeții vizirului, și apoi îi sărută mîna.

Dupăce s-au mîntuit acestea, vizirul îi dă voe Domnului să plece, și obișnueste să-i ureze cele bune cu această formulă: *Gioreim seni var sa gligile, allah teala isziniasan eiloie*, adică Am să te văd. Poartă-te bărbătește și tare. Mergi sănătos cu bună sănătate, și Dumnezeu să-ți facă ușoară treaba ta. Atunci vizirul poruncește ca Domnul să fie îmbrăcat cu toga care se chiamă *izn caftan*, adică de rămas bun.

Dupăce s-a mîntuit acea ceremonie, chehaia se duce în odaia sa și-i zice ultimul «mergi sănătos» și apoi, încălecîndu-se pe cal, ori se întoarce la palatul său ori se duce la ceilalți viziri să-și iee ziua bună. Inșă acest lucru se obișnueste să se facă mai mult noaptea decît ziua, ca nu cumva Domnul să deede bănuit vizirului că are la împărăție și alți protectori.

A doua zi, cu cel mai mare alaiu și pompă în aclamațiile ciaușilor, care, cum am zis mai sus, oridecîteori

Domnul se dă jos ori se sue pe cal, nu pot să lipsească, Domnul pleacă din capitala împărăției mergînd la pas.

Cortegiul îl duc călăreți moldoveni, dacă Domnul i-a avut pe lângă dînsul, cu steagul lor în frunte. Pe aceștia îi urmează muzica creștină, dobe și surle, apoi un steag alb, semn de pace și supunere, la mijloc între două *tuiuri*, adică cozi de cal, care se dau Domnului dela curte. Urmează rezidenții Domnului și boerii moldovenești cîți se află la Constantinopol, pe care-i închide de amîndouă părțile un șir de ciauși. După aceștia vin caii de călărit ai Domnului, care pot fi în număr de șapte ca și la viziri, împodobiiți cu harșale și covoare brodate în lucrătură firgiană, pe care îi încunjură pe de lături șese șatîri ai Domnului, și cîte doi ai împăratului. După aceștia merge însuș Domnul îmbrăcat cu toga domnească și cu cuca, iar doi peichi împărătești îi țin calul de dîrlogi, și scările șelii cîte doi *iedecii*, adică argați la cai. Puțin mai în urmă au locul la stînga Domnului partea care la Turci se ține mai în cinste, ischemne agasi, la dreapta *sangiac agasi*, adică stegarul. Spatele Domnului îl păzesc oamenii lui de casă, după care sînt purtate de loctiitorii lui sangiac agasi trei sangiacuri roșe desfășurate, din care cel dela mijloc are în vîrf *alem*, adică semiluna, iar celelalte au numai globulețe rotunde și aurite.

După acestea vine tabulhanaua cu dobe mai mari și care țipă tare din surle. Tot acest șir îl închide ischemne agasi și sangiac agasi, oameni de casă și alți oameni mai de jos care trebuie să fie tovarăși de drum.

În această ordine, cum am zis mai sus, se merge în pas încet până la cea dintâi stațiune care nu este departe de zidiurile capitalei. De-acolo înainte nu se mai observă cu atîta sfințenie toate acele ceremonii, însă oridecîteori au ajuns la vreun tîrg ori la vreun sat, și aclamațiile solemne ale ciaușilor și muzica și toate celelalte lucruri obișnuite trebuie să se repete. Pe drum mai departe sînt ținuți totdeauna să meargă doi ciauși cu vreun slujitor al Domnului până la a doua stațiune, care se zice *conac*, și să se îngrijească de gazdă și de mîncare.

Toate aceste se fac după placul și voința Domului. În adevăr, în acest timp, din porunca împărătească, toți în

toate cele trebuie să asculte de Domn, cașicum ar fi însuș marele vizir, și dacă vreun Turc s-ar fi purtat chiar mai necuviincios sau n-ar vrea să asculte de poruncile Domnului, pe acela Domnul poate să-l pedepsească cu pedesele cuvenite prin beșli agasi al său, sau dacă vrea să se poarte mai blînd, poate să-l dea șefilor lui spre a-l pedepsi.

Ajungînd Domnul astfel la Galați, cel dintăiu tîrg al Moldovei care se prezintă acelor care vin din Constantinopol, este întîmpinat de toți boerii Moldovei de jos și de cei din Moldova de sus care locuiesc mai pe aproape. Cu acești tovarăși pleacă el la Iași, și în drum cercetează starea locuitorilor, ascultă plîngerile lor și le judecă pricinile.

La o milă de Iași îi iese înainte *caimacanii*, adică locțiitorii pe care însuș Domnul, până ce era în Constantinopol, i-a numit prin scrisoare, cu ceilalți boeri, cu ostași și cu cetățeni; pe care Domnul fiind călare îi primește să-i sărute minile și hainele.

De aici intră în cetate cu aceiaș pompă cu care ieșise din Constantinopol, și aproape de mitropoliea cu hramul Sfîntul Neculai se scoboară depe cal. În pridvorul bisericii mitropolitul cu cellalt cler se închină Domnului cu respect și-l introduc în sfîntul lăcaș, unde se observă aceleași ceremonii religioase pe care le-am menționat mai sus ca fiind în obiceiul din vechime.

Dupăce s-a făcut *âpolúσει*, în timp ce iese din biserică, este primit de alaiul turcesc, care în acest timp stă în stradă, cu aclamații solemne și în sunetul muzicii. Cu aceiaș suită se duce la palatul său, unde cum ajunge, îndată este introdus în divanul cel mare cu ischemne agasi înainte, și se oprește în fața tronului cu trei trepte care este așezat acolo. Apoi, dupăce boerii se așază pe scaunele lor, sînt introduși în divan și ceilalți șefi ai trupelor și negustorii mai bogați din Iași. Insfirșit se poruncește tăcere și ischemne agasi dă ordinul împărătesc *hiucm fermani*, adică ordinul de domnie, secretarului divanului, numit de obicei *divan effendisî* (care este Turc și servește pe Domn pe bună plată) să-l cetească, iar atare ordin este scris cam în acest fel: «Cei mai aleși dintre nobili și cele mai distinse persoane

ale țării, vladica, episcopi și boeri ai Moldovei, trupe călare și pedestre, și toți supuși și servi ai miei, sfirșitul vostru să fie fericit. Ajungînd la voi ordinul prea puternic a prea luminatei noastre Maestăți împărătești, căreia se supune lumea toată, să știți că în anul N. N., în luna N. N., nemărginita noastră bunătate privind la fidelitatea și serviciile sincer făcute de N. N. din neamul cel mai ales al Domnilor care cred în Iisus și a neamului prea distins al magnaților nazarineni, cu mila și bunătatea și ajutorul nostru l-a judecat vrednic și capabil. Din această cauză noi l-am onorat bucuros cu domniea Moldovei și i-am dat-o. Însă i-am cerut foarte tare ca să poarte grijă părintească de boerii de orice rang, de nobilii din fruntea ținuturilor și de toți supușii lui, să-i apere și să-i ajute, ordinele noastre să le împlinească fără preget, și să ne facă nouă toate felurile de servicii credincioase și sincere. Iară vouă vă poruncim ca în toate cele să-i fiți lui ascultători și supuși, și orice v-ar porunci el din ordinul nostru, să le împliniți cu rîvnă și fără nicio zăbavă. Orcine însă s-ar purta mai necuviincios și mai potrivnic și ar refuza să asculte de ordinele lui, ori de ce condiție ar fi el, răutatea lui și împotrivirea s-o pedepsească și s-o lovească cu sabia sau cu orice altă pedeapsă ori amendă ar găsi de cuviință. Așa dar pe mai sus numitul vostru stăpîn și Domn făcut de noi și pus în fruntea voastră, să-l cunoașteți, iar a simți altfel și a lucra împotriva ori cu viclenie, să vă feriți, și în prea sfîntul nostru semn (anume *tura*, adică iscălitura împăratului), să aveți credință, și așa să știți. Dat în Constantinopol la anul N. N., luna N. N.».

Dupăce aceasta s-a cetit de divan effendisi și a fost explicat periodic de interpret, toți boerii împreună răspund într-un glas: să fie porunca împăratului. Atunci ischemne agasi îmbracă pe Domn cu caftanul pe case-l adusese cu dînsul, și ridicîndu-l cu mîna dreaptă, îl așază pe tron, iar în acelaș moment tunurile bubue și obișnuita aclamație se repetă de ciauși.

Astfel confirmat în domnie, Domnul poruncește ca ischemne agasi să fie îmbrăcat cu haină căptuși cu blană

samur, iar divan effendisi și marele postelnic cu caftan simplu.

După ce s-au ținut aceste ceremonii, mitropolitul mai întâi printr-o scurtă cuvîntare urează Domnului cele fericite și prospere și-i sărută mîna, care lucru după binecuvîntare și Domnul îl face mitropolitului. După mitropolit vin episcopii și boerii de primul rang să sărute mîna și haina, al căror nume îl strigă marele postelnic în acest fel: *Robul Mării Tale N. N. sărută cinstita poala Mării Tale*, adică *mancipium Tuae Majestatis N. N. osculatur honorandas oras Tuae Majestatis*. Tot așa face postelnicul al doilea cu boerii de rangul al doilea și postelnicul al treilea cu boerii de rangul al treilea. După boeri urmează șefii trupelor, hiliarhii, căpitani, sutașii și loțîitorii, apoi negustorii și alți cetățeni mai de samă din Iași.

După acestea Domnul se retrage în odaia lui dinlăuntru, iar ischemne agasi este dus cu mare alaiu în frunte cu marele *ușer* (janitor) la gazda destinată lui.

A doua zi boerii se adună iarăș în divanul cel mare, unde, după ce toți și-au ocupat locurile de mai înainte, vine și Domnul în frunte cu ceata de postelnici, și din sala care se cheamă *spătăria** cea mică trece în cea mare. Acolo, după ce Domnul s-a așezat pe tron, sint chemate cele trei categorii de boeri, fiecare de postelnicii rangului lor. Aceștia vin pe rînd și Domnul ori îi scoate din slujbă ori îi confirmă, ori îi ridică dela un grad mai jos la unul mai sus, dar a-i scobori dela unul mai sus la unul mai jos, este oprit de obiceiurile țării (afară numai dacă cineva a cerut de bună voe), dar celelalte toate a hotări despre dinșii îi este permis, așa fel cașicum n-ar ști pe nimene depe lume mai mare.

După ce a hotărit aceste toate după voința lui, și a constituit statul încredințat lui, pe ischemne agasi și pe ceilalți funcționari împărătești, scoțîndu-i din cetate cu mare alaiu și dăruindu-i cu multe daruri, îi trimete la Constantinopol, și este însoțit de toți boerii până la o mie de pași afară din cetate. Aici îi dă pe unul din acei boeri ca conducători până la Galați, iar el se întoarce înapoi la Iași

* Așa se zice de obicei, fiindcă în acea odaie se pune totdeauna pe masă spata Domnului, și în ea nu intră alții decît cei dintâi șapte boeri mari.

CAPITOLUL IV

Despre confirmarea Domnilor

Domniea, în felul în care am povestit acuma că se dă Domnilor Moldovei dela Poarta, era pompoasă, dar așa de șubredă, că, dacă nu era apărată de cercuri foarte tari o scăpau din mîni mai răpede decît se putea crede. În adevăr, în felul în care s-au purtat fața de Moldoveni, Turcii au arătat în deajuns, așa că nu pe nedrept s-a zis despre dinșii proverbul că nu vinează iepurii cu cîinii și nici nu caută să momească calul cu sacul deșert. Desigur ei socoteau că este mai bine să îmblinzești cu vorbe bune taurul neîmblinzit moldovenesc, a cărui sălbătăcie nu odată și nu fără pagubă au simțit-o, decît să-i dămolești furie cu forța, avînd nădejde că cu vremea el va arunca vechea sălbătăcie, și sleindu-și puterile prin scurgerea singelui, va suferi să i se pue, fie că vrea ori nu vrea, lanțuri și fiare.

În acest scop, cînd Bogdan III, fiul lui Ștefan cel Mare, cel dintăiu și-a închinat patria Turcilor, nicio onoare nu i-a fost contestată, legile civile și bisericești ale țării au fost confirmate, insigniile celei mai înalte demnități i-au fost conferite, și Turcii au fost mulțămiiți ca Moldovenii să plătească Porții în fiecare an patru mii de galbeni ca feudă.

După moartea lui Bogdan, fiului său Ștefan VI, pe care boerii și l-au făcut Domn ca unul ce era moștenitorul legitim al domniei, Turcii i-au dat mai mare onoare, căci sultanul i-a trimis ca sol pe șeful suprem al grajdului care să-l felicite de preluarea Domniei, și să-i aducă insigniile, cozile de cai, sangiacul, cuca și caftanul și un cal împărătesc foarte frumos împodobit.

Urmașilor acestuia, macar că li se impuneau tributuri mai grele, Turcii n-au îndrăznit să le refuze demnitatea ori să le tulbure alegerea Domnilor, până ce, pe vremea lui Ioan ce-i zic Armeanul, au găsit ocazia să abroge vechile privilegii și să impue țării sarcini nouă și necunoscute mai înainte, căci Turcii, cînd l-au prins cu viclenie pe acest Ioan meditănd inovații, și împotriva cuvîntului dat,

I-au omorît, ei ău început să stringă Moldova în lanțuri mai tari și să ceară ca Domnul, dacă nu vrea să fie considerat vrăjmaș, să primească întărirea Domniei dela Poartă la fiecare trei ani.

Otomanii văzînd că Moldova este slăbită și că nu poate să refuze condiția impusă, îndată supt domniea lui Miron Barnovski au impus o altă normă, prin care Domnul era silit ca el singur să primească dela poartă insigniile demnității lui, și la fiecare trei ani să vie în persoană la sublima Poartă să se închine împăratului. Pentruca aceasta să se observe cu mai multă băgare de samă, în urmă Domnii au fost schimbați și alungați mai des, și atîta groază s-a vîrit într-însii, că acuma nu numai că primesc bucuros, dacă, după întăul sau al doilea an, li se poruncește să vie la Poartă și să primească întărirea domniei dela bunătatea împăratului, dar chiar, de frica lăcomiei vizirilor, cer și doresc de bună voe ordinul de întărire. Acest lucru se acordă Domnului ușor, cîta vreme despre credința lui vizirul nu are nicio bănuială, și altul n-a oferit o sumă mai mare de bani, și atunci marele vizir adresează sultanului un *talhîș* cam în chipul următor: «Deoarece Domnul actual al Moldovei N. N. între atîția ani ai domniei lui s-a arătat credincios împărăției turcești și în serviciile împăratului n-a refuzat să pue nici viața și nici averea, iar tributul obișnuit l-a trimes deplin în fiecare an la Poarta fericită a împărăției, apoi a guvernat pe boeri și pe ceilalți locuitori ai Moldovei așa de bine și de drept că ei, prin mai multe scrisori, au mărturisit că sînt mulțămîți cu domniea lui, și au rugat pe Măriea Ta să binevoești a-l întări în domnie. Eu cred că el este vrednic de bunătatea Ta, iar pentru celelalte aștept ordinul prea august al Măriei Tale».

Această scrisoare, după obiceiul ceremonios al Turcilor, este trimeasă la împărat prin *talhîșezi*, cum ai zice referendar, și dupăce sultanul a iscălit cu formula obișnuită *amel oluna*, să fie cum ai zis, o trimete înapoi la vizir prin același *talhîșezi*.

Iar vizirul, macarcă a căpătat dela sultan voia de a întări pe Domn, totuș, ca să zmulgă mai uulți bani, se

face că n-a putut vorbi cu sultanul despre acea afacere, ba chiar chehaia, instrument șiret al lăcomiei vizirului, chiamă la dînsul pe rezidenții Domnului și îi înșală că din pricina machinațiunilor unora și a șoaptelor secrete ale funcționarilor interni, sultanul s-a arătat mai greu decît se crezuse, că stăpînul său vizirul deja de cîteva ori a adus vorba la împărat de afacerea lui, dar n-a primit răspuns despre ce este de făcut. Rezidenții, fie că primejdia stăpînului lor este reală ori fictivă, se aruncă la picioarele chehaii și cer ca, cu orice chip, să binevoiască să stăruiască pentru stăpînul lor, însfirșit măresc suma darurilor făgăduite lui și vizirului. Astfel își ascund ei de bieții Moldoveni ambiția și lăcomia, și atîta se fîrguesc pînă ce sa tisfac mîndria nemăsurată, de care se conduc curțile și nesățul de a avea mai mult.

Cînd în sfîrșit amîndouă părțile s-au înțeles despre toate cele, și chehaia vede că nu mai poate storce nimic, îi lasă să tragă nădejde de bun succes. A doua zi, prin unul din funcționarii vizirului, care nu trebuie să se întoarcă cu mîna goală, anunță pe rezidenți că vizirul însfirșit a obținut dela împărat ca să-i permită ca stăpînul lor să fie întărit în domnie, și poruncește ca ei să vie la curte.

Acolo, cum vin, mai întăiu sînt introduși la chehaia și îndată la însuș vizirul, și după ce au aflat din gura lui grația împăratului față de stăpînul lor, sînt îmbrăcați ca de obicei cu caftane.

După cîteva zile vizirul trimete la Domn pe capugilar chehaiasi sau pe vreun alt funcționar împărătesc pe care-l vrea el, și-i dă să-i ducă Domnului diploma de domnie nouă și ordinul de stăpînire, care se chiamă *hiucm fermani*. Diploma de obicei este identică cu aceia care se dă Domnilor la întăia lor numire, numai că în loc de *Voide ligi Teudzih olumak iehsani humasum olimiszdur*, adică Că ai fost dăruit cu domniea, aceasta s-a făcut prin grație și milă, se scrie *Voide ligine tedzdid ve mucarer olumak iehsani humajun olmiszdur*, Că domniea îți este îaoită și întărită prin grație, etc.

Iar ordinul este conceput cam în acest fel: «Prea înălțate Domn N. N. din neamul Domnilor credincioși în

Îl sus și prea puternice Domn din neamul magnaților nazarineni, Domn al Moldovei actuale. Ajungînd la tine ordinul nostru, să știi că recunoscînd serviciile tale evidente, și apreciînd credința ta către noi, te-am socotit în totul vrednic de grația și mila noastră și pentru aceea am poruncit ca domniea Moldovei să-ți fie întărită și înaltă. Așa dar ți-am concedat guvernarea și puterea absolută peste supușii moldoveni ai Maestății noastre. Acestora tu, cum ai făcut și mai înainte, să le împarți dreptatea, pe *boiari* și pe toți ceilalți locuitori de orice stare să-i ocrotești și să-i aperi, și de a da știre fără zăbavă strălucitei noastre porți de toate nevoile, năcazurile și asuprelile lor, să nu pregeți. Pe lîngă acestea, la împlinirea ordinilor care vor fi venit la tine, să fii gata, și rîdicînd poalele hainei tale *, să-ți pui toate puterile din tine ca *haraciu* (tributul) anual impus Moldovei să-l trimeți deplin la termenul fixat. Ferește-te de a crede și de a face altfel, și ai încredere în semnul nostru sfînt. Dat în Constantinopol, anul... luna...».

La acel ordin se adaugă și o scrisoare a vizirului, prin care notifică Domnului că el, cu rugămintile și insistențele lui, a obținut înșfîrșit confirmarea domniei dela nemăsurata bunătate împărătească.

Inarmat cu acestea, capugibași pleacă la Iași cu cai care se chiamă de poștă, și cînd ajunge la Galați, printr-un calaraș trimes înainte, înștiințează pe Domn de venirea sa și de ziua cînd va sosi la Iași. La ziua anunțată Domnul cu toată curtea iese întru întimpinarea lui capugibași la o mie de pași afară din tîrg. Unde se întîlnesc, sînd pe cai, se salută rînd pe rînd cu salutări reciproce. După aceea Domnul și capugibași, care trebuia să meargă la dreapta (care la Turci este un loc mai jos), se întorc în tîrg. Înaintea Domnului merge un funcționar al lui capugibași care duce în mîni ordinul împărătesc într-o pînză albă și ține în brațe caftanul destinat Domnului; urmează muzica împărătească și ciaușii care repetă la intervale aclamația

* Frază turcească care însemnă a servi pe cineva cu promptitudine și bunăvoință.

obișnuită. În această ordine se merge până la curte, unde după ce Domnul cu toți boerii a intrat în spătăria cea mare și s-a așezat pe tronul său, capugibași dă Domnului ordinul și Domnul îl dă lui divan effendisi să-l cetească. Aceste toate se fac în aceeași ordine pe care am descris-o mai sus la facerea Domnilor.

Afară de această întărire, care nu se obișnuiește să se facă decât la trei ani odată, și se chiamă *mucarrer* cel mare, mai este și o alta în fiecare an, care se zice *mucarrer* cel mic, care însă cere cheltueli mult mai mici decât cel mare, precum vom vorbi mai jos. În acea diplomă însă nu se înoeste domniea, ci numai se trimete noul *hiucm fer-man*, adică ordinul de domnie, și aceasta printr-un funcționar mai mic al vizirului, și de aceea el și este plătit cu daruri mai mici.

CAPITOLUL V

Despre scoaterea Domnilor

După ce am povestit facerea Domnilor Moldovei, cetitorul curios poate cere și cu drept cuvânt ca să vorbim și de scoaterea lor. Vom proceda în ordinea observată mai sus și vom cerceta mai de aproape din documentele care ne stau la îndemână cauzele scoaterii vechi și actuale ale Domnilor.

În cele dintâi secole dela descălecarea Moldovei Domnii nici nu erau scoși și nici nu puteau fi scoși, căci ei își conduceau supușii ca regi după placul lor, și puterea lor o primeau mai degrabă prin ereditate dela părinți decât prin alegere dela boeri. Analele noastre menționează că conducătorii neamului moldovenesc au fost în adevăr alungați uneori, dar prin certuri interne, nu prin forța externă.

În adevăr, Moldova nu cunoștea acel drept de primogenitură care lecuia țările europene de răni interne, și în același timp legile țării opreau ca domniea să fie împărțită, fiind lăsat la voia părintelui să hotărască prin testament

ca succesor la domnie pe fiul care-l voia el. Dacă cumva moartea neașteptată a Domnului îl împedea să facă aceasta, ori ambiția nemăsurată a fiilor o tulbura, nu se putea să nu se deschidă un câmp larg pentru certuri interne, în timpul cărora cel care se arătase mai meșter în războiu punea mîna pe domnie, iar cel învins, dacă avea chip să fugă, se refugia fie în Transilvania fie în Polonia (în care țări Domnii aveau de obicei moșii), și acolo așteptau momentul oportun de a-și recăpăta puterile și de a-și întări partida. Prin aceasta s-a făcut că scriitorii poloni și unguri, conchizînd dela particular la general, să afirme că Domnii Moldovei au fost omagialii lor și se silesc să interpreteze legăturile de alianță ca supunere.

Pe lîngă aceasta s-a întîmplat uneori ca Domnul, fie din cauza vreunei fărădelege cu care asupra pe boeri, să fie alungat de boeri conspirați ori chiar ucis. Afară de aceste cazuri, niciun alt motiv nu era ca Domnul să fie lipsit de domnie, ci acela care apucase odată domnia, o ținea fără ca cineva să i-o conteste până la moarte.

Aceasta ordine a fost tulburată mai întîiu în persoana lui Petru V Rareș, fiul natural al lui Ștefan cel Mare, pe care l-a alungat din domnie Suleiman I, împăratul Turcilor, fiindcă era învinuit că a dat foc Chilie, și l-a înlocuit, fiind încă în viață, cu Ștefan VII, care se pretindea strănepotul lui Alexandru I.

A doua oară s-a întîmplat acest lucru cu Petru VI Șchiopul, pe care, deși ales de boeri după moartea grozavă a lui Ioan Armeanul, Turcii îndată l-au scos din domnie, dar nu mult în urmă, căindu-se de ceia ce făcuse, l-au pus în vechea demnitate.

Totuș mai rar, doar cînd era o răscoală pe față, Turcii obișnuiau să ucidă pe Domni, pănăce, după defecțiunea lui Miron Barnovski, răpind toate drepturile de alegere, domnia a fost dată, după placul lor, lui Ilie III, fiul lui Alexandru IV. Din acel timp nimărui, afară de Istratie Dabije și tatălui nostru Constantin Cantemir, nu i s-a întîmplat să moară în scaun.

Cine vrea să cerceteze aceste lucruri mai de aproape, binevoiască să consulte lista Domnilor Moldovei dată de noi mai sus în cap. II.

Scoaterea din scaun a Domnilor Moldovei se face astăzi cam în chipul următor: Indată ce vizirul a hotărît să scoată din scaun pe Domnul Moldovei și a obținut dela sultan congedierea lui prin *talhiș*, el ține gândurile sale în cel mai mare secret, și nu înștiințează pe nimeni de acel lucru decît doar pe Domnul nou desemnat, ca nu cumva rezidenții Domnului care urmează a fi scos să afle și să comunice stăpînului lor. Apoi, chehaia vizirului chiamă la dînsul pe noul Domn noaptea cu haine schimbate, și poruncește ca să-și aleagă *caimacani*, adică locțiitori, și să le comunice cele ce sînt de făcut din porunca împăratului. Dîpăce s-au pregătit acestea vizirul rînduește pe un capugibași care să ducă Domnului ordinul [de scoatere] și poruncește să-l aducă la Constantinopol. Acestui capugibași îi dă Domnul cel nou ca tovarăș un funcționar al său și scrisoare și ordine la caimacanii pe care i-a ales, și universale la toate clasele țării. Lui capugibași i se dau de asemenea două ordine împărătești, unul pentru Domnul care urmează să fie scos și unul pentru caimacanii aleși de noul Domn.

Cuprinsul ordinului dintăiu care-l privește pe Domn este cam acesta: «Prea alesule Domn al neamului Mesiei, prea puternicule magnat al neamului sau congregației lui Isus (căci Domnii scoși sînt tratați cu aceleași titluri de onoare cași cei care domnesc), fost Domn al Moldovei, sfirșitul tău să fie fericit. Venind la tine ordinul împărăției noastre luminate și prea înalte, căreia se supune tot pămîntul, să știi că Tu prin neglijența ta în împlinirea serviciilor și în executarea ordinelor Maestății noastre împărătești, te-ai făcut vinovat de toate felurile de pedeapsă (citeodată se adauge pedeapsa cu moarte). Dar fiindcă grația și mila Maestății noastre față de tine este infinită, am poruncit numai ca domniea să-ți fie abrogată și N. N. să fie dat ca succesori. Pentru aceasta tu, cu toată familia ta, cu slujitorii și cu averea pe care vei fi avînd-o, să te grăbești să mergi la pragul prea înaltei Porți ai Maestății noastre luminate. Ferește-te de a cugeta sau de a face altfel, și ai încredere în iscălitura noastră prea sfîntă Dădeam în anul.... luna....».

Cellalt ordin care privește pe caimacani este conceput de obicei așa: «Prea aleși magnați între neamurile Mesiei N. N. (de obicei se numesc câte doi ori câte trei caimacani și numele lor trebuie să fie exprimate), sfârșitul vostru să fie fercit. Indată ce ordinul de față al Maestății noastre împărătești va fi ajuns la voi, să știți că ne-am încredințat că actualul vostru Domn N. N. se poartă neglijent în executarea ordinelor noastre, serviciile noastre le lasă în părăsire, grijă de soarta poporului și a statului are puțină, și pe supușii noștri nu-i apără cum se cuvenea, și nu se poartă cu dînșii după dreptat: și cu blindeță, ba chiar în toate chipurile îi asuprește și-i sărăcește. Din această pricină infinita noastră bunătate, dusă de mila de voi, a poruncit ca zisul Domn să fie scos și dus La Poarta cea luminată. Așadar voi să vă supuneți acestui ordin al nostru, pe zisul Domn scos, cu toată familia, cu slujitorii și cu averea, să-l dați lui capugibași trimis în acest scop, băgați de samă însă ca nu cumva cineva să se poarte cu dînsul necuviincios sau să îndrăznească să-i răpească din lucrurile lui vreun lucru fie cît de mic. Apoi, orice v-ar împune noul vostru Domn N. N., să lucrați sau să faceți din ordinul nostru, acele toate să le executați fără nicio împotrivire. Feriți-vă să cugetați sau să faceți altfel și aveți încredere în iscălitura noastră prea sfîntă. Dat N. N.».

Dacă Otomanii au oarecare teamă ca Domnul, auzind că este destinat pentru viața privată sau face răscoală sau fuge la Domnii creștini vecini, alte ordine sint îndreptate la serascherul de Babadag sau la pașa de Bender, și aceia se-ngrijesc să dea lui capugibași un număr oarecare de soldați cu care el să poată prinde pe Domn și să-l trimeată la Constantinopol supt pază bună.

Dacă însă toate în toate părțile vor fi fost liniștite și nu se vede niciun motiv ca Domnul să-și lese averile, singur capugibași, înarmat cu cele două ordine, de care am vorbit mai sus, cu cai de poștă care se chiamă *menzil*, pleacă cît poate mai răpede la Iași. Pe drum, mai ales după ce a ajuns la Galați, care este cel dintăiu tîrg al Moldovei spre Traciea, ascunde cauzele trimeterii

sale, și ca să prindă pe Domn pe neașteptate, împrăștie zvonul că el are un cu totul alt ordin. Apoi așa fel potrivește sosirea, încît să ajungă la Iași înainte de prînz, în care timp tocmai boerii toți sînt adunați la curte. Atunci merge drept la palatul Domnului, intră în divan, salută pe boierii adunați acolo, și caimacaniilor instituiți de noul Domn, pe care îi arată cu degetul un slujitor al noului Domn ascuns în suita lui cu haine turcești, le întinde ordinul cu aceste cuvinte: «Domnul vostru este scos, voi să ascultați de ordinul împărațesc și de poruncile noului Domn». În acelaș timp, în numele noului Domn, acel slujitor travestit al Domnului care întovărășește pe capugibași, îi salută pe caimacani și le dă scrisoarea stăpînului lor. Apoi, după ce toți boerii s-au adunat în spătărie, intră și capugibași, căruia Domnul trebuie să-i iasă înainte până la ușă.

După ce se salută reciproc, capugibași poruncește ca Domnul să se sue pe tron și să asculte ceia ce-i poruncește din ordinul împăratului. Domnul, macar că, din aceste împrejurări nu cu greu poate să înțeleagă că va fi lipsit de domnie, totuș ascultă și se pune jos zicînd: facă-se porunca prea bunului și prea augustului împărat. După acestea capugibași dă Domnului ordinul împărațesc. Domnul după ce l-a sărutat cu gura și cu fruntea, ca după obicei, îl dă lui divan effendisi al său să-l cetească, iar cînd acesta îl cetește Domnul, capugibași și toți boerii stau sculați în picioare. După ce s-a mîntuit cetirea, capugibași, în semn de onoare, îl ia pe Domn de suptioară, și scoborîndu-l depe tron îi poruncește să stea pe un scaun mai jos. Atunci și Domnul, întors spre capugibașa, obișnuiește să-i spue că trebuie să mulțamească foarte mult prea bunului împărat că pe netrebnicul său serv nu l-a pierdut, ci a voit să-l îndrepte cu o pedeapsă ușoară, că primește bucurios orice-ar fi hotărît Maestatea lui despre dînsul, că și recunoaște vina și că nu disperează de bunătatea împăratului și este hotărît să dea orice pentru a obține grația magnaților otomanizi.

Îndată ce Domnul și-a sfîrșit cuvîntarea, capugibași recomandă boierilor pe Domn pentru trei zile și poruncește ca ei să pregătească cît mai rîpede cară și toate lucrurile trebuincioase la drum. După ce a zis aceasta, el se duce

la gazda sa, care i se rînduește de caimacani, iar Domnul se retrage la curte. Acolo rămîne el trei zile după scoaterea hotărîta a lui, și în acel timp își păstrează puterea de a porunci și de a opri toate cele cași mai înainte. Deasemenea toți boerii îi dau cinstea cu care-l venerase cînd ședea în scaun, și dacă cineva ar fi îndrăznit să se poarte față de dînsul mai necuviincios, sau să-i atîngă cinstea cu un cuvînt cît de mic, el poate să-i sfarme oasele, fără ca cineva să se împotrivescă, cu măciuca sau *topuz*, pe care-l primise dela sultan la înscăunarea sa, ba chiar dac-ar fi străpuns cu sabia pe vreunul din boerii cei mari, numai s-o fi făcut cu mîna lui, nici într-un chip acest lucru nu poate fi considerat de sultan ca o crimă, căci Turcii au un proverb, că o piatră care a fost odată pusă la un edificiu, nu poate să nu fie considerată ca piatră de edificiu, și se poate să vie odată vremea cînd ea să fie iarăș găsită necesară pentru edificiu.

În cele trei zile oameni rînduiți de caimacani ca să ducă pe Domn pregătesc cai, cară și toate cele de trebuință la drum. După ce s-a sfîrșit aceasta, Domnul iese pe poarta cea mică a cetății care dă spre miază-zi, însă mergînd în car nu pe cal, cu toată suita sa și cu toată familia și averile, din care nimene nu îndrăznește să-i răpească sau să-i oprească ceva macar de o lețcae cîtă vreme el este de față, și apucă drumul spre Constantinopol.

Boerii toți și toți șefii militari îl întovărășesc până la o milă și acolo descalică depe cai și în semn de cinste îi sărută mîna cașicum ar ținea încă domniea țării, și-și iau rămas bun. La rîndul său Domnul le mulțamește pentru cinstea arătată și pentru timpul cît a lucrat cu dînșii, și după politeța obișnuită îi sfătuește să asculte de ordinele împăratului și a noului Domn.

După acestea boerii se-ntorc la lași, însă îi dau cîte doi tovarăși care să se îngrijească de gazde și de hrana necesară.

Pe drum capugibași caută ca Domnul scos să nu se întîlnească cu cel nou, iar dacă aceasta se întîmplă, este obligat ca el să se dee înapoi și să lese acestuia calea liberă.

Dupăce Domnul a trecut Dunărea el are voe să trimeată înainte la Constantinopol la vizir pe vreunul din funcționarii săi ori și pe prietini, dacă are, care să facă pe conducătorii țării turcești mai favorabili pentru stăpînul lor. Aceștia, dacă au putut satisface cu daruri lăcomia guvernanților, obțin ordin pentru capugibași ca să-l ducă pe Domn la palatele sale, dacă însă aceasta nu se poate obține, capugibași, dupăce s-a mai apropiat de oraș, se oprește, și înștiințează prin unul de ai săi pe chehae că el a adus până acolo pe Domn și acuma așteaptă ceia ce vizirul poruncește să se facă cu dînsul. Dacă Domnul este acuzat de vreo crimă mai grea, sau Turcii vor să-i stoarcă o sumă mai mare de bani, se poruncește să fie ținut supt pază; dacă însă vor să se poarte cu el mai blînd, aceasta se face în casa chiar a lui capugibași ori a lui *baş bacî-culi*, adică strîngătorul banului public; iar dacă împăratul a vrut să se arăte înfuriat, în cele șapte turnuri, căci nimene nu poate fi închis acolo fără de ordinul expres și precis al împăratului.

În orice fel de pază ar fi fost ținut, cu greu poate el să capete libertatea, dacă n-a răscumpărat-o cu mulți bani și cu mari daruri. Scăpat, el trăește apoi liber în palatul său, pânăce prinde ocazia de a ocupa iarăș domniea. Mai departe, măcarcă scos din domnie, totuș cînd ascultă slujba la biserica patriarhală șede în tronul domnesc, pe care nimenea nu are voe să se sue, afară de vreunul din ceilanți patriarhi care s-ar afla în Constantinopol.

De acelaș privilegiu să bucură și soția lui, care are în porticul sfîntului lăcaș un tron special mai înalt decît celelalte. Afară de asta el își face casă dnpă plac și o înpodobește cît se poate mai frumos, stă de vorbă liber cu miniștrii Domnilor europeni, Francez, Englez, Belgian și Venetian, căci Turcii cred că nu se poate întîmpla ca cineva să facă în Constantinopol ceva contrar intereselor statului turcesc; iesă escortat de patru și mai mulți servitori; umblă pe cal înpodobit cît vra de frumos; el și servitorii lui poartă îmbracamîntea de orice culoare, cu deosebire că unui creștin îi este interzis să poarte haine verzi și încălțări galbene;

cînd vine la curtea vizirului scoboară depe cal la piatra dela scară, este salutat de chehae și de ceilanți cu titlul de Domn, i se oferă cafea și zaharicale, și i se dă toată cinstea cu care Turcii obișnuiesc să trateze pe Domnitori.

Odinioară atît fiilor de Domni cît și Domnilor scoși le fusese destinată din visteria împărătească diurne de cinci sau zece imperiali pe zi. Acest obicei a căzut însă în desuetudine, nu mai puțin însă și astăzi Domnul cu toată slujitorimea sa este scutit de dări, iar vin pentru curtea lui poate să-și aducă pe față, însă nu poate să vîndă. Acest lucru nu l-au dorit însă Domnii niciodată, căci orice fel de negustorie, afară de vinderea roadelor pămîntului produse pe propriile lor moșii, este considerat de oamenii desamă din Moldova ca un lucru de disprețuit și nedemn.

Se consideră cu totul fericit, și este acel Domn, a cărui vină de scoatere a lui nu are altă cauză decît lăcomia vizirului, căci după obiceiurile Turcilor, vizirii se schimbă cît se poate mai des, și succesorul, ca să descopere vicleniile și lăcomia predecesorului, întăiu și întăiu cercetează ce lucru a fost zmulș de dînsul pe nedrept dela Domnii Moldovei și Munteniei, precum și suma de bani peste cea cuvenită. Ca să agraveze vina fostului vizir, foarte adeseori spală de vină pe un Domn nu așa de nevinovat, și acuză lăcomia predecesorului ca el să-și facă un drum mai ușor să se îmbogățească.

CAPITOLUL VI

Despre boerii Moldovei și gradele lor

Fiindcă adeseori până aici s-a făcut mențiune de boerii Moldovei, iar în capitolele următoare se face și mai des, socotim că va fi de folos ca să informăm pe cetitorul curios despre condiția și gradele lor.

Numele lor național de *boiari* este de origină slavonească și pare a fi corupt din *boliare*, cuvînt prin care limba veche a reușit să denumească pe toți magnații săi la popoarele slave; în limba latină însă denumirea de *barones* le-a dat-o nu autoritatea celor vechi, ci relațiile cu curțile vecine.

Origina lor este nesigură, și din cauza neglijenței înțemeetorilor istoriei moldovenești, obscură. Exemplele popoarelor vecine, Sirbii și Bulgarii, ne încredințează totuș că boeriile sînt mai vechi decît chiar descalecatul Moldovei, macarcă vechii conducatori ai Moldovei n-au împărțit deloc demnități de curte nobililor săi de acelaș rang.

Că acele grade de demnități care există astăzi le-a înființat Alexandru zis cel Bun, după ce a obținut dela Ioan Paleologu numele de despot și diadema regilor, și că toată curtea sa și-a format-o după norma împărătească, se povestește în analele noastre.

La acea povestire ușor va da crezare acela care a comparat mai atent demnitățile de curte ale vechilor împărați ai Greciei, pe ca l-a descris Curopalates și Georgios Codinos într-o carte specială, cu gradele actuale ale boerilor din Moldova. În adevăr, în amîndouă va găsi aceleași nume, aceleași demnități, aceiaș atribuție de a asista pe Domn în darea și executarea hotărîrilor, în ajutarea lui de a administra țara, și în procurarea acelor lucruri care se referă la trebuințele și la pompa curții. Din aceste pricini, cași odioioară la Greci, așa și azi la Moldoveni se deosebesc boeri *de sfat*, consilieri, și boeri *de divan*, care s-ar putea zice asesori.

Boerii *de sfat*, adică cei care comunică Domnului sfaturile lor despre lucrurile care privesc țara, sînt următorii șapte:

1. *Logofăt mare*, pe care cu drept cuvînt l-ai zice cancelarul suprem al țării, îi întrece pe toți ceilalți în onoare și demnitate, este președintele și șeful tuturor sfaturilor.

Din ceilalți consilieri el cel dintăiu propune cele ce Domnul a poruncit să vie în deliberare, și după ce strînge părerile lor, raportează Domnului ceia ce s-a hotărît, apoi dacă Domnul ar fi de solicitat pentru ceva în numele tuturor boerilor, în timp ce ceilalți tac, el expune dorințele celorlalți. Acest fapt i-a dat numele grecesc de *logofăt*.

Pe lîngă acestea, dreptul de a defini hotarăle și de a judeca procesele care se nasc pentru pămînt și proprietăți

și pentru servituțiile lor, de dinsul atîrnă. Prezidează și pe *curteni*, aulici, adică acei nobili, a căror viță n-a ajuns încă la demnitatea de boerie.

Ca semn al demnității sale poartă la gît o pecete mai mare atîrnată de un lanț de aur.

Până cînd Moldova era înfloritoare. gradului lui îi era anexat și administrarea cetății Moncastron, care azi se cheamă *Acherman*; dar după ce prin armele Turcilor acea cetate a fost luată dela Moldova, lui i s-a dat drept plată dijma ținutului Cernăuților.

2. *Vornicul de țara de gios*, procuratorul Moldovei inferioare, conduce toate treburile acelei părți de țară la curtea Domnilor; prezidează toate judecățile din acea regiune, ascultă procesele, le judecă, și pe cei vinovați de omor, pe furi, pe ucigași, pe profanatori și pe alți criminali de acest fel, chiar fără știrea Domnului, poate să-i pedepsească cu moartea.

Ca semn al puterii lui el poartă un băț poleit cu aur. Odinioară, până ce Basarabia era o parte a Moldovei, Chilia era supusă puterii lui, dar după ce acea cetate a fost zmulasă dela Moldoveni, lui i s-a dat administrarea Bîrladului, unde, fiindcă pe el felul slujbei și trebuințele țării îl cereau să stee totdeauna la curte, are ca locțiitori cîte doi vornici mai mici.

3. *Vornicul de țara de sus*, procuratorul Moldovei superioare, are acelaș drept în partea lui de țară, egal cu procuratorul Moldovei inferioare, și poartă ca semn al demnității sale un băț poleit cu aur. Lui îi este încredințată în special administrarea ținutului Dorohoiu.

4. *Hatman*, șeful întregii armate, slujbă pe care în vremea împăraților greci o avea marele domestic. Este șeful tuturor *calarașilor*, adică a călăreților, și are supt comanda lui armata de mercenari, atît călăreață cît și pedestră. Are administrarea ținutului Suceava și la curte poartă un băț poleit cu aur.

5. *Postelnic mare*, șeful suprem al curții, conduce toată curtea, și are supt comanda sa pe toți curtenii interni; este șeful curierilor militari de Constantinopol și de

Crimeia care se chiamă *beşlii*. În sfat la drept vorbind n-are nici scaun nici glas, este totuș admis foarte adeseori, și aceasta cu acordul celorlalți ori din porunca Domnului. În acel caz el este oarecum rezidentul Domnului și caută ca ceilalți consilieri să decidă de trebuințele țării cât mai răpede și după dorințele Domnului. Are administrarea Iașilor și judecă pe cetățenii lui. Ca semn al demnității sale poartă la curte un băț de argint.

6. *Spătar mare*, supremul purtător de sabie al Domnului, este șeful slujitorilor spătăriei, și are încredințată administrarea a jumătate din ținutul Cernăuților. În zilele de sărbători mai mari, care se chiamă *δεσποτικά* (domnești), împodobit cu o haină aurită și cu un coif bătut cu pietre scumpe, cînd Domnul ascultă slujba în biserică ori stă la masă, obișnuște să-i ție sabia.

7. *Păharnic mare*, supremus pincerna, în zilele de sărbătoare toarnă Domnului cel dintăiu pahar de vin, și are supt conducerea sa pe ceilalți paharnici. Poartă grija tuturor viilor Domnului, poruncește ca ele să fie lucrute și poama să fie culeasă la timp, și este șeful podgorenilor din toată Moldova. Nimărui în toată țara nui-i permis să-și culeagă viea pânăce mai întăiu n-a căpătat dela dînsul voia pe care, dupăce primește un mic dar, el o dă la paisprezece ale lunii Septemvre, de unde de obicei are un venit destul de mare. Are apoi administrarea ținutului Cotnari.

La aceștia se numără și:

8. *Visternic*, marele tezaurar. Acesta strînge banii țării și-i ține la dispoziția Domnului. Ține socotelile veniturilor și cheltuelilor, și toți scriitorii tezaurului, care se zic *diachi de vesterie*, stau supt ordinele lui. Ține cheile destinate ținării sfaturilor, și numai pentru acest cuvînt capătă locul al optulea între consilieri, dar dealtfel între dînșii nu are nici scaun nici glas. Dacă însă în sfat se discută despre chestiuni bănești, el asistă, nu atîta ca să-și spue părerea, ci ca să asculte hotărîrile celorlalți și să le execute.

După acești opt consilieri vin boerii *de divan*, și sînt de trei ranguri.

În rangul dintăiu, al căror membri se zic *boiari mari* adică barones magni, șefia o are

Stolnic mare, supremul bucătar, șeful întregii bucătăriei a Domnului și a tuturor servitorilor ei. În zilele de sărbătoare, ori dacă se întâmplă vreo solemnitate mai mare, stolnicul rânduiește mâncărurile dela masa Domnului, și după ce gustă mâncările, asistă la masă până la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dă și anumite provizii din bucătăria Domnului.

Comis mare șeful grajdului, are în grija sa toate grajdiurile Domnului, uneltele și servitorii lui, fierarii și meșterii pentru a face cară. El este mai mare peste *Bra-niște*, un finaț foarte mare pe râul Hiêrasus, și are grija ca să se cosească acolo fin pentru treburile curții Domnului, din care lucru desigur îi este orînduit și lui un anumit venit. Apoi dela morile de apă, care sînt destul de multe pe râul Hierasus, scoate în fiecare an douăzeci de galbini morărit.

Medelnicer mare, la solemnitățile mai mari toarnă Domnului înainte de masă apă ca să-și spele mîinile, și se bucură de jumătate parte din venitul prefecturii de Ștefănești.

Clucer mare, cum s-ar zice șeful cămării, este mai mare peste toate cămările Domnului, în care se păstrează unt, miere, caș, sare și alte lucruri de acest fel, și are grija ca ele să se adune la timpul lor și să se așeze în magazii, și de aici apoi dă pe rînd unde este nevoie sau unde a poruncit Domnul. Ca venit îi dau Domnii dijmele dela stîinile pe care țărani moldoveni le au în munți.

Serdar, campidux, în limbaj europeanesc general locotenent, comandă cavaleria din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocăi, și păzește părțile de țară dintre Hierasus, Tyras și Basarabia împotriva năvălirilor Tatarilor din Crimeia și Bugeac.

Marelui sulgiar, adică șeful casapilor, îi este încredințată grija de a strînge vitele care se taie pentru masa Domnului și a curtenilor, și de împășirea cîrnurilor acelorora cărora li-i destinată porția zilnică dela curte, în numărul cărora intră pe lîngă ceilalți curteni și infanteria de *Segbani*.

Jitnicar mare, șeful proviziilor, adună grîul din țară destinat pentru nevoia Domnului și are grija să-l așeze în magazii.

Pitar mare, este mai mare peste pitari, și are grija ca să se pregătească făină și să se coacă în fiecare zi pâini proaspete pentru Domn și pentru cei cărora le este destinată porție zilnică.

Șătrar mare, poartă grija de corturile Domnului, iar în expediții este mai mare chiar peste tunurile de războiu și orice altă mașină de foc, și alege locul taberelor, așa că deodată el împlinește și slujba de șeful artileriei și aceia de metatorul suprem al castrelor.

Armaș mare, este mai mare peste ceilalți armași, adică lictori, în număr de vreo șizeci. Dacă cineva a fost condamnat la moarte, el are datoria să aducă la împlinire hotărîrea Domnului; apoi are grija de închisori și de muzica militară care se cheamă *tabulhana*.

Logofăt al doilea, ține locul marelui logofăt adică cancelarul, și în caz că el este împedecat de treburi mai importante, este trimes de dînsul ca să delimiteze hotărîrea țarinilor și moșiiilor.

Ușar mare, supremus janitor, este mai mare peste ceilalți *ușari*, și are grija capugibașilor și a celorlalți agă trimeși de vizirul dela curtea împărătească.

Aga, observă străjile lașilor, comandă seghanii de scuteală, care în schimbul scutirii de dări fac serviciu militar fără plată; judecă pricinile mai mici ale cetățenilor ieșeni, dacă a găsit pe cineva cu fapte urite sau beat pe stradă, ori de ce rang ar fi îl pedepsește și îndeplinește cam aceiaș slujbă care la Turci este a lui *ienghicer agosi*.

Postelnic al doilea, în lipsa marelui postelnic împlinește atribuțiile lui, și are grija de toată curtea. Slujba lui specială și prin excelență este de a introduce la Domn pe boerii de rangul întâiu scoși din slujbă și pe toți funcționarii de starea doua, sau dacă ei ar avea ceva să-l roage, a duce Domnului cererile lor și apoi a le aduce răspunsurile.

Logofăt al treilea, adică secretar, pune pecetea cea mică pe scrisorile private ale Domnului, le scrie și arată Domnului unde trebuie să iscălească. Este mai mare peste *uricari*, scriitori de hrisoave, și peste cancelarie; rezolvă

afacerile mănăstirilor; introduce la Domn pe mitropolit, pe episcopi și pe tot clerul; dacă au venit soli dela alți Domni, are grijă să se observe ceremoniile curții uzitate la primirea lor și ceia ce se chiamă audiență. Poartă o pecete atirnată de un lanț de argint, cu care pecetluește hotăririle judiciare iscalite cu mina de marele logofăt.

Căpitani de darabani, comandă pe *darabani*, cu care cuvînt, derivat din germanul *drabant*, se denumește garda care păzește curtea Domnului, inspectează, rînduește și schimbă străjile ziua și noaptea, și în lipsa agăi împlinește toate atribuțiile lui.

Toți boerii menționați mai sus sînt considerați ca de primul rang și se numesc mari, și pe lîngă gradul demnității se bucură și de privilegiul că în toată Moldova, oriunde s-ar fi întîmplat să fie, au voie să asculte pricinile supușilor și să le judece, care drept este refuzat boerilor de rangul al doilea și al treilea.

Sărdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea precum și căpitanul darabanilor, macarcă în aceeași categorie a boerilor mari, se consideră la ordinele lor, așa că sînt de pus mai degrabă la rangul al doilea, totuș fiindcă slujbele lor sînt mai în cinste decît la ceilalți, și ei înșiși trebuie să se prezinte Domnului în fiecare zi cît mai des, au obținut scaun printre cei dintâi boeri și privilegii egale cu dînșii.

Pe lîngă aceștia tot de acelaș rang se consideră:

Vameș, șeful vămii, și *Camănor* care adună dijmele de ceară cuvenite Domnului. Și unul și altul totuș nu au în divan un anumit scaun, ci trebuie să stea oriunde le-a poruncit Domnul. Mai sus însă decît sărdarul nu se pot sui.

Se consideră de rangul al doilea următorii:

Spatar al doilea, care la sărbători mai mici ține sabia Domnului, iar în absența marelui spatar împlinește toate serviciile lui.

Paharnic al doilea, pentru acelaș motiv împlinește atribuțiile paharnicului și în special poartă grijă de viile Domnului care sînt la Huși, și observă ca ele să fie lucrate și culese la timpul cuvenit.

Visternic al doilea, după visternicul al treilea ține registrele trimestriale de veniturile și cheltuelile visteriei și dă socoteală de dinsele marelui visternic. Această rînduială se observă în toate celelalte servicii care se ocupă de venituri și de cheltueli.

Stolnic al doile, în fiecare zi conduce bucătăria, comandă ce bucate să se gătească pentru Domn și apoi le aduce la masa Domnului și le gustă el mai întâiu.

Comis al doilea, înlocuește pe cel mare, și are grijă în fiecare zi de grajdul Domnului, și dacă Domnul a vrut să iasă, îi aduce și-i pregătește calul. Din veniturile marelui comis i se atribuie lui a treia parte pentru hrană.

Medelniciar al doilea

Cluciar al doilea

Sulgiar al doilea

Jitniciar al doilea

Pitar al doilea

Șătrar al doilea, în acelaș fel ca și visternicul al doilea, îndeplinesc slujbele lor pe un trimestru după slujbașii respectivi de al treilea rang.

Armaș al doilea, ține registrele de cei închiși și care urmează a fi pedepsiți, le arată Domnului în fiecare zi de simbătă, și ceia ce el poruncește să se facă cu cei prinși, execută, apoi este trimes cu cîțiva simpli armași să prindă pe cei care sînt chemați la Domn pentru vreun delict.

Ușar al doilea, împlinește atribuțiile marelui ușar cînd el lipsește.

Boerii de rangul al treilea se chiamă:

Postelnic al treilea, care împreună cu ceilalți doi postelnici mai mici, trebuie să se afle la curte zi și noapte.

Treaba acestora este că, dacă Domnul vra să poruncească ceva marelui postelnic, ei să ducă ordinele la dînsul, și au grijă ca ordinele domnești comunicate lor prin slujitori să se aducă la împlinire și să raporteze Domnului cele ce s-au petrecut. Din această cauză acestor trei chiar li se dă intrare liberă la marele divan, care celorlalți boeri este oprită.

Spatar al treilea, în fiecare zi ține sabia Domnului, și pentru aceia pe lingă boerie are loc între curteni.

Paharnic al treilea, poartă grija viilor din ținutul Bacăului și Totrușului, și observă ca vierii să strângă și să calce poama la timp.

Visternic al treilea stă supt marele visternic, și-i dă socotelile slujbei sale.

Dupăce marele visternic a ținut registrele de cheltueli timp de un trimestru, dă administrarea lor visternicului al treilea, care poartă grija lor pe o lună întreagă, după trecerea căreia însă el le dă în grija visternicului al doilea, care după un trimestru, cum am zis mai sus, încredințează iarăș visternicului al treilea să administreze banul public, iar acesta după treizeci de zile dă iarăș marelui visternic registrele de socoteli încredințate lui

Astfel se învîrtește mereu între cei trei visternici administrația tezaurului public, că dacă cei doi mai mari au grija de dînsa trei tuni, celui mai mic îi incumbă datoria pe două. Aceiaș ordine se observă și în celelalte slujbe bănești, cum vom vedea mai jos.

Comis al treilea, aceiaș slujbă cași a celui al doilea.

Sulgiar al treilea și

Jitnicar al treilea, în aceiaș ordine administrează serviciile colegilor lor cu acelaș nume totdeauna în a patra lună, cași visternicul al treilea.

Camarașul de sulgerie, împarte carnea la cîntar.

Camarașul de jitniță, ține registrele și socotelile cerealelor care se depun în hambarele Domnului, și primește ca plată cîte treizeci de aspri de car.

Vornici de poartă, patru, au locuințele lor la poartă din afară curții, și acolo judecă pricinele de mai mică importanță, pe femeile publice le pedepsesc, pe fecioara deflorată cu voia ei ori cu deasila, dacă au fost din popor, poruncește să se cunune cu hotrul lor la biserică cu un preut, dacă însă una din cele două părți este de neam boeresc, raportează Domnului. Apoi asistă pe Domn cînd se află la judecată, poruncesc norodului să facă tăcere și introduc în divan pe litiganți. Dacă vreunul dintr-înșii s-a legat cu cuvînt că la ziua hotărîta se va prezenta cu martur înaintea Domnului, ei îi notează în condicile lor, căci

acel care nu se va fi prezentat la termenul fixat, prin însușirea faptului se face vinovat de neascultare față de porunca Domnului. Pentru aceste servicii drept plată ei au administrarea ținutului Romanului.

Pe toți acești boeri, pe care i-am enumerat până acuma, îi ține statul și stau la dispoziția Domnului. De aceia chiar cu greu și rare ori sînt aduși la demnități alții decît cei născuți de viță nobilă, macarcă Domnul are libertatea să dea slujbele oricăror persoane ar vrea, fie chiar de treapta cea mai de jos.

Jupînesele lor, dacă vin să salute pe Doamna, în odaia ei, adică în gineceu, se așază pe scaunele lor în aceeași ordine cași bărbații lor.

Pe lângă zișii boeri din afară curții sale, Domnul are încă slujitori administrativi din lăuntru ziși *boerinaș*, care se recrutează nu numai din nobili, ci chiar și din prizonieri și din robi, în același fel, și prin însușirea acestui fapt dobîndesc drepturile și privilegiile nobilității.

Aceștia sînt:

Mare camerar. Acesta este mai mare peste slujitorii odăii mici, păzește averea privată a Domnului, care-i deosebită de visteria țării; dă porunci curtenilor de cameră, nobili de un rang mai mic; prescrie negustorilor greutățile și măsurile cu care trebuie să vîndă; are grija ca să nu se servească de o greutate ori de un cot fals, și pe cei prinși în fraudă îi pedepsește după legi. Supt ordinele lui stau și negustorii *șarhorodeni*, adică acei negustori care aduc marfă din tirgurile Cazacilor și din Rusia în Moldova.

Vatavul de oprodzi de divan, șeful aproziilor divanului, are aceeași slujbă în Moldova cași *ciauș. bași* la Turci. Este mai mare peste aprozii divanului; are grija ca aceia ce Domnul a pronunțat la judecată să fie luați pe nedrept cui va sau datorit pe drept să se restituie părțile lezate; pe aceia care trebuie să asiste pe Domn în divan, îi așază la locul lor. Ca semn al slujbei sale poartă în mîni un biciu pus într-un mîner de argint.

Vatavul de stolnicei, șeful bucatarilor, este mai mare peste stolnici. și cînd ei duc la masa Domnului bucatele-

din bucătărie, el merge înainte ținând un biciu, însă nu împodobit cu argint.

Vatavul de paharnicei, șeful paharnicilor, dă porunci paharnicilor care obișnuiesc să umple paharale boerilor când stau la masă la masa Domnului ori la ospete.

Cupar, pincerna, în fiecare zi are în siama sa pivnițele cu vin ale curții Domnului; celor care vind vin la crîșme le dă măsuri drepte și însemnate cu pecetea Domnului, și dacă găsește pe cineva vînzînd cu o măsură mai mică decît i-a dat-o el, îl pedepsește cu pedeapsa legiuită.

Ciohodar, are grijă ca să se pregătească ciubote și încălțări pentru trebuințele Domnului și a toată curtea, el chiar aduce Domnului ciubotele. Supt dînsul sînt toți ciubotarii din Iași.

Medelniceri, sînt trei sau patru, care pun masa Domnului în fiecare zi, și toarnă apă ca să se spele pe mîni, păstrează farfuriile, tîpsiile, paharele și celelante vase de argint care se întrebuițează la mese, apoi fețele de masă, șervetele și orice alt lucru de masă.

Camerașul de înuntru, adică camerarius internus, păzește hainele, pietrele scumpe și orice altă podoabă a Domnului, și este mai mare peste servitorii dela odaia cea mică.

Vatavul de copii, șeful servitorilor dela spătărie și divan; are supravegherea lor și plată din serviciile lor, căci ei sînt trimeseși adeseori la boerii pe care Domnul îi chiamă să vie la dînsul dela țară, și atunci, dacă, cum este obiceiul, boerul dă bacșiș servitorului șese galbeni, vatavul ia de aici unul pentru dînsul.

Camarașul de dulceți, provizorul preparatelor dulci, are grija să se aducă la masa Domnului legume și alte poame zaharisite, și păstrează vasele de porțelan.

Camarașul de rafturi, șeful frînelor, are supt mîinile lui șelile, frîele împodobite cu aur și argint, și tot aparatul grajdiului domnesc.

Pivniciar, șeful servitorilor dela pivniță, el însuș este supt *cupar*, adică pincerna, Domnului, însă meșterii butnari și ceilalți care au a face cu pivnițele trebuie să se supue lui. Drept plată are drojdie de vin, din care scot rachiu.

Logofăt de visterie, secretarul tezaurului, dă porunci la toți scriitorii de visterie, și ține registrele de cheltueli, el însă este supus marelui vister.

Camerașul de catastive, ține toate registrele de cheltueli private ale Domnului, și are catalogul soldaților, și dacă armata este trecută în revistă, strigă pe toți pe nume. Tot așa face cind se plătesc lefurile, și atunci el dă fiecărui căpitan catalogul soldaților trupei lor iscălit cu mîna sa, și pentru această slujbă el primește ca plată un galbăn dela fiecare.

Camerașul de lumini, procurator candelarum, primește în sama lui darea de ceară și său, care se chiamă *bezmen*, de unde s-a strîns, și din aceasta are grijă să se facă lumînări și lămpi pentru trebuința curții.

Vornicul de tîrg, procurator fori, strînge dijmele dela toate cele ce se vînd în tîrg cu număr și măsură. Acest fel de dare se chiamă la Moldoveni *mortasipia*. Apoi primește lumînările dela camerașul de lumini și le împarte la curteni. Tot el are datoria să pregătească lemne pentru nevoia curții și să le împartă la timp prin odăi și bucătării.

Vatavul de aprodzi de tîrg, inspector aprodorum forensium, care adună tributul și celelate dări dela cetățeni și-l duc la visterie. Aceștia toți cu șeful lor ascultă de poruncile marelui vister.

Vatavul de paici, șeful peichilor, are supt grija lui opt servitori ai Domnului care se zic *peichi*, împodobiți cu cingători de argint și cu săbii și lănci, la mîner și la vîrf suflate cu argint.

Soției Domnului îi servesc:

Vornici doi, care tot odată au administrarea ținutului Vasluiului.

Comis, care are grijă de grajdiurile, caii și carăle ei, și

Clucerii doi, care au datoria să se ocupe de hrană și de nutreț atît pentru curteni cît și pentru grajdii.

După aceștia vin la rînd slujitori nobili ai Domnului și ai curții, care prin înseși acele servicii ale lor se pregătesc pentru demnități mai înalte.

Cubicularii de divan, cizeci, care asistă pe Domn la divan, și sînt puși să cheme pe boerul la Domn.

Cubicularii spătăriei, douăzeci și patru.

Cubiculari la cabinetul cel mare 12.

Cubiculari la cabinetul cel mic 3.

Postelnici 7 de rang mai mare, douăzeci și patru ori și mai mulți, dacă Domnul găsește de cuviință, de rang mai mic.

Aprodzi de divan, cizeci, a căror slujbă corespunde cu a ciaușilor la Turci, anume de a aduce pe acuzații care nu s-au prezentat la ziua fixată și a constrînge pe datornicii înșelători să plătească.

Paharniceii 24, asistă la masă și dau musafirilor Domnului pahară de vin.

Stolniceii, 24, aduc bucatele dela bucătărie la masa Domnului.

Armașei 60, care sînt puși să prindă pe furi, pe boerii care caută să fugă ori pe cei acuzați de o crimă mai mare.

Ușareii, care duc la gazde pe Turcii trimeși dela Poartă și pe Tătarii dela hanul din Crimea, le procură hrana necesară și-i servesc în toate cele.

CAPITOLUL VII

Despre armata Moldovei

Dupăce am arătat numele boerilor Moldovei și slujitorii curții domnești, urmează să vorbim pe scurt despre armata pe care Moldova a avut-o odinioară și pe care o întrețire acuma.

Analele țării relatează că armata Moldovei odinioară libere a numărat șeptezeci de mii, nu rar chiar o sută de mii de soldați. Despre acest lucru ușor se va încredința acela care va considera cu ce vecini puternici, Turci, Poloni, Cazaci, Unguri și Munteni, Moldova a purtat războiu odinioară, și contra încercărilor lor până în vremile lui Bogdan III nu numai și-a apărat libertatea, dar chiar și-a dus mai departe hotarale.

Dar și puterile Moldovenilor, după cum supt Ștefan cel Mare și-au ajuns, apogeul, tot așa din acel timp au început cu încetul să scadă. În adevăr, cei dintâi domnitori ai țării după Bogdan III, care dădu Moldova Turcilor, fiind apărați prin suzeranitatea Turcilor de nedreptățile vecinilor, dezinteresându-se după obiceiul consacrat, au neglijat armata, și găsind că este inutil de a întreține atîția oameni fără folos, ei permiteau ușor ca trupele lor să fie lipsite nu numai de vechea lor vitejie, dar chiar și de număr. Totuș cronicile Moldovei atestă ca până în vremea Movileștilor nu mai puțin de patruzeci de mii puteau fi mobilizați de Domnii noștri, dar după acele vremuri, atît din cauza certurilor interne cît și din cauza înșelăciunilor Turcilor, care, profitînd de ocazie de răscoala Domnilor, încercau să lipsească tronul Moldovei de orice strălucire, și până acolo a căzut puterea Moldovenilor, că acuma abia șese său opt mii de soldați pot opune vrăjmașului.

Aceștia se deosebesc însă în mercenari, care sînt angajați cu o anumită plată fixă, și soldați de *scuteală*, care în schimbul scutirii de dare, fac serviciul pe socoteala lor.

Șefii soldaților cu plată sînt:

Bașbuluc bași, el comandă zece *bulugbași*, adică căpitani, iar fiecare din aceștia au supt ordinele lor la o sută de *segbani*. *Seșbani* însă în limba turcească se zic acei soldați care sînt angajați cu plată bună dintre Sirbi, Bulgari, Albaneji și Greci pentru paza persoanei Domnului, și rînd pe rînd se schimbă totdeauna în curte, unde chiar au locuințele împrejurul zidiurilor.

Căpitani nemți patru, care odinioară aveau supt steagurile lor cîte o mie de soldați, acuma însă abia 25.

Căpitani cazaci patru, care odinioară comandau deasemenea o mie și mai mulți de soldați, acuma însă abia patruzeci sau cinzeci de oameni de ai lor și recrutați mai cu samă din oarda zaporovenilor.

Căpitani călăreți douăzeci, care comandă la o sută de călăreți și slujesc cu cîte trei galbeni pe lună.

Cei dintâi sînt la ordinele marelui căpitan, aceștia la ale hatmanului.

Căpitanii Tatarilor *Lipcani* (cu acest cuvînt se chiamă acei Tataři care locuiesc în Lituania și sînt de religie mahomedană) patru ori mai mulți, cît găsește de cuviință Domnul.

Beșliagasi, care are supt dînsul doi căpitani de *beșlii*, iar *beșlii* sînt Turci ori Tataři care sînt puși de Domn ca să oprească jafurile trupelor turcești și să pedepsească pe Turci dacă ar căuta să se poarte mai necuviincios, căci la Turci se consideră ca cea mai mare crimă ca un Mahomedan să fie pedepsit sau bătut de un necredincios, cum obișnuiesc ei să numească pe creștini.

Șefii soldaților *de scuteală*, adică acei care fac serviciul în schimbul scutirii de dare, sînt:

Bulugbașii cetăților, de care fiecare tîrg sau cetate prin raport cu ținutul are patru ori cinci, iar lașii zece, toți aceștia fiind la ordinul agăi.

Capitani opt, cu cîte două sute de darabani, peste care este mai mare căpitantul zis kat, κατ'εξοχήν al darabanilor, iar acesta ascultă de ordinele agăi.

Căpitani de mie, hiliarhat, nousprezece, adunați din cele nousprezece ținuturi ale Moldovei. Aceștia aveau în regimentele lor cîte zece centurii, numite de Moldoveni *sutaș*, astăzi însă numărul lor este foarte scăzut. Odinioară ascultau de marii vornici ai Moldovei de sus și de jos, acumă însă toate trupele lor sînt date în grija și comanda hatmanului. Aceia dintre dînșii care se găsesc la granița păzesc trecătorile munților și vadurile riurilor, acei din garnizoanele din mijlocul Moldovei, și unde nu este nicio teama de vrăjmaș, sînt puși să facă gărzi la curtea hatmanului și sînt trimeseși de dînsul unde vreo trebuință a țării i-ar fi cerut.

Că au fost mai înainte și *husari*, ne arată chiar numele din corpul acelora pe care-i chiamă *hinsari*, însă actualii hinsari din Moldova de sus și de jos, care țin de vornicul regiunii, nu mai fac serviciu militar, ci, cu toate că-și păstrează încă vechiul nume militar, se ocupă cu lucratul pămîntului, de unde la Moldoveni proverbul despre dînșii *dela arme la sapă*, ab armis ad lignem.

În aceeaș ordine trebuie să se citeze corpul de vînători, ai Moldovei, care cu al său *vataș*, comandant, ocupă un sat de vreo sută de case în munții Moldovei lângă tîrgul Piatra. În timp de războiu trebuie să urmeze totdeauna la-gărele Domnului, în timp de pace însă se ocupă cu vînatul și aduc la masa Domnului diferite animale ucise, cerbi, boi, oi și alte animale sălbatice, parte vie pentru plăcere. Pentru această treabă, ei sînt scutiți de dare și primesc un salariu anumit pentru praf de pușcă și pentru plumb.

Calarași de Țarigrad, cursores constantinopolitani, 50, cu al lor *vataș*, adică șef, care toți știu turcește, și la nevoie trebuie să meargă la Constantinopol, pentru care treabă afară de scutirea de dare, primesc dela visterie douzeci de galbini.

Calarași de Galați, cursores galatienses, ascultă de un *vataș*, șef al lor, și fac aceeaș slujbă cași cei de Țarigrad. Din visterie însă, dacă sînt trimeși undeva, nu primesc decît zece galbini. Sînt însă în număr de vreo cînzeci.

Imblători de Hotin, cînzeci, și tot așa

Imblători de Soroca, cursores soroccenses, sînt aleși din cei care știu limba polonă și rusească, și la nevoie sînt trimeși în Polonia și Rusia.

Și unii și alții ascultă de *vatașii* sau șefii lor.

Fuștași, purtători de fuști, douzeci și patru. În timp de pace păzesc porțile gineceului și închisoarea dela curte, în care se închid curtenii pentru delictul mai ușoare; lovesc cu toge pe cei ce trebuiesc pedepsiți din porunca Domnului, escortează pe Domn cînd iese în paradă ori de recreație ținînd fuști lungi de o parte și de alta, și aceeaș slujbă o fac și în expediție. Stau supt un șef al lor care se chiamă *vataș de fuștași*.

Aceste sînt trupele, pe care țara este ținută să le întreție pe socoteala ei pentru Domn. Dacă însă Domnul din banii săi dorește să angajeze mai multe, nimenea nu este care să-l împiedece, totuș în zilele noastre, afară doar de plănuesc vreo răscoală, cu greu încearcă Domnii să sporească armata, deoarece socotesc că este mai util să-și pue banii în casete, decît să-i dea să-i mînințe unor soldați inutili șie.

CAPITOLUL VIII

Despre ceremoniile dela curte la eșirea și la oaspețele
Domnilor

După cele spuse mai sus, socotim că noi vom face o operă nu inutilă și nici neplăcută cetitorului curios, dacă vom expune pe scurt pompa și ordinea la eșirea și la oșpețele domnești, și ceia ce se obișnuiește să se observe în biserică.

Oridecitori Domnul iese afară din tîrg să viziteze vreo biserică ori vreo mănăstire, sau la vreo expediție, niciodată nu pleacă decît cu cea mai mare pompă și escortat de mai multe corpuri de soldați. Alaiul îl duc cîțiva conducători și exploratori ai drumurilor, soldați și călăreți, destinați acestui serviciu. Urmează călărimea cu steagurile și căpitaniii în frunte, așa că între fiecare corp să rămie un spațiu, prin care ei să poată fi distinși. Steagurile le închid de o parte și de alta sutășii, care au grija ca toți soldații să meargă în ordinea cuvenită și în linie dreaptă. După aceștia vin călărășii și îmblătorii cu vatazii lor, după care sînt duși caii de călărie în frunte cu două *tuiuri*, adică cozi de cal, pe care i le-a dăruit Domnului curtea otomană ca semn al puterii primite. Urmează fiii Domnului pe care însuș Domnul îi urmează puțin mai în urmă în mijlocul liniei.

De o parte și de alta și foarte aproape îl escortează peichii, a căror îmbrăcăminte și funcție le-am descris mai sus. Mai în urmă la dreapta, *comisii*, adică slujitorii dela grajdii și vatazii slujitorilor dela curte; la stînga are loc marele postelnic cu ceilalți postelnici. În a treia linie dela Domn merg bulugbașii de o parte și de alta, cu cît mai bătrîni cu atît mai aproape de Domn.

În sfirșit tot alaiul îl închee mai întaiu *segbanii*, adică soldații cu plată, de amîndouă părțile, care, ca să meargă cu un pas drept și egal, au grija *ciaușii*, corporali, cum s-ar zice în limbaj european.

După Domn foarte aproape vine spătarul purtînd armele Domnului; urmează slujitorii de casă, camerașii, cu-

parii, ciohodarul și medelniciarii. După acestea primul șir îi ocupă *vataurul de copii*, adică șeful servitorilor, cu servitorii; al doilea șir paharniceii, al treilea stolniceii.

Urmează saŃgiacul cel mare [numit] *'alem*, prevăzut cu alte două semne, care-i fusese date Domnului de împărat la începutul domniei. După stegari vine *tabulhana*, adică muzica turcească, după care se întind armașii la amîndouă aripile.

După aceștia vin în prima linie boerii cei mari, în a doua cei de rangul al doilea, în a treia cei de rangul al treilea, toți amestecați cu cei scoși din slujbă după gradul atribuțiilor lor.

Înșfîrșit tot acest alaiu îl închide mulțimea amestecată de servitori ai boerilor, de cetățeni și de negustori.

Dacă Domnul a plecat într-o expediție urmează tunuri supt conducerea marelui șătrar și căpitanul de darabani cu *pușcașii*, adică soldații tunari, apoi lucrurile necesare pentru lagăre și bagaj. Dealtfel, toți aceștia merg printre ceilalți boeri în ordinele lor.

Întreg acest alaiu îl va înțelege cetitorul mai ușor, dacă nu-i va veni greu să privească tabloul alăturat*.

Ajungînd în această ordine la biserică ori la mănăstire, toată călărima, după gradele lor se așază afară de ograda bisericii, și salută cu capul plecat pe Domnul care trece înainte, pedestrima însă, cît poate încăpea, se așază în ograda cît mai larg în chip de cooană.

Domnul cînd ajunge la piatra știută, se scoboară de pe cal, în timp ce ciaușii îl aclamă cu strigătul lor obișnuit să trăiască întru mulți ani. Atunci îi iesă Domnului înainte și mitropolitul cu diaconi cadelnițînd și cu sfînta cruce și-i dă sfînta evanghelie s-o sărute. De aici în frunte cu mitropolitul și cu psalții care cîntă τὸ ἄξιον εἶπαι, după ce se închină cu evlavie la sfîntele icoane, Domnul intră în amvon (pe care a-l păși este permis numai Domnului și preuților), și la mijlocul tîmplei își face cruce. De aici se duce la tronul său, și după ce se sue într-însul, salută ple-

* [Acest tablou nu se găsește în manuscris].

cîndu-și capul mai întăiu pe mitropolit și apoi pe boerii care stau deja în scaunele lor.

Fiindcă însă ne-am propus să descriem ceremoniile curții, nu va fi fără interes să spunem cîteva cuvinte despre ordinea boerilor care se observă în biserică.

La stîlpul drept al bisericii din lăuntru este tronul Domnului, înalt de trei trepte, avînd de jur împrejur grile sculptate și aurite; de o parte și de alta îl împodobesc insigniile domniei; pe deasupra îl acopere o cunună aurită, supt care se află icoana sfîntului pe care Domnul l-a ales ca patron.

În față, la stîlpul din stînga al bisericii, este un alt scaun, destinat fiilor Domnului, asemenea cu cel al Domnului, însă numai cu două trepte.

La dreapta Domnului stă spătarul ținînd sabia Domnului pe umăr și topuzul în mînă, la stînga, postelnicul, dinapoia căruia se înșiră șirul de postelnici cu bețele lor până la stîlpul din stînga, după care se înșiră ceilalți suljitori ai curții după gradele lor.

La dreapta Domnului înspre altar ia loc mitropolitul cu un episcop, după care urmează pânăla locurile psalților arhimandriții și igumenii mănăstirilor; la dreapta, [ceilalți] doi episcopi cu arhimandriții cercului lor stau în fața mitropolitului în aceeași ordine.

Șirul clericilor din dreapta îl închide marele visternic, ca să aibă gata pomana pe care Domnul obișnuște s-o dea la ungerea cu mir, și ca să nu se tulbure liniștea și evlaviea ascultătorilor, dacă ar trebui să fie adusă de departe; la stînga, logofătul al doilea și al treilea, cel din-tăiu fiindcă poartă grija tuturor mănăstirilor și a afacerilor clerului, al doilea fiindcă trebuie să ție și să împartă *coliva*, dupăce a fost sfințită de mitropolit sau de alt preut.

În colțul drept al sanctuarului este corul psalților moldovenesți, în cel stîng al celor grecești, care cîntă pe rînd cîntări bisericesti în amîndouă limbile.

După tronul fiilor Domnului se înșiră boerii cei mari în șir până la stîlpul din afară, care se află în porticul bisericii. După aceștia urmează boerii scoși din slujbe, apoi

căpitanii de mie, căpitanii și ceilalți cîți au putut să încapă în sfîntul lăcaș.

După tronul Domnului se înșiră soțiile boerilor care sînt în slujbă în dreptul bărbaților pînăla cel din urmă stîlp, care se află în partea dreaptă a bisericii din lăuntru, la baza căruia este rezervat soției Domnului locul, un tron suit pe trei trepte, iar fiicile ei, dacă are, se așază între mamă și soțiile boerilor.

În dreapta Doamnei stau servitoarele și fetele de boeri care îi servesc; la stînga, cîte doi vornici ai ei, care observă ca norodul să nu se îmbulzască la locurile femeilor.

În sfîrșit în porticul din afară iau loc soțiile boerilor scoși din slujbe în dreptul bărbaților.

La părete, de jur împrejurul bisericii, sînt așezate scaune pentru aceste persoane, însă nimene nu îndrăznește să stee decît doar la denii, cînd se cetesc viețile sfinților sau psalmii lui David.

Numai Domnului îi este permis să stee în biserică cu capul acoperit, și nu-și scoate pălăria decît cînd se cîntă τὸ ἄγιος θεὸς, cînd se cetește evanghelia, simbolul nicean al credinții creștine și tatăl nostru, sau cînd se poruncește de preut cuvintele Domnului cu care s-a făcut sfînta împărtașanie.

Cînd se ajunge la κωνοκλήσιον, cel dintăiu mitropolitul se duce în sanctuar să sărute sfintele icoane, apoi și Domnul, iardupă ce el s-a scoborît depe tron, toți boerii iesă dela locurile lor, și atunci cînd se întoarce, îl salută cu plecăciune.

Dupăce s-a mîntuit slujba, mitropolitul oferă Domnului, soției lui, fiilor și fiicilor ἀντίδορον, iar boerii care sînt în slujbă toți primesc acelaș lucru din mîna mitropolitului care șede în tron, iar logofătul al treilea le dă colivă ca să guste.

Dupăce s-au mîntuit aceste ceremonii, boerii iesă din biserică înaintea Domnului, și suindu-se pe cai afară de ograda bisericii, așezați după rangul lor, salută cu capețele descoperite pe Domn cînd, trece, și îndată în aceiaș ordine, pe care am descris-o mai sus, merg la palat. Acolo lasă caii în ograda din afară (căci nimărui nu i-i permis a intra călare în cea din lăuntru), și la mijlocul ogrăzii din

lăuntru, stînd în picioare după rangul lor, salută pe Domn cînd se dă jos de pe cal, iar după ce a suit scara curții, Domnul, întors spre boeri cu capul descoperit, îi salută iarăși, și apoi se duc fiecare la casele lor.

În zilele, în care nu are loc nicio solemnitate, masa de amiază se servește Domnului în odaia cea mică, de multe ori chiar în sofrageria cea mare sau în odaia Doamnei.

La masă stau totdeauna cîte doi boeri mari și tot atîția mici, iar locul cît rămîne liber îl umplu șefii armatei, căpitanii, ba chiar uneori și soldați veterani; la masa de sară nimenea nu poată să șadă dacă nu este legat cu Domnul prin sînge ori prin vreo favoare specială față de dînsul ori printr-o lingușire de curte, ori dacă n-ar fi meșter în conversație plăcută.

Soția Domnului uneori ia masa cu Domnul, uneori poruncește să i se pregătească o masă aparte în odaia Doamnei, și acolo are servitori de odaie, medelniceri și *cupar*, adică pincerna, fete alese din fiicile nobililor și boerilor.

Dacă însă este o zi de sărbătoare, masa se pune în divanul cel mic. Sunetul de surle și de dobe arată că bucatele sînt gata și stolniceii, în frunte cu vataful și stolnicul al doilea, le primesc dela bucătărie și le dau marelui stolnic să le pue pe masă.

Îndată ce Domnul a sosit, mitropolitul zice rugăciunea obișnuită și binecuvîntează bucatele, iar marele medelniciar toarnă apă de spălat minile. După ce Domnul și-a ocupat locul, și ceilalți toți se așază după rangurile demnității lor, consilierii însă și boerii cei mari asistă și-și împlinesc atribuțiile lor.

Marele stolnic mai întăiu gustă bucatele puse înaintea Domnului, după care, îndată ce Domnul a întins mîna ca să scoată mîncare, tunurile bubue și cîntă muzica și cea creștinească și cea turcească.

Cea dintăi cupă o aduce marele paharnic și vinul turnat dintr-însa într-un pahar mai mic îl gustă, ceia ce în limba moldovenească se chiamă *credință*. În acest timp pentru mitropolit și episcopi, cărora, findcă după canoanele

lui Vasilie cel Mare nu le este permis să minince carne, se pun pe masă pește și lăptării, și toți boerii se scoală în picioare și cu capul plecat se închină Domnului care bea. La celelalte cupe nu se mai scoală, însă îl salută pe Domn cu fruntea plecată și sobru, macar de ar fi și beți.

Boerii cei mari asistă la masă până ce s-a băut a treia cupă. După aceea marele spătar dă sabia Domnului celui de al doilea spătar, paharnicul al doilea dă cupa de băut, și ceilalți boeri de rangul al doilea iau rîndul celor mari. Apoi Domnul, în semn de onoare, dă dela masa lui la fiecare în parte o farfurie, pe care ei, după ce au sărutat mîna Domnului, o iau și o duc în odaia vecină, unde le este pregătită masă aparte. Aceiaș onoare o arată Domnul chiar și altor boeri de un rang mai mic care asistă, bulugbașilor și căpitanilor, cu aceleași ceremonii.

După ce toți au mîncat și au băut, se întorc la serviciile mesei domnești, și au grijă ca paharnicii să dea boerilor cupe, stolniceii să iee și să pue pe masă bucatele, servitorii să schimbe farfuriile, și toate să fie observate după cuvîntă și regulă.

Armașii asistă cu topuzul ca pentru paza Domnului la capătul mesei (căci masa se întinde în lung).

După cîteva cupe, cînd capul s-a înfierbîntat, cea dintîi cupă mai mare se bea pentru grația și mila dumnezeiască, iar a doua în sănătatea împăratului, fără însă a se pronunța un nume, căci a bea pentru prosperitatea Turcilor, este pentru Moldoveni un lucru nepotrivit și urît, iar a închina pentru regii creștini și ortodocși, este un lucru plin de primejdie.

Al treilea pahar, precedat de o cuvîntare, îl ridică mitropolitul în sănătatea Domnului, la auzirea numelui căruia îndată toți boerii se scoală dela masă și se așază după rang în mijlocul divanului. După ce a mîntuit cuvîntarea, mitropolitul îi face Domnului cruce și îl binecuvîntează, iar cînd Domnul duce paharul la gură, toate tunurile dimprejur bubue, amestecate cu sunetul muzicii, din care însă nu se aude decît ca un ecou din locurile cele mai îndepărtate ale țîrgului.

După Domn mitropolitul bea cu o cupă de argint de vreo sută de dramuri, dar locul nu-l schimbă, ci numai se

scoală în picioare. Boerii ceilalți toți, și cei care stau la masă și cei care asistă, cîte doi doi deșartă paharele oferite, apoi, ținîndu-i marele postelnic de suptiori, sărută mîna Domnului și se-ntorc la scaunele lor.

După acest pahar, dacă vremea ori beția le dă răgaz se închină cupe în sănătatea soției, a fiilor și a fiicilor Domnului.

Domnul nu obișnuște să se scoale dela masă mai înainte de a se fi adus lămpile, iar după ce acestea au fost puse pe masă de marele medelnicer, oaspeții toți se scoală în picioare și salută pe Domnul lor. Semnul sculării dela masă este șervetul pus de Domn pe masă. Observînd aceasta, marele postelnic, cu bățul de argint, pe care îl ține în mîna, lovește în pămînt, la care semn toți cîți se pot ținea pe picioare, se scoală deodată, iar cei cărora beția le-a muiat picioarele, sînt ridicați; medelnicerul toarnă apă Domnului în picioare, și-i dă prosopul să-și șteargă mîinile; mitropolitul mulțamește lui Dumnezeu, iar după aceasta Domnul se întoarce spre boeri și cu capul descoperit ia sara bună dela dîșii.

Indată ce s-a întors cu spatele, funcționarii de curte care asistă și servitorii iau depe masă cît poate fiecare, căci consideră ca o onoare mîncarea pe care au luat-o dela masa Domnului. Inșă pentruca vasele de argint să nu se piardă, sînt opriți a duce ceva afară din odaie, iar dacă mai mulți împreună vor să minince aparte, trebuie să arăte șefilor argintăriei cîte farfurii au luat, cu obligația de a le da înapoi pe număr.

Pe ceilalți boeri îi acompaniază muzica Domnului până la casele lor.

A doua zi toți se adună în sala de primire, și primiți să sărute mîna Domnului, mulțamesc pentru onoarea pe care au primit-o, și cer iertare pentru greșelile făcute la beție.

CAPITOLUL IX

Despre vînătorile Domnului

Obiceiul de a goni fiarele la vînat, precum este plăcut celor mai mari domnitori depe pămînt, așa și Domnilor Moldovei este foarte obișnuit. Pe lîngă imagina războiului

pe care o dă vînătoarea, iar un popor foarte dedat la arme o consideră mai bună decît toate celelalte exerciții fizice, ea se recomandă Moldovenilor și prin faptul special că se credea că chiar ea a dat prilejul de a căuta și de a în-temeia patria.

Cu vremea însă și în această privință Domnii au trecut măsura, și bieților țărani care locuiau pădurile bune de vînat și șesurile frumoase, deabia le lăsa atîta timp cît le ajungea să-și agonisească hrana. De aceia adeseori s-au produs răscoale.

Oamenii mai înțelepți au observat chiar că Domnii prea dedați vînatului au neglijat administrarea țării și au lăsat-o toată în sama prietinelor și tot timpul destinat pentru treburi l-au dat acestor petreceri.

Dîndu-și samă de aceste inconveniente, Domnii următori au pus o astfel de măsură aceluși exercițiu, ca nici țaranul să nu fie prea obișduit, nici Domnii să nu fie lipsiți de acele plăceri. S-au rezervat numai patru timpuri pe an și anume acele care precedă posturile bisericii orientale, în care toate păturile țării, boeri, militari, nobili, cetățeni și negustori, trebuie să se intereseze de vînătoarea Domnului.

În acele zile se strîng cîteva mii de țărani din satele vecine cu porunca de a intra în păduri și de a stîrni fiarele. În șesurile dimprejurul pădurilor stau la pîndă vînătorii, parte cu cîni de vînat, parte ținînd plase, și prind ușor vînatul spăriat de strigătele țaranilor.

Ca să ațîțe zelul gonașilor, de fiecare fiară este ho-tărit de Domn o răsplată. Cine a prins un iepure capătă douzeci și cinci de aspri *bacșiș* (căci așa se numesc cu un cuvînt turcesc acele daruri mici); cine a prins o vulpe șezeci; un mistreț se plătește cu un imperial, un urs cu un galbăn, o căprioară cu obzeci de aspri.

După ce s-a mîntuit vînătoarea, animalele curate, care sînt bune de mîncat, parte sînt aduse la bucătăria Domnului, parte se împart între boeri ori între șefi militari; cele necurate, vulpi, lupi, mîți sălbatice hylaces, și alte vietăți de acest fel care se găsesc în munții Moldovei, se dau la *peichi*, adică servitorilor Domnului, care din pieile lor nu puțin cîștig își procură.

Afară de aceste patru vînători obișnuite pe an, Domnul

oricînd vrea poate să strîngă locuitori și să-i ducă la gonirea fiarelor (căci, dupăcum arătat mai sus, nimene nu este în Moldova care să-i prescrie lui legi sau să-i pue frîu dorințelor lui), totuș pentru aceia va auzi vorbindu-se de rău și va imprima numelui lui o pată veșnică de pomenit chiar de posteritatea îndepărtată, și nici nu poate fi sigur că nu se vor face pîri în numele boerilor la curtea otomană despre acele asupreli.

Din aceste cauze, dacă cumva, sedus de frumuseța vremii ori a locului, a vrut să se lese în voia gustului său, el pune la cale o vînătoare împreună cu funcționarii săi dela curte și cu ostașii care sînt ținuți sa-l însoțească totdeauna, dar nu așa de des, încît să fie consacrat vînatului tot timpul, în care ar trebui să lipsească dela treburile statului.

CAPITOLUL X

Despre îngroparea Domnilor

Precum în viață Moldovenii se închină Domnului lor cu cea mai mare venerație, tot așa și la moarte i se dă cinstea cuvenită.

Indată ce Domnul s-a petrecut din viața, dacă s-a întimplat în timpul verii, imediat este îmbălsămat, și este ținut neîngropat în palat pănăce toți boerii, nobilii, episcopii, arhimandriții și igumenii tuturor mănăstirilor, chiar călugări, dacă sînt cunoscuți prin sfințenia vieții, și preuți de frunte se adună la Iași.

În acest timp Domnul este înpodobit cu hainele și insigniile domnești, boerii, nobilii și ceilalți funcționari asistă și îl venerază cașicum ar fi viu. Tot poporul, în semn de doliu, umblă prin țîrg cu capul gol, și în toate acele zile, în care se pregătește îngroparea, clopotele se trag ziua și noaptea.

Venind ziua hotărîtă de îngropare, se pregătește aceiaș pompă cu care, pănă era în viață, obișnuiau să-l escorteze atunci cînd eșia. În frunte merg preuții cîntînd cîntările de îngropare uzitate în biserica orientală, iar de o parte și

de alta îl escortează trupele, însă cu steagurile și armele întoarse în jos, toți purtînd înaintea sa tristeța în față și în îmbrăcămîntea corpului, tristeța pe care o comunică chiar și cailor, din ochii cărora fac să curgă lacrimi cu zamă de ceapă.

Sicriul îl duc pe umeri boerii cei mari, pe care apoi pe drum îi schimbă colegii de un rang inferior pînă ce ajunge la cei din urmă, ca chiar prin această procedare să mărturisească că ei sînt gata și pregătiți la cele convenite cînd el este mort nu mai puțin ca atunci cînd eră viu.

Convoiul îl încheie în sfîrșit muzica militară însoțită de dobe, care cu sunetul lor anume înterceptat, dau un glas jalnic.

În această ordine este dus la mitropolie, și cît timp se celebrează sfînta leturghie, este pus în fața tronului pe care-l ocupa cînd era în viață. După slujbă predicatorul se sue în amvon, arată meritele răposatului printr-o cuvîntare lungă, enumeră calitățile lui, și arată ce-a pierdut țara în persoana lui, în sfîrșit mîngie pe auditori de pierdere și-și exprimă speranța că aceleași calități se vor găsi în fiul sau urmașul lui.

După mîntuirea cuvîntării, toți episcopii, igumenii, boerii, nobilii și cei care fuseseră în serviciile de curte ale lui, merg la sicriu și sărută mîna dreaptă a răposatului și crucea pe care o ține în mîna.

După ce i-au adus acest ultim omagiu, dacă a poruncit să fie îngropat în țîrg, cu aceiaș pompă cu care fuseseră adus la biserică, este dus la locul destinat, și este scoborît în mormînt de boerii cei mari cu funii de mătasă. Mitropolitul cel dintâi aruncă țărîna peste sicriu, iar cînd se face aceasta, tunurile bubue și sunetul instrumentelor muzicale amestecate cu dangătul clopotelor, face un huêt confuz care nu încetează pînă ce groapa n-a fost umplută.

Dacă el a lăsat să fie îngropat într-o mănăstire departe de țîrg, cițiva boerii cu toți curtenii trebuie să-i ducă acolo rămășițele lui cu cea mai mare pompă. Pe drum aceștia se poartă cu aceiaș deferență față de cadavru cașicum ar fi viu, și dacă au de trecut prin vreun țîrg sau

prin vreo cetate, scot cadavrul din car și-l pun pe umerii lor și îl poartă așa până ce iesă la cîmp afară din tîrg.

În sfîrșit ajungînd la mănăstirea destinată îngropării, cu aceleași ceremonii, pe care le-am descris mai sus, îl pun în mormînt, atîrnînd insigniile domniei la păretele apropiat al bisericii și zugrăvind chipul lui pe acelaș pîrete.

CAPITOLUL XI

Despre legile Țării Moldovei

Ce legi vor fi fost din vechime în Dacia, ne oprește de a ști tăcerea istoricilor de acele lucruri, dar, judecînd după obiceiul asămănător al celorlalte neamuri barbare, se poate presupune că putere și autoritate de lege scrisă au avut-o voința Domnilor și drepturile naturii.

După ce însă Decebal a fost biruit de împăratul Ulpiu Traian, și neamul Dacilor a fost stîrpit și prefăcut în provincie romană, și Dacia a fost sămănată cu sămînță romană și a primit legi romane dela noii coloniști. Ele-au fost în vigoare în acea provincie atîta timp cit ea a ascultat de poruncile împăraților romani și constantinopolitani. Dar după ce năvălirile barbarilor o făcură rară de locuitori și siliră pe stăpînii Constantinopolei să părăsească provincia și să gîndească la părășii (casei) lor, și drepturile romane la locuitorii Daciei au început să se strice și să se schimbe așa fel, încît atunci cînd Moldova a fost descălecată prin îndrăzneala fericitului Dragoș, cu greu puteau ei găsi judecători care să judece.

Indemnat de aceste inconveniente Alexandru întăiu, despotul Moldovei, pe care, pentru calitățile lui însemnate ai noștri l-au numit cel Bun, primind diadema regilor de la împăratul din Constantinopol, a primit și legile Grecilor care sînt cuprinse în cărțile τῶν βασιλικῶν și din acele volume vâste a extras el dreptul de care se folosește acuma Moldova.

Totuș diversele obiceiuri, pe care le apucase din greșelile lor și din contactul cu neamurile vecine, relativ la succesiune, la testamente, la împărțirea moștenirii, la delimitarea pămînturilor și la servituți, cum au mai toate

națiunile de pe pământ, n-au putut fi abolite. Iată cum de aici s-a născut la Moldoveni un drept dublu, unul scris care provenea din edictele împăraților romani și greci și din decretelor conciliilor, și unul nescris, cum ai zice obiceiul poporului, care se chiamă la moldoveni, cu un cuvânt național de origină slavonească, *obîca*, care înseamnă mos sau co-suetudo.

Dar fiindcă aceste obiceiuri, nefind scrise, erau adeseori întoarse dela adevăratul lor înțeles de judecători corupți și trase la nedreptate, Vasile Albanzul, Domnul Moldovei, în secolul trecut, a poruncit ca toate praxile și scrise și nescrise să fie adunate la un loc de bărbați vrednici și competenți în legile naționale, și din ele a făcut un codice deosebit, care și până azi este norma de a judeca drept în Moldova.

CAPITOLUL XII

Despre judecata Domnului și a boerilor

În tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a destinat postului care se chiamă mare, de trei sau patru ori pe săptămână Domnul ascultă public în divan pricinile litiganților.

Pentru *divan* însă, cuvânt turcesc prin care Moldovenii înțeleg pretoriul, este destinat un loc în mijlocul curții domnești. Acolo, la perețele din fund, se pune Domnului un tron, împodobit la partea superioară cu icoana lui Isus Hristos venind la judecată, pe care o luminează veșnic o candelă aprinsă; în partea stîngă, fiindcă, după obiceiurile Turcilor, la Moldoveni partea dreaptă se ține mai în cinste, este scaunul mitropolitului, după care vin boerii în slujbă după rangurile lor; în față, la perețele din dreapta a sălii, stau, boerii scoși din slujbe; la mijloc, și foarte aproape de Domn, stă marele spătar, ținînd sabia domnească; puțin mai încolo și în aceiaș parte marele postelnic, escortat în lung de un șir de postelnici. Ceilalți, ale căror servicii sînt necesare în divan, ca aprozi și armașei, stau în fața Domnului, așa ca să poată fi văzuți de dînsul.

Îndatăce Domnul, făcînd mai întăiu rugăciuni la judecătorul Hristos, s-a așezat pe tron, se face tăcere, și din

norodul împricinat, care este adunat la poartă, se introduc câte doi sau câte trei la poruncile vornicilor de cătră aprozii dela uşă. Dupăce pricinile lor au fost ascultate și judecata n-a poruncit ca ei să fie reținuți supt pază, ei sînt scoși pe o altă uşă a divanului, care dă în curtea mică, iar alții vin, pănăce nu mai rămîne nimenea care să aibă ceva de reclamat. Dacă însă a venit ceasul de amiază, cellalt norod care va fi fost rămîne să vie la altă zi de judecată.

Așa de severă este însă acea judecata și așa de lipsită de *προσωποληψία* [părtinire], încît chiar marele logofăt, dacă vreun țaran se plînge contra lui, îndată ce aude că se face chemarea numelui lui, trebuie să se scoale dela locul lui, și pănăce procesul a fost dezbătut, să stee la stînga țaranului.

Pricinile mai grele le judecă însuș Domnul, cele mai ușoare de instruit le lasă în sama boerilor. Boerii căroră li se încredințează acest lucru, judecă pricinile acasă și aduc hotărîrea care li s-a părut lor. Dacă au fost mulțămiți de dinsa și reclamantul și acuzatul, ea are aceiaș putere, pe care ar fi avut-o pronunțată în divanul Domnului; dacă însă vreuna din părți se va fi socotit lezată, ea poate apela la tribunalul Domnului. Acolo pricina se dezbate din nou, și dacă se dovedea că boerul, dus de mituirea adversarilor sau de favorizarea lor, sau chiar din ignorarea legilor, a dat o hotărîre nedreaptă, el era pedepsit cu o pedeapsă severă. Dacă însă i se pare Domnului că apelantul a fost condamnat pe drept, el este bătut cu toege, fiindcă a nesocotit judecata boerului, și ispășește după placul Domnului pedepsele meritate de o însărcinare domnească nesocotită, și este silit să plătească de două ori cheltuelile.

Pricinile însă mai grele și de omor, dacă însuș Domnul a vrut să le asculte, el poruncește ca amîndouă părțile, și reclamantul și acuzatul, să se prezinte în fața divanului și fiecăruia dintre dînșii i se dă libertatea de a spune cele ce ei cred necesare pentru apărarea lui ori pentru a dovedi vina celuilalt.

După ce s-a dezbătut pricina, mitropolitul și toți boerii *de sfat*, adică consilierii, își spun părerea cu glas tare, chiar dacă știu că Domnul gîndește altfel, și pe acuzatori ori

îl iartă ori îl declară vinovat. Boerilor scoși din slujbe nu li-i permis să spue ceva sau să-și deie părerea decît dacă sînt întrebați de Domn.

Dupăce s-au ascultat părerea tuturor, dacă acuzatul este găsit vinovat, Domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cuvine după legile civile și sacre. Mitropolitul mui întăiu cetește textul legii, iar după aceia cere clemența Domnului, căruia nu i se poate prescrie o măsură, ceiace tot odată obișnuesc să facă toți boerii. Apoi Domnul își dă părerea, și pe acuzat ori îl iartă ori îl condamnă la moarte ori la altă pedeapsă.

Cei acuzați de vreun omor sînt dați marelui armaș să-i închidă, iar cei opriți pentru datorii sînt dați vatavului de aprozi.

Felul de pedepse este diferit. Tălharii sînt spînzurați, sacrilegii sînt arși, ucigașii nobili sînt decapitați, iar cei țărani suferă o moarte înceată și mai grea printr-o țapă virită prin coaste.

Acele crime cu greu pot obține vreo îndurare a Domnului, dacă ucigașul nu s-a împăcat cu rudele celui ucis, și ei nu declară public față de Domn că-i iartă vina și pedeapsa, și dacă nu mai cer ca sîngele să fie răzbunat cu sînge și moartea cu moarte. Dacă ucigașul a putut căpăta această, el poate spera ceva dela îndurarea Domnului. Sigur însă de viața lui el nu poate fi. Dacă însă din viața lui anterioară Domnul știe că răutatea lui nu s-a putut îndreapta prin nicio pedeapsă ori există alte motive, pentru care Domnul vrea ca el să fie scos dintre oameni, obișnuște să răspundă că macarcă pîrșii și rudele ucisului pot ierta crima, pe care el a făcut-o față de sufletul celui mort, el însă nu vra ca ucigașii sau oamenii răi să trăiască în țară și cu punoiul lui să contamineze membrele sănătoase ale țării, și pentru aceasta considerație el condamnă pe criminali la moarte sau la ocnă.

Boerii, dacă au întrebuințat pentru trebuințele lor private ceva din visteria statului, ori dacă au pus la cale vreo conspirație împotriva Domnului, ceia ce din pricina firii nestatornice a Moldovenilor, nu rar se întîmplă, fără să se mai consulte ceilalți boeri, ei pot fi pedepsiți de Domn

cu viața și cu averile lor. Dacă însă din întârziere nu este de temut vreun rău, și nici nu este teamă că ceilalți conjurați, din necesitatea schimbată în virtute, ar urma sfaturile lor, Domnul, ca să arăte dreptatea judecății sale, și ca să inspire spaima în ceilalți, poruncește ca răzvrătitul să fie adus în divan, și dacă din scrisorile interceptate ori din alte dovezi, se convinge de trădare, îi hotărăște pedeapsa capului ori altă pedeapsă.

Dacă este condamnat la moarte, el nu poate să sufere alt fel de moarte decât tăierea capului; dacă trebuie pedepsit cu bătaia, nimărui nu-i este permis s-o facă decât Domnului, și aceasta sau cu *topuz* (ghioagă domnească), ale cărei lovituri măcarcă mai grele, totuș nu sînt dezonorante, căci se consideră ca foarte nedemn să fie bătut cu toege sau bice.

Celelalte procese nu zăbovesc mult la judecăți, ci cele mai adeseori o pricină se dezbate în una și aceeași zi, ori dacă va fi fost prea încurcată, se dezbate în trei sau patru ședinți, și se pronunță hotărîrea.

Dacă, fie din cauză de boală, fie din cauza altor treburi, Domnul nu poate veni în divan, atunci boerii toți, așezați în scaunele lor, ascultă pricinile împlicinaților și le rezolvă cașicum Domnul ar fi de față, însă hotărîrile lor împreună cu povestirea pricinii le comunică Domnului prin scrisoare.

Apoi, cînd Domnul se duce la biserică sau aiurea pentru recreație, oricui îi este permis să-i deie plîngerile sale, pe care toate le strînge spătarul al treilea, și odată Domnul întors la palat, i le pune pe masă. Vine îndată logofătul al treilea și cetește în fața Domnului dorințele suplicanților, și pe dosul scrisorilor scrie hotărîrea Domnului; iar scrisorile acelora pe care le socoate că au cerut ceva împotriva adevărului și dreptății, le rupe. Pe toate apoi spătarul le dă suplicanților, iar șeful aprozilor are grijă ca voința Domnului să fie adusă la îndeplinire.

Niciodată nu s-a auzit fie macar din zvon că judecata Domnului a fost vițiată ori că a deviat dela dreptate favorizînd pe cineva, măcarcă s-a observat că acest lucru boerilor li s-a întîmplat de mai multe ori.

Aceasta este procedarea, în care plîngerile litiganților

sînt deferite și îndreptate la judecătorul suprem al Moldovei, zic Domnul.

Va trebui acuma să spunem ceva și despre judecătorii mai mici. Aceștia sînt ori universali, adică a întregii țării, ori particulari, adică locali.

În toată Moldova dreptul de a asculta și de a judeca pricinile este acordat tuturor consilierilor Domnului și boerilor de divan de întâiul rang, odată ce au eșit din capitala Iași. Cea mai mare putere este însă dată celor doi vornici mari. Judecata acestora nu o poate refuza niciun cetățean al părților de țară supuse lor, pe cînd pe ceilalți boeri, dacă vreuna din părți nu vrea, poate să-i respingă, și înainte ca hotărîrea să fi fost dată, să apeleze la Domn.

Totuș, dacă hotărîrea unuia sau celuilalt vornic n-a convenit vreunuia din litiganți, îi rămîne libertatea să apeleze la tribunalul Domnului. Acolo însă, cum s-a prezentat, nu se mai discută despre felul faptului, dar se cercetează numai dacă pricina, așa cum este expusă în scrisoarea de mărturie pe care vornicul o dă părții învingătoare, a fost judecată drept și după legile țării.

Tot numai acesta se cercetează și în caz că cineva apelează la Domni împotriva hotărîrii unui boer, la a cărui judecată venise mai întâiu. Dacă hotărîrea boerului se va fi găsit nedreaptă, cea ce nu-i rar, atunci cel căzut în greșală este pedepsit cu pedepse foarte aspre; dacă însă la cercetare se va fi constatat că judecata a fost pronunțată drept, și că apelantul, dus de mîncărime de sfadă, a lovit cu ușurătate onoarea boerului, unul ca acela este pedepsit cu bătaia și este ținut să plătească părții adverse cheltueli îndoite.

Dealtfel chiar în tîrgul Iașilor, boerilor mari le este permis de a asculta și de a judeca neînțelegerile litiganților, dacă părțile au convenit, căci dela tribunalul Domnului nimeni nu poate fi oprit.

Dacă vreun boer va fi judecat în pretoriul Domnului cauza deferită lui, sentința sa împreună cu motivele de hotărîre trebuie să le prezinte marelui logofăt prin scriitorul divanului. Acesta, dacă găsește că ea este dreaptă și conformă, după felul pricinii, cu legile civile sau sacre, scrie cu mina lui

„s-a cercetat’ și o dă logofătului al treilea s-o întărească cu pecetea divanului, iar după aceasta ea devine nestrămutată. Dacă însă i se pare că boerul a pronunțat-o nedrept, atunci el rupe actul și trimete procesele la tribunalul Domnului.

Afară din curte însă nici logofătul cel mare nu poate cerceta sau reprobă sentința vreunui boer, însă un boer de grad mai mic nu poate niciodată strica judecata unuia de grad mai mare.

Fiindcă însă boerii mai mari mai totdeauna trebuie să stea la curte, și nu toți pot judeca procesele tuturor din din toată țara, pentru a împărți dreptatea locuitorilor Moldovei au fost instituiți judecători în fiecare tîrg și cetate, care în unele locuri se chiamă *pîrcalabi*, în altele *vornici* și *camarași*.

Sînt cîte doi pîrcalabi de Hotin, de Cernăuți, de Suceava, de Neamț, de Soroca, care, fiindcă acele cetăți ale Moldovei sînt mai mari, au numele chiar de comandanți; apoi cîte doi de Roman, de Batașani (tîrg care stă supt ascultarea soției Domnului) de Orhei, de Chișinou, de Lăpușna, de Fălcii, de Galați, de Tutova, de Putna. Tîrgurile celelalte de mai mică importanță, ca Bacău, Tîrgul frumos, Hîrlău, Cohurlui și Vaslui, au fiecare cîteun pîrcalab.

Cîte doi vornici, locțiitori ai marelui vornic de țara de jos, împart dreptatea la Bîrlad, și deasemenea la Dorohoiu. Delegați ai marelui vornic al Moldovei de sus, sînt doi la Cîmpullung și unul la Vaslui. Peste saline la Ocna sînt mai mari cîte doi camarași.

Aceștia toți pot să asculte pricinile și să judece chiar pe cele mai ușoare. Pe cele mai grele însă trebuie să le trimeată ori la marele vornic al țării ori, dacă s-a interpus un apel, la Domn. În acest caz se fixează litiganților un *soroc*, adică o zi în care amîndouă părțile trebuie să se prezinte Domnului.

Acest lucru se face așa: pîrcalabul scrie o scrisoare, în care zice că Stan și Bran, avînd sfadă între dînșii pentru cutare lucru, au apelat la Domn și s-au înțeles ca la cutare *soroc*, adică termin, să se aple în fața Domnului. Dacă cumva unul dintre dînșii nu s-a prezentat la ziua hotărîtă, el trebuie să plătească *heria*, adică amendă,— țăranul douzeci

și cinci de galbini, nobilul o sută și boerul șese sute. Și nicio scuză nu se admite, afară doar dacă a fost împedat de boală ori de un serviciu la Domn ori reținut de o treabă poruncită de stat și de superiori.

CAPITOLUL XIII

Despre veniturile vechi și actuale ale Moldovei

Că toată Moldova de odinioară, de cînd a fost des-călicată de Dragoș, a fost patrimoniul unui singur Domn și anele țării și diplomele vechilor Domni arată destul și prea destul.

În adevăr noii locuitori ai Moldovei n-au putut să-și aleagă posesiuni, ci precum fiecare strălucea cu mai multe calități, așa era dăruit de Domn cu un titlu de boerie, și pentru a-și menține demnitatea pe care o primise, cu sate și pămînt.

De adevărul acestui lucru vorbesc toate diplomele vechilor familii din Moldova, în baza cărora ei stăpînesc satele lor, și care nu le arată altfel decît ca un dar și o liberalitate a Domnului.

Ca să ilustrăm mai bine lucrul, ne va ajuta să înserăm aici hrisovul dat strămoșului nostru Teodor Cantemir de Ștefan cel Mare, al cărui cuprins este cam așa: «Fiindcă Teodor Cantemir, pîrcalab de Chilia și de Smil, la apărarea acelor cetăți împotriva năvălirilor Turcilor și Tătarilor, s-a arătat slujitor credincios și ostaș viteaz pentru Cruce, iar după aceia, cu voia lui Dumnezeu, toate acele locuri fiind devastate și ocupate de Turci, el a fost silit de forța lor să părăsească proprietățile sale părintești, pe care moșii și strămoșii lui, grație serviciilor prestate cu credință, le-a obținut ca dar dela predecesorii noștrii de fericită pomenire, Noi, mișcați de pietatea și clemența creștinească, pe zisul Teodor Cantemir îl dăruim cu trei sate în ținutul Fălciilor și cu toate pădurile, șesurile, riurile și iazurile care țin de ele, și îl facem mai mare peste tot *codrul* (pădurea) Chigheciului și mare căpitan al călareșilor chighecenii (care

pe acea vreme, după mărturiile istoricilor, erau în număr de opt mii), etc.».

Tot așa sună și celelalte diplome date altor familii. De aici chiar vine că mai niciun neam nobil nu este în Moldova care să nu-și tragă numele dela satul pe care cel dintăiu întemeetor al lui îl primea ca dar dela Domn. Astfel, Cantemir după aceea, dela numele satului a fost chemat *Silșteanu*; Racovița dela Racova; dela Urechești, Ureche, etc.

Fiindcă însă cu vremea numărul boerilor se prea sporea, și donațiile lor păreau că vor absorbi tot venitul țării, Domnii, din motive de utilitate obștească, despărțiră veniturile care mai înainte se strîngeau la un loc și pentru nevoile Domnului și pentru trebuințele statului.

Pentru susținerea curții lor ei rezervară tîrgurile și cetățile toate ale Moldovei, cu douzeci de sate împrejur, salinile, vămile, dijele de oi, de porci și de stupi, pe care le au țărani și nobilii mai mici, căci boerii și până acuma au fost totdeauna scutiți de acea dare.

Toate celelalte le-au lăsat statului și boerilor, și au hotărît ca în timp de pace să se plătească în folosul statului de fiecare gospodărie țărănească, care se chiamă *fum*, obzeci de aspri, adică un florin, iar în caz de războiu un imperial, adică o sută douzeci de aspri, iar la nevoie mai mare un galbăn, care pe atunci valora două sute de aspri.

Cîtă sumă de bani s-a adunat din acestea, cetitorul binevoitor va putea ușor să presupue din aceea că eă ajungea pentru plata a patruzeci de mii de soldați moldoveni și a altor paisprezece mii de străini, recrutați dintre Germani, Cazaci, Sirbi, Bulgari, Albaneji și Greci. Numai venitul Domnului trecea pe an de șese sute de mii de imperiali, și numai din Cîmpullung se constată din casele statului că s-au adunat douzeci și patru de mii de oi ca dijmă.

Azi însă Moldova a ajuns, vai! la atita sărăcie și nenorocire, că cu greu poate da a șesea parte din venitul de altă dată. Adevărat, din vămi și din percepții se strîng vreo treizeci de mii de imperiali, din saline zece, din tîrgurile și cetățile unde sînt pîrcalabi cinsprezece, din dijele de

oi de obicei zece, iar în cel dintăiu an al domniei, cînd și boerii sînt ținuți să plătească dijmele, douzeci; din dijmele de stupi și de porci douzeci și cinci, dela curteni ori dela nobilii mai mici cinsprezece mii. Toate acestea socotite fac ceva mai mult de o sută de mii de imperiali. Din aceste venituri Domnul, pentru nevoile lui și ale curții lui, poate uza și abuza după plac, iar cuantumul tezaurului este determinat nu de puterile supușilor, ci de nevoe și de lăcomia Turcilor, căci nu se poate refuza ceia ce ei vor fi cerut și nici Domnul nu poate fi obligat să dea din averea sa pentru stat.

Grija întregii averi publice este încredințată la șapte boeri mari, boeri *de sfat*, cărora singuri li se permite a intra în *visterie* (odă destinată consiliilor care discută cele mai înalte chestiuni). Dintre aceștia numai marele visterier are loc, fiindcă are grija tezaurului și ține cheile visteriei.

Dacă deci se poruncește ceva dela curtea turcească, ori Domnul socotește să facă ceva de utilitate publică, atunci el poruncește printr-un ordin scris ca cei șapte boeri să discute despre acel lucru. Aceștia se adună la visterie și după ce toți își dau părerile, ce cred că trebuie de făcut raportează Domnului prin visternic. Dacă Domnul a aprobat sfatul, el poruncește ca într-atîtea zile lucrul acela să fie împlinit. Atunci doi ori trei ori chiar mai mulți, dacă nevoia ar cere-o sînt trimiși în provincii să adune bani ori provizii ori orice alt ceva li s-ar fi poruncit, și le dau visternicului, dela care iau chitanță de primire. Tot celor șapte boeri consilieri este ținut visternicul să dea samă la fiecare trei luni de încasări și de cheltueli.

Se adună în acea visterie, dacă timpurile au fost liniștite, la treizeci sau patruzeci de mii de imperiali.

Dacă însă un nou Domn este trimes de Poartă, ori cel vechiu este întărit în domnie cu o nouă diplomă, trebuie să se strîngă cam cînzeci de mii de imperiali, iar aceste toate sînt zmulse și stoarse în orișice chip dela bieții supuși pentru a umplea lăcomia nesățioasă a curții otomane. De aceia, cu numărul de calamități și de nenorociri care crește pe fiecare zi, primejdia unei dezolări extreme este iminentă.

CAPITOLUL XIV

Despre tributul și darurile pe care Moldova le plătește curții otomane

De cînd s-au arătat pe malurile Dunării armele Otomanizilor, până pe vremile lui Ștefan cel Mare, Moldovenii își apărară cu vigoare libertatea și nici de vorbe blînde ori de făgădueli mari, nici de exemplul vecinilor Munteni n-au putut fi ademeniți ca să-și plece grumajii la un jug străin.

Faptul pe care-l relatează analele țării, că uneori s-au dat Turcilor de cătră Domnii Moldovei niscai bani, nu este o contradicție, căci Domnii mai înțelepți după exemplul vrednic de laudă a înțelepciunii conducătorilor prea vestiți ai republicii venețiene, puteau să răscumpere greutățile țării cu bani, preferînd să aibă pagubă de o pungă decît de țara lor și de supuși. Un tribut însă, care să fie perpetuu și constant, până în vremile sus zisului Ștefan, n-a putut fi impus vreodată.

Fiul acestuia, Bogdan Chiorul, a închinat Moldova sa Turcilor, măcarcă, precum se spune, după testamentul tatălui său, cu aceste condiții ca în fiecare an să plătească ca dar patru mii de galbini, patruzeci de cai și douzeci și patru de șoimi, nu însă cu titlul de tribut, ci numai ca recunoaștere de feud, iar dacă sultanul însuș ar trebui să meargă în vreo expediție, să trimeată în lagărele turcești patru mii de Moldoveni ca să deschidă căile și să dreagă podurile.

Acele condiții de feud au subsitat aproape un secol, și Turcii mulțamiți că au pus frîu taurului moldovenesc, n-au îndrăznit să-l strîngă înainte de a-l fi îmblînzit.

În urmă însă, după răscoala lui Ioan Armeanul, forțele Moldovenilor au fost aproape sfărmate și Turcii au început să ceară dela succesorul său Petru zis Șchiopul dousprezece mii de galbini cu titlul de tribut, *haraciu*. Măcarcă boerii au admis aceasta, totuș Petru n-a vrut să treacă la posteritate ca cel dintăiu care a impus Moldovei tributul, și

de aceia, părăsind scaunul domnesc, s-a refugiat în Transilvania, unde-și avea averile.

Succesorul trimis de cătră Turci, Iancul Sasu, om crud și tiran, Sardanapal al Moldovenilor, ca să apuce domnia, a dat cu ușurință ceia ce Turcii cereau, căci nu-i era teamă să minjască un nume bun, pe care înainte nu-l avusese.

Cu vremea, măcară Domnii au vrut de mai multe ori să scuture acel jug, totuș mai ales din cauza neînțelegerilor din lăuntru, Turcii au găsit atâtea ocazii de a spori tributul, încît, dela dousprezece mii de galbeni, el s-a suit la șezeci și cinci de mii de imperiali, care azi trebuie să se plătească în tezaurul statului turcesc.

Ca să primească acest tribut, dacă nu se întîmpla vreun războiu între Otomanizi și ceilalți Domni ai Europei, în fiecare an este trimis în Moldova unul din intimii funcționari ai împăratului și anume *hazne agasi*, șeful tezaurului. Acesta este dus în tirg de Domn cu mare pompă, și după ce i-a numărat banii, îi dă iarăș Domnului și poruncește să fie trimis la Constantinopol. Pentru această treabă el primește dela Domn șapte mii cinsute de imperiali și o blană de samur, uneori chiar o sumă de bani mai mare trebuie să i se dea, dacă așa a poruncit vizirul prin scrisoare ori dacă *hazne agasi* este știut că se bucură de o favoare specială pe lingă împărat.

După ce rezidenții Domnului au numărat tributul la viziteria împărătească, iau dela *hazne agasi* o chitanță de primire, pe care o prezintă lui *maden halfasi*, șeful minelor, și dela dînsul capătă o altă chitanță prin care se spune că tributul pe acel an a fost plătit deplin. Amîndouă aceste chitanțe le duc lui *mektubci effendi*, primul scriitor al marelui vizir, adică secretarul intim, care, după ce ia amîndouă chitanțele, le dă un certificat de suma plătită.

Dacă a văzut acest certificat, prezentat lui de rezidenți, vizirul poruncește ca rezidenții Domnului să fie îmbrăcați cu caftan, și el singur, precum și *tefterdarul*, scrie Domnului o scrisoare măgulitoare cam în sensul următor: *Userinize edasi vadzib olan dziezieni zum mali, bu senmei mii bari kede meomur olan chazine agasinun marifetiile bab alidemula zimet de olan Capuki et hadaralariniz bitteman*

velâ cukur edave teszlim elemisz lerdur. Aferin berhodar vlasin szevkietlu Padiszah effendi muz chaziretlerinum jet megi sena helal olsun. Giorein seni bundan boile dachi, sair chidimuti Padiszahiede etok dermian idup var cudretini sarf eileiesin chilafinden ichtyraz idup Sadakkatu isticamet de sabit caden olasin, ve esselam, adică Banii pe care voi trebuie să-i plătiți în fiecare an, în acest an fericit deplin și fără lipsă s-au adus și s-au dat prin șeful orînduit de noi al tezaurului și prin rezidenții tăi, care stau perpetuu în slujbă la prea înalta Poarta. Bravo! Să fii îmbelșugat în toate cele; pinea prea luminatului, împărat, stăpînul nostru sfînt, să-ți priască (adică să-ți fie de bine!). Am să te văd. In acelaș fel pe viitor și pentru celelalte servicii ale împăratului nostru, ridicînd poala hainei tale, să-ți pui toate puterile ce sînt în tine, iar a face ceva nedrept sau altfel decît ți-a fost porunca, să te ferești, și cu credință și fidelitate statornică să pășești totdeauna și pacea să fie cu tine! Dat, etc.

Afară de tributul anual de care am vorbit, Moldova trebuie să plătească împăratului la *bairam*, adică Paștile Turcilor, un tribut numit *pișcheș*, adică dar, dousprezece mii cinsute de imperiali și două blăni, una de samur de 1500 de imperiali, și una de ris (lynx); sultanei *valide*, mama împăratului, cinci mii de imperiali și o blană de ris; pentru ceară la luminările palatului împărătesc șese mii, pentru său de uns corăbiile de războiu dousprezece mii de imperiali; lui *cîzlar agasi*, arhieunuc, două mii cinsute de lei și o blană de samur; vizirului cinci mii de imperiali și o blană de samur mai de preț; chehaei două mii cinsute și o blană de samur; tefterdarului o mie de valenți și o blană de samur; lui reis effendi cinsute și o blană de samur.

Celelalte daruri care se împart funcționarilor dela curtea împăratului și ai vizirului, ca pînzături, mătăsuri, blăni de samur mai ieftine, pe care ei le numesc *pacé*, fiindcă se fac din picioare de samur, abia rare ori fac la un loc mai puțin de patruzeci de mii de imperiali.

Pe deasupra, dacă izbucnind un războiu cu Polonia ori cu Rușii, vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre sau să se strîngă cai pentru grajdul împărătesc

sau chiar pentruca să tragă tunurile mai mari de războiu sau să adune provizii, toate aceste lucruri trebuie să fie pregătite de țară cu cea mai mare îngrijire. Cheltuelile însă toate se scad din tabloul anual.

Dacă trebuie să se facă un Domn nou, nu se plătește totdeauna aceeași sumă, căci măsura ei este determinată de lăcomia vizirului și de ambiția candidatului. De obicei însă se dă împăratului douzeci și cinci de mii de imperiali mamei sultanului cinci mii, vizirului cinsprezece mii, chehai o jumătate din ceia ce se dă vizirului, tefterdarului o mie, lui reis effendi cinsute de imperiali.

Darurile celorlalți funcționari și curteni, cași pișcheșul de bairam, se sue la patruzeci de mii de imperiali. Ischemne agasi, care duce pe Domn la scaun, primește un onorar de zece mii de lei.

Cele mai adeseori acele cheltueli fac la un loc suma de trei sute de mii de lei, pe care nu le dă Domnul din banii săi, ci statul.

Și confirmarea domniei cere cheltueli, iar ea este, cum am zis mai sus, una mai mică și una mai mare, — mai mică, când se dă numai un *hiucm fermani*, adică ordin de confirmare a domniei, se răscumpără cu douzeci și cinci de mii de imperiali, uneori chiar cu mai puțin, dacă vizirul este bine dispus față de Domn; și mai mare, când se înoeste diploma de domnie, și care trebuie să se facă după ce Domnul a domnit trei ani, și cere aceleași cheltueli cași la facerea unui Domn nou.

Apoi, dacă capugibași ori vreun alt funcționar dela curtea împăratului este trimis la Domn cu un ordin, nu trebuie să plece fără daruri.

CAPITOLUL XV

Despre nobilimea moldovenească

Cei ce vor să cerceteze origina nobilimii moldovenești, nu au nevoie să recurgă, după exemplul altor popoară, la tradiții nesigure și obscure.

Scriitorii greci și latini, care sînt luați în considerație de

toți oamenii de cultură din lume, ne revarsă o lumână mai clară decât soarele la amiază.

În adevăr, nu se va găsi cineva, credem, care să tăgăduiască că au fost cetățeni și soldați romani aceia pe care Traian, după ce a învins pe Decebal și a supus toată țara Dacilor, i-a dus în Dacia ca colonii nouă.

Dacă ne-ar lipsi nouă vreo mărturie care să pome-nească că Hadrian, după moartea lui Traian, în timp ce lăsa barbarilor celelalte provincii asiatice, a fost oprit de a părăsi Moldova din acest singur motiv că se temea să piardă atâtea mii de cetățeni romani care erau acolo, ar ajunge unui cetitor cunoscător al antichității, pentru cercetarea adevărului acestui lucru, obiceiul constat la Romani prin care era oprit de a primi pe cineva în legiuni, dacă nu era cetățean, și prin însuș acest cuvânt, nobil.

Așa fiind, credem că ideia lui Aenas Sylvius, prin care pretinde că Moldova a fost locul Romanilor exilați, nu merită să fie combătută, căci niciodată mărturia unui scriitor contemporan nu poate să facă loc opiniei unui altuia care după o mie de ani debitează orice i-a venit în minte.

Că însă neamul roman s-a propagat și s-a conservat în Dacia neîntrerupt în atâtea veacuri cite s-au scurs între Traian și noi, a arata pe larg nu este scopul de față*. Celor ce se îndoesc de aceasta, le vom aduce un singur argument, limba moldovenească, care, întru cât se asemănă cu limba latinească mai degrabă decât oricare alta, ne afirmă pe întemeetorii neamului nostru mai lămurit decât să poată fi contrazis.

Nu sîntem însă noi aceia care să credem că aceleași familii principale de nobili, care azi sînt în floare în Moldova, și odinioară erau la Romani cînd erau în Dacia, au întrecut pe cele de o samă cu ele printr-o demnitate, căci noi cunoaștem schimbarea lucrurilor omenești, și nu ignorăm că de Dragoș, descălecătorul Moldovei, grade superioare de onoare au fost atribuite și servicii civile și militare au fost repartizate nu acelor care puteau dovedi mai multe titluri ale strămoșilor, ci care prin vitejie și credință

* Căci credem că acest lucru este arătat în cartea despre soarta Romano Moldovenilor.

întreceau pe ceilalți, și mai știm că pe aceleași meleaguri ale Moldovei, pustiite de năvălirile Tătarilor, le-a sămănat cu colonii nouă de țărani alungați din Polonia, și satelor întemeiate de dînsul le-a dat numele lor sau, cea ce este mai probabil, au adoptat numele satelor ca semn de nobilitate.

Cu vremea, cînd împărățiile Sirbilor și Bulgarilor au fost distruse de Turci, și capitala Grecilor a căzut în puterea străinilor, este sigur că mulți născuți din familiile cele mai nobile ale acelor neamuri s-au refugiat în Moldova, ca la un loc obișnuit de scăpare a aceluși timp, și pentru credința lor au cîștigat dreptul de indigenat și demnitatea de boerie.

Tot așa unii Tătari de familii mai nobile, fie că căzuse în captivitate, din pricina războaelor aproape neconținute dintre Tătari și Moldoveni, fie că se dăduse Domnilor de bună voe din cauza certurilor din lăuntru, se făcuse creștini și fusesse admiși în serviciile civile și militare ale țării.

Apoi, și mai ales în veacul de curînd trecut, cînd Domnii au început să fie trimiși în Moldova din Constantinopol, mai mulți servitori cercheji și abazi au fost cumpărați de Domni, pe cînd trăiau la Constantinopol ca persoane private, și după ce au dat dovadă de credință prin îndelungate servicii, au fost ridicați mai întăiu la serviciile de curte, în curînd și la boerii, și prin însuș acest fapt au obținut prerogativa nobilității.

Chiar și pe unii Poloni i-au primit Domnii în rîndul nobililor, mai ales aceia care simpatizau cu țara, după cum și invers mai mulți Moldoveni au fost cooptați în nobilimea poloneză.

Din această cauză, fiindcă numărul nobililor moldoveni se mărea prea tare, Domnii au găsit de cuviință să despartă toată nobilimea în trei clase.

Locul dintăiu s-a dat boerilor, acelora anume care fie că erau ridicați chiar de Domni la serviciile mai înalte ale statului, fie că erau născuți din sîngele acestora.

Ei se deosebesc de ceilalți nobili de o condiție mai joasă cam în acelaș fel ca *boiarski rod* din impcriul rusesc.

De a doua clasă se consideră *curtenii*, adică aulici,

care au primit dela strămoși ca moștenire vreun sat două care la Ruși se chiamă *dvoriane*.

De a treia stare sînt *calarașii*, călăreți, care în schimbul folosului depe moșiile pe care le-au dat Dōmnii, sînt obligați ca totdeauna să-l urmeze în războiu pe socoteala lor.

Cei cîn urmă sînt *răzășii*, pe care putem să-i numim mai bine coloni liberi decît nobili, corespund cam *oăno-vorcilor* dela Ruși, nu au însă gospodăria de țărani, ci mai mulți împreună locuiesc un sat și-și lucrează pămînturile ei singuri ori cu slujitori tocmiți.

Familiile de boeri, de care pomenește istoria moldovenească dela început, toate există pînă acuma, și printr-o soartă minunată, cu atîtea războaie și cu atîtea prădăciuni ale Tătarilor, pînă acuma niciuna din vechile familii de nobili moldovenii n-a perit, afară doar de familia lui Vasile Albanezul, Domnul Moldovei, care odinioară întrecea în mărime pe toate celelalte, iar azi s-a stins cu totul.

Măcarcă unele familii ale Moldovenilor au ajuns la atîta sărăcie, încît din cinci mii de curți, pe care le posedau odinioară, abia cinci au mai păstrat, totuși vița însăș se păstrează intactă.

Va fi de folos acestei povestiri să însemnăm numele acelor familii, și aceasta deoarece toate între ele se considerau egale în demnitate, în ordinea alfabetică:

Abazeștii

Artureștii

Asanii care se trag de la Asan, fratele lui Ioan, Domnul Valahilor, menționat de Honiates.

Arapeștii

Bantașeștii

Bașoteștii

Bogdăneștii

Bohușeștii

Balșeștii, două familii.

Bculeștii

Bozerenii

Burgheleștii

Cantacuzenii, Greci, dela Ioan Cantacuzen, împăratul Constantinopolei.

Cantemirii, originari din Hersonesul tauric.
Carabaceștii
Carpeștii
Catargieștii
Hrișoverghii, Greci, familie împărătească.
Clucereștii
Constachieștii sau *Gavrilițeștii*
Costineștii, Sirbi.
Crupienschieștii, Poloni.
Ciabaneștii
Ciaureștii
Cerchezeștii, Cercheji.
Cifeștii
Ciogoleștii
Darieștii
Doniceștii
Durăceștii sau *Doneștii*
Frăticeștii
Găneștii
Ghengheștii
Goianeștii
Hăbășeștii
Hinceștii
Hisăreștii
Isăceștii
Chiriacieștii
Mihuleștii
Micleștii
Mileștii
Mireștii
Movileștii
Mozoceștii. Această familie numără 5 Domni.
Murguleștii
Năculeștii
Neculeștii, Greci.
Palădieștii, Greci.
Petraliphii, Greci.
Pilateștii
Fisoschieștii, Poloni.

Prăjeştii
Racovişeştii
Razii, Greci.
Ropcenşeştii
Rusetşeştii, Greci.
Şepoteneşeştii
Stîrceşeştii
Sturdzeşeştii
Şentiliceşeştii
Şoldăneşeştii
Tălăbeşeştii
Tălpeşeştii
Tomăşeşeştii
Tanschii
Tăutuleşeştii
Totoeşeştii
Tudorieşeştii, Greci,
Turculeşeştii
Virlăneşeştii
Urichşeştii
Zoreşeştii
Zorileşeştii.

Era un obicei din vechi la Moldoveni, care prin practica zilnică a căpătat putere ca de lege, şi prin care tinerii născuţi chiar de familie nobilă erau oprîţi dela serviciile publice, dacă nu dăduse dovezi de credinţă în serviciile mai mici şi nu fusese supuş unei practici îndelungate a lucrurilor şi experienţii.

Din această cauză boerii de un rang mai mic pe copiii lor, îndată ce eşise din vîrsta copilărie îi dădeau ca servitori la un boer mai mare, de al căror serviciu ei nu puteau însă să uzeze altfel decît să servească la masă şi să păzească odaia stăpînului.

Pe aceştia, după ce timp de trei luni învăţase obiceiurile de curte şi se deprinsese cu maniere mai frumoase, acelaş boer îi ducea apoi la Domn, şi prin stăruinţa sa obţinea ca să fie primiti printre servitorii de odaie ai divanului cel mare, de unde, după un an, erau mutaţi la divanul cel mic şi de aici la spătărie.

Acolo, dacă vreunul dintr-înşii dăduse probe de un

caracter bun și de moravuri cinstite, încît să se poată face de dînsul vre-o speranță, era cooptat între cubicularii cabinetului cel mare. De aici, după cîțiva ani, prin stăruința vreunui alt boer, căci se considera ca un lucru necuviincios ca părinții să recomande Domnului pe fiul lor, era orînduit să fie *postelnicel*, adică postelnic mai mic, de felul căruia sînt doisprezece și care obișnuesc să poarte în fața Domnului bețe albe și supțiri, lungi cît statura lor. În această slujbă, dacă va fi probat Domnului credință și îndămîinare, era primit și la alte servicii ale curții din lăuntru.

Dupăce-și trecea astfel tinereța, era ridicat mai întăiu la boeria de starea a treia și în sfîrșit la aceia de primul rang. Dar dacă Domnul observase la cineva vreun spirit deosebit, în cîțiva ani putea să-l sue pe un nobil dela treptele cele mai mici chiar la slujbele cele mai mari.

Azi însă, în timp ce mîndria crește cu sărăciea, un nobil crede că este o pată adusă nobilității sale, dacă servește la vreun boer. Fîndcă însă ambiția nu-l lasă să trăiască izolat, încearcă în toate chipurile ca prin trecerea rudelor sale să fie primit dintr-odată printre funcționarii interni, care se chiamă *boerinaș*, adică boeri mici.

Această clasă fiind oarecum pepiniera întregului stat, din care de obicei se umple numărul de boeri, cu greu se poate zice ce monștri de oameni sînt ridicați foarte adeseori la cele mai mari slujbe. Și aceasta este cauza pentru care de multe ori printre boerii mari vei vedea oameni trufași, aroganți, prezumțioși, incapabili nu numai de a administra statul, ci chiar și de disciplina moravurilor, oameni în care nimic nu vei găsi de lăudat, decît că natura, lipsită de educație și instrucție, a dat unuia sau altuia vreo calitate.

Aici poate nu va fi nepotrivit să povestesc în ce chip și cu ce solemnități se fac boerii Moldovei de Domn.

În ultima zi a lunii Dechemyre, în ajunul sărbătorii Sfîntului Vasile, după vecernie, toți boerii, la porunca marelui postelnic, își lasă în *spătărie*, adică în auditorul Domnului, insigniile slujbei lor. În ziua următoare, la zîntăiu Ianuar, cu trei sau patru ciasuri înainte de zorii zilei toți boerii, atît cei care sînt în slujbe cît și cei scoși, se adună

la curte și întovărășesc pe Domn la biserică, la utrenie, dar fără insignii, întocmai cașicum toți ar fi fără slujbe. După ce s-a mîntuit slujba, Domnul intră în spătarie și acolo se așază în tron, iar boerii stau toți fără grad în divanul cel mic.

Atunci Domnul prin camerarul său intim poruncește să fie chemat marele postelnic, dacă a vrut să-l confirme în slujbă, dacă nu, pe acela pe care l-a orinduit ca succesor. Venind la dînsul, Domnul i se adresează cu o scurtă cuvîntare, îi amintește serviciile aduse statului fie de părinți fie de el însuș și-i arată cauza pentru care ori îi conferă acea demnitate ori i-o confirmă, și-l îndeamnă la credința ulterioară, atrăgîndu-i atenția asupra răsplăților și asupra pedepselor, și-i arată ce are de făcut. După ce a zis acestea, îi dă un băț de argint, pe care el îl ia sărutînd mîna Domnului și poala hainei, apoi se dă puțin înapoi și în acelaș timp este îmbrăcăt cu caftan de marele camerar.

Cel dintăiu care-și primește insigniile slujbei lui este marele postelnic, nu fiindcă este mai mare în grad decît ceilalți boeri, căci în ordine, cum am zis mai sus, este al cincilea, ci fiindcă ceilalți boeri trebuie să ție introduși de dînsul.

Așadar îndată ce acesta a fost confirmat, la porunca Domnului, chiamă pe acela pe care Domnul a vrut să-l onoreze cu demnitatea de mare logofăt, căruia Domnul, după o scurtă cuvîntare, îi dă un băț poleit cu aur, iar marele postelnic îi pune pe umeri un caftan, și ținîndu-l ușor de supțioară, îl aduce la sărutarea mîinii și a poalei hainei Domnului.

Acelaș lucru îl face cu ceilalți consilieri și cu boerii de primul rang. Boerii de al doilea rang sînt chemați de postelnicul al doilea și sînt îmbrăcați cu caftan, cei de al treilea rang de postelnicul al treilea, însă nu sînt onorați cu caftan, ci sînt confirmați în slujbele lor din porunca singură a Domnului.

După acestea toți împreună urmează pe Domn care merge la sfința leturghie, iar în biserică boerii cei noi ocupă locul celor scoși, iar cei scoși rămîn în porticul din afară a bisericii împreună cu ceilalți colegi ai lor.

După ce slujba s-a mîntuit, Domnul chiamă la masă pe

cine vrea, iar spre sară dă în dar fiecărui consilier și fiecărui boer mare cîte două cupe de argint, care cuprind cam două livre, iar la boerii de rang al doilea un pahar, pe care apoi ei toți le beau pline cu vin în fața Domnului.

Soțiile boerilor mari sînt dăruite în aceeași zi de soția Domnului cu o singură cupă și aceia mai mică de fiecare.

A doua zi boerii iarăș se adună în auditoriul Domnului, mulțamesc Domnului pentru binefacerea primită, și fiecare îi oferă prin postelnic un dar oarecare, un cal frumos sau orice alt lucru de preț vor fi avut.

Aceiaș onoare și cu acelaș fast o fac soțiile boerilor în pretoriul gineceului soției Domnului.

În restul anului mai rar obișnuesc Domnii să schimbe ceva în serviciile publice, măcarcă nimic nu-i împiedică, în orice timp ar vrea, să demită pe vechii boeri și să poată face alții noi. Dar deoarece încă din vechime s-au obișnuit ca totdeauna la începutul anului să se facă și să se schimbe boerii, conduși poate de o regulă a unui obicei vechiu, au destinat acelor ceremonii acel timp, pe care străbunii l-au socotit că le convine cel mai mult.

CAPITOLUL XVI

Despre ceilalți locuitori ai Moldovei

Cu greu credem că vreo altă țară, strînsă în hotară așa de înguste cum este Moldova, să conție atîtea neamuri așa de diferite. Afară de Moldoveni, ai căror strămoși s-au întors din *Maramoș*, locuesc în Moldova mai mulți Greci, Albaneji, Sîrbi, Bulgari, Poloni, Cazaci, Ruși, Unguri, Germani, Armeni, Evrei și mulți Țigani.

Grecii, Albanejii, Sîrbii și Bulgarii trăesc acolo liber și parte se ocupă cu negoțul, parte slujesc cu plata Domnului.

Germanii, Polonii și Cazacii sînt puțini și sînt soldați ori slujbași la curte. Unii Poloni au ajuns chiar, deși rar, la rangul de boerie.

Armenii sînt considerați ca sudiiți, ca cetățenii și ne-

gustorii din alte țiguri și cetăți ale Moldovei, și plătesc Domnului acelaș tribut cași dînșii. Ei posedă și lăcașuri sfinte, care deși țin cu totul de religia romană, nu sînt nici mai mici nici mai puțin înzestrate ca bisericile ortodoxilor, și se bucură de liberul exercițiu al ritului lor.

Evreii sînt socotiți ca sudii și sînt ținuți să plătească un tribut anual special, de obicei mai mare. Altă meserie afară de negoț și de crîsmărit nu exercită. Sinagogi pot să aibă oriunde, însă de lemn nu de piatră.

Rușii și Ungurii au fost sortiți în Moldova la o veșnică robie.

Țigani sînt împrăștiați în toată țara, și mai nu este boer care să nu aibă mai multe familii de Țigani supuse lor. De unde și cînd a venit acel neam de oameni în Moldova, nici ei nu știu și nici analele noastre n-o spun. Intrebuințează o limbă care este obișnuită tuturor Țiganilor din acele părți, și este amestecată cu multe cuvinte curat grecești și cu multe chiar persane. Altă meserie, afară de fierărie și arămarie, cu greu au. Natura li-i aceeaș cași în alte țări, au aceleași moravuri, și suprema lor virtute și diferența specifică este furtul și lenea.

Turcii trăesc din negoț, în mare număr la Iași, dar și în celelalte țiguri. Acestora nu le este permis nicidecum să cumpere pămînt ori casă în vreun țig ori sat, cu atît mai puțin să-și zidească lăcaș sfînt, ori să facă rugăciuni publice după superstiția lor, și nici curtea otomană n-a pretins vreodată ca Domnii Moldovei să permită acest lucru. De-ar da Dumnezeu să tacă pe vecie!

Moldovenii curați, afară de nobili, ale căror clase le-am povestit mai sus, sînt cetățeni și țărani. Cetățeni numim pe aceia care trăesc în țiguri și cetăți, și țărani pe aceia din sate.

Acei din cetăți nu sînt supuși nimărui afară de Domn și ei singuri îi plătesc tributul. Practică toate meșteșugurile, însă rar negustor este Moldovan, căci este înăscut la Moldoveni acea trufie sau îndolență ca să considere orice fel de negustorie ca ceva nevrednic, afară de vinderea produselor lor, pe care le obțin dela moșiile lor. Aceasta este, cred, cauza cea mai puternică, pentru care în Moldova rar

se va găsi un cetățean bogat, așa că țara noastră, măcar că exportă mult mai multe decît importă, totuș lipsa de bani se simte veșnic.

Negustorii străini, Turci, Evrei, Armeni și Greci, pe care de obicei îi numim *gelepi*, din cauza indolenții alor noștri, au acaparat tot comerțul Moldovei, și turme întregi de oi și de vite cumpărate în Moldova pe un preț ieftin le duc la Constantinopol și în alte țirguri, și acolo le vînd cu un preț îndoit și întreit. Fiindcă însă partea cea mai bogată dintre dînșii nu pot posedea în Moldova pămînt și case, cea mai mare parte din banii lor se cheltuește afară din țară, iar la Dunărea vin puțini înapoi și deabia ajung de plătit tributul datorat Turcilor și celelalte sarcini publice.

Țăran curat moldovenesc nu este niciunul. Acei care se găsesc sînt de origină rusească ori transilvănescă, ori cum se zice la noi, *ungurească*. În adevăr, în cel dinău veac al descălécării Moldovei, Dragoș, găsind noua țară deșartă de locuitori, a împărțit-o toată le tovarășii săi de expediție. Fînd însă că se părea nedrept ca un nobil să lucreze la alt nobil, căci toți fusese născuți din sămînța romană și se considerau egal de nobili, iar un popor de războinici considera lucrul cîmpului ca ceva nedemn, devotații lui Dragoș au fost nevoiți, de conivență cu Domnul, să facă prădăciuni în țările vecine, unde era deja introdusă sclăviea locuitorilor, și pe muncitorii de pămînt răpiți de aici, să-i ducă la locuințele lor.

Că acesta este adevărul, o arată chiar etimologia cuvîntului țăran, care în moldovenește sună *vecin*, adică vicinus, și care arată că mai înainte ei au fost vecini, pe care apoi succesul armelor moldovenești i-a silit la munca cîmpului.

Din aceeaș cauză, în Moldova de sus, care a început mai întăiu să fie lucrată de Dragoșiazii, sînt multe gospodării de țărani; în cea de jos, care a început să fie locuită mai în urmă, nu sînt decît ori ale acelora pe care i-au cumpărat boerii din acele părți cu un preț mai mare și le-au prefăcut în averi ale lor, ori din răzași, dupăce, din cauza sărăciei, și-au vîndut proprietatea părintească, și nedreptatea boerilor i-a silit să îndure jugul supunerii.

De aici și în judecată, dacă vreunul a fost cerut de un boer la supunere, este ușor să hotărăști despre starea lui, căci dacă acuzatul va fi arătat fie că strămoșii lui au stăpînit cîndva vreo bucată de pămînt, macarcă a pierdut-o din pricina sărăciei ori din vitregia vremurilor, fie că au fost primiți între calarași, curteni și aprozi, este declarat cu totul liber, căci numai liber în acest chip poate el îndeplini funcțiuni, dacă nu, trebuie ca el să fie silit la supunere aceluia boer.

Cei care au fost aduși din Polonia în Moldova de mijloc, au uitat cu vremea limba lor și au adoptat-o pe cea moldovenească; cei însă care locuiesc la hotarale Poloniei vorbesc și până acuma rutenește și leșește.

Ungurii, precum au fost mai tenaci în ce privește biserica romană, tot așa au fost ei și în ce privește limba națională. Toți însă știu moldovenește.

De orice neam ar fi ei, ei trebuie să muncească cu sîrguință la stăpînii lor. Nicio măsură de cît să lucreze nu le este fixată. Stă la bunul plac al stăpînului cîte zile să lucreze. A-i lua însă cu forța banii ori vitele, nu-i este permis, și dacă un țaran a cîștigat bani mulți, nicio parte din ei nu se cuvin stăpînului, iar dacă acesta i-ar storce, la judecată va fi condamnat să-i dea înapoi aceluia care a reclamat.

Dacă însă stăpînul a vrut să se poarte hrăpareț, atîta îl bate, până ce țaranul îi dă dela sine cele ce stăpînul a dorit. A-l ucide însă este oprit de legi, și dacă într-un chip oarecare i-a ridicat viața, stăpînul nu numai că va fi condamnat la moarte, dar trebuie și să dea libertate soției și copiilor ucisului, căci nimărui nu-i aparține dreptul de viață și de moarte asupra vreunui Moldovan decît numai singur Domnului.

Boerului îi este permis și de a vinde pe un supus al Moldovei, dar nu afară din satul în care s-a născut. Dacă însă a vîndut pămîntul cu țărani cu tot, vînzarea aceea se consideră bună și definitivă.

Plătesc atîta tribut cît a hotărît Domnul, însă nu i se prescrie nici măsură nici termin.

Dintre toți locuitorii depe pămînt, eu aș zice că

țărani moldoveni sînt cei mai nenorociți, dacă bogăția pămîntului și sămănăturilor nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

Sînt foarte leneși și nu pot suporta osteneala. Puțin ară, puțin samănă, dar recoltează mult. N-au grijă să aibă ceia ce pot agonisi cu muncile lor, ci să mulțămesc să pue în coșere atîta cît le ajunge să se hrănească un an sau pînă la pînea nouă, cum obișnuesci să zică. De aceea, dacă cumva se întîmplă vreun an rău ori o forță vrăjmașă împiedecă secerișul, ușor sînt în primejdie de foame.

Dacă un țăran a avut o vacă două, el crede că a cîștigat destul ca să se poată hrăni pe sine și pe copii, căci sînt care dau zilnic patruzeci ori cel puțin douzeci și patru de livre de lapte.

Dacă a avut douzeci de stupi, din venitul lor poate plăti ușor tributul pe tot anul. Și nu mai zic că fiecare stup, dacă vremea ajută rugăciunile țăranului, ajunge să dea alte șapte în fiecare an, că fiecare stup retezat dă două sau mai multe măsuri de miere, iar o măsură se vinde cu un imperial.

Cei care locuiesc la munți au din belșug oi, miere și poame; cei de la șes sămănături, boi și cai.

Cea mai mare nenorocire a tuturor acestora este că au vecini pe Tatari, care nu numai pe ascuns le fură orice pot, dar chiar uneori supt pretext de expediție în Polonia, fiindcă a nu trece prin Moldova nu pot, nu numai că fac prădăciuni, dar uneori și duc pe toți locuitorii satelor în captivitate și-i vînd la Constantinopol drept Ruși.

Acele năvăliri au fost oprite de mult și adeseori de ordinele repetate ale sultanului, dar cine este acela care în această privință să se poată feri de înșelăciunile Tătarilor.

Cei pe care soarta i-a dus la Constantinopol sînt totuș norociți, căci acolo rezidenții Domnilor pe un captiv Moldovan, ori unde l-au aflat, pot că-l capete fără preț și să-l pue în libertate.

Cele ce am zis mai sus despre supușii Moldovei nu sînt de atribuit locuitorilor a trei centre din Moldova, care nu sînt nobili, dar nu ascultă de niciun boer și constituie un fel de stat.

Cel dintăiu este *Cimpullung* în ținutul Sucevii, încunjurat de un lanț neîntrerupt de munți foarte înalți. Cuprinde vreo cinsprezece sate, care toate uzează de legi și judecători proprii. Uneori primesc chiar câte doi vornici trimeși de Domn. Nu arare ori însă, dacă ei au ofensat sufletele țăranilor, ei sprijiniți de întăriturile pe care natura le-a dat, îi alungă. Ei nu știu să sape pământul, care în munții lor nu-l au deloc. Toată ocupația lor stă în păstorit. Tribut anual plătesc nu cît a vrut Domnul, ci cît dăduse vechilor Domni, și acest pact îl înnoesc trimeșind soli oridecîteori un nou Domn este dat Moldovei.

Dacă Domnul a vrut să se poarte cu dinșii mai aspru și să le impue noi sarcini, nu stau mult de vorbă, ci refuzînd cu totul tributul, se retrag la locurile mai grele ale munților. Deaceia niciodată Domnii nu le-au cerut mai mult decît ce era de datorie.

Uneori aștați de unii turbulenți, s-au lăsați de Domnii noștrii și-au primit protecția Polonilor. Aceste lucruri au dat ocazia unor istorici poloni să afirme că Moldova a fost tributară Poloniei. Se știe însă de toți, și după mărturia lui însuși Piasețkie, episcopul de Premisla, cu toată contrazicerea lui Dlușoș, Sarniție și Orihovie, că Moldova, înainte de a se fi supus Turcilor, a fost aliata Poloniei, iar după ce a început să plătească Turcilor tribut, Polonilor nici nu le-a trecut prin minte să constrîngă Moldova la supunere, cu toate că unii regi au încercat de cîteva ori s-o aducă la vechea libertate.

Al doilea stat în Moldova, mai mic, este *Vrancea* în ținutul Putnei, aproape de hotarale Munteniei, încunjurată de pretutindeni de munți prăpăstioși. El numără dousprezece sate și cîte două mii de gospodării, și din acelaș motiv cași Cimpullung, ocupate cu păscutul oilor, nu știu de plug. Locuitorii tot așa plătesc Domnului în fiecare an un anumit tribut fix. Altfel, se conduc după legile lor, și atît poruncile cît și pe judecătorii Domnului îi disprețuesc în chip absolut.

Al treilea stat este *Chigheci*, în ținutul Falciilor, o pădure situată la hotarale Țătarilor bugedeni, cea mai puternică întăritură a Moldovei între apele Hierasului și

Basarabia. Locuitori plătesc Domnului în fiecare an un mic tribut. Toți sînt *calarași*, adică călăreți. Odinioară erau în număr de opt mii, azi abia două mii trăesc în lagăr. Dealtfel ei întrec în vitejie pe toți locuitorii Moldovei, așa că de obicei se zice vorba, cinci Tătari din Crimeia bat zece Tătari din Bugeac și cinci Moldoveni bat zece Tătari din Crimeia, iar cinci *Codreni* (silvatici, căci așa se numesc de obicei în Moldova Chighecenii) zece Moldoveni'. Amănunte despre aceștia am dat mai sus, partea I capitolul al șeselea.

CAPITOLUL XVII

Despre moravurile Moldovenilor

Cei care vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru dealtfel cunoscut de puțini străni ori chiar de nimeni, iubirea de patrie insistă și poruncește să încercăm cu laude acel popor în care ne-am născut și să recomandăm pe locuitorii unei țări care ne-a dat viața. Se opune însă spiritul de adevăr și ne oprește să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătuește că sînt de reprobate. În adevăr va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer supt ochii locuitorilor ei acele defecte de care sînt plini, decît să fie înșelați cu o lingușire măgulitoare și cu o scuză ghibace, încît să creadă că sînt împlinite de dînșii corect cele ce toată lumea depe glob crescută în moravuri mai fine condamnă.

Invinși de aceste argumente, noi vom spune curat că în moravurile Moldovenilor, afară de credința ortodoxă și de ospitalitate cu greu putem noi găsi ceva care să merite lauda. Toate defectele obișnuite celorlalți muritori, dacă nu totdeauna în număr mai mare, desigur însă nu în număr mai mic îi stăpînesc pe Moldoveni. Calitățile dimpotrivă sînt rare, și fiindcă buna creștere și deprinderea virtuților sînt părăsite, cugr eu vei găsi pe cineva care să strălucească prin calități, decît doar dacă l-a ajutat o înclinare particulară a naturii.

Aroganța și trufiea le este mamă și soră. Dacă un Moldovan are un cal frumos și arme mai bune, el va crede

că nime nu-i este superior, și nu va da înapoi să se bată și cu Dumnezeu, dacă așa ar veni întîmplarea.

În general sînt desfrînați și iuți la sfadă, dar îndată se liniștesc și se împacă cu partea adversă. Cuvîntul duel la dînșii [este necunoscut. Țăranii dela vorbe rar se sco-boară la arme, dar cu bețele, cu fuștile și cu pumnii opresc gurile mai libere ale prietenilor. Tot așa fac și soldații, însă nu rare ori dela bătăi ajung la arme, dar acea îndră-sneală dacă s-a întîmplat, trebuie s-o ispășescă cu pedep-sele cele mai aspre.

Sînt glumeți și veseli, au o inimă nu departe de gură, dar precum uită ușor de vrăjmășie, tot așa nu țin minte mult nici de prietinie.

Bețea nici n-o urăsc, nici n-o iubesc prea tare. Consi-deră ca un deliciu de a face petreceri mari, dela șese ciasuri din zi pînăla trei de noapte, uneori chiar pînăla zorii zilei, și a se umplea cu mult vin pănăce varsă, dar acest lucru nu obișnuesc să-l facă în fiecare zi, ci nmai la sărbători ori iarna cînd frigul închide pe locuitori în păreții casei și îndeamnă a încălzi mădularele cu vin.

Rachiul nu-l iubesc decît soldații, ceilalți nu beau decît un singur pahar și acela mic înainte de masă.

Cei din Moldova mai ales de jos și dela hotarăle Munteniei sînt mai iubitori de vin. S-au pus odată la încercare Moldovenii și Muntenii care ar fi mai tari la băut. Duși pe podul Focșanilor, care este hotarul dintre Moldova și Muntenia, luptătorii afit s-au luptat unul cu altul cu cupele pănăce Munteanul, umflat de enorma cantitate de vin, și-a dat duhul. Ca o rășplată a acestei victorii Moldovanul a fost dăruit de Domnul său cu boeria.

Săgeata o întind foarte bine, și sulița știu s-o mînu-iască, dar totdeauna s-au servit mai mult de sabie. De pușcă nu se folosesc decît vînătorii, căci au considerat ca necinstit de a întrebuița împotriva vrăjmașului acest instru-ment, în întrebuițarea căruia nu poate fi nicio parte de dexteritate ori de vitejie.

La primul atac au fost totdeauna foarte cruzi, la al doilea deja mai moi, și dacă au fost respinși dela acesta, rareori au îndrăznit să atace a treia oară. Au învățat însă

dela Tătari să se întoarcă din fugă, și cu acest meșteșug nu odată au zmulș lauri dela vrăjmașul învingător.

Față de învinși, după firea lor nestatornică, vor fi cînd blînzi, cînd cruzi. A ucide însă pe un Turc și pe un Tatar, ei consideră ca o datorie de creștin, și-l vor judeca ca pe un lepădat de lege pe acela care se va fi purtat cu dînșii mai blind. Ce cred ei în această privință, au arătat îndeajuns în timpul ultimei devastări a Bugeacului, cînd, după bătălia dela Viena, Petriceicu a năvălit în Basarabia.

N-au nicio măsură a inimii. La bucurii se îngîmfă, la năcazuri își pierd curajul. La prima vedere nimic nu li se pare greu. Dacă însă cea mai mică împotrivire a intervenit, se tulbură și nu știu ce să facă, iar dacă văd că încercările lor sînt neputincioase, sînt apucați de o căință tîrzie a greșelilor.

Acesfe lucruri fiind astfel, nu se poate atribui decît singurei și nespusei providenți divine că imperiul otoman, așa de mare și așa de temut, după ce a răsturnat cu armele toată stăpînirea Romanilor din Asie și dintr-o parte nu mică a Europei, Ungaria, Serbia și Bulgaria, și alte nenumărate țări le-a trecut supt sabie, și pe prea înțeleptul popor al Grecilor l-a supus, pe un popor așa de incult și de slab ca Moldovenii n-a putut să-l silească să primească supunerea cu sabiea, și macarcă de atîtea ori a îndrăznit să scuture jugul primit de bunăvoie, totuș i-a lăsat intacte și nestricate legile civile și sacre.

Dealtfel Moldovenii nu numai nu sînt iubitori de învățătură, dar mai toți o urăsc. Ei ignorează până și cuvîntul de artă și de știință. Cred că oamenii învățați nu pot să nu fie lipsiți de minte, așa că dacă vor să laude învățatura cuiva, zic că de prea multă învățătură a eșit nebun. În această privință circulă la Moldoveni o vorbă urită, anume că știința de carte este treaba preuților, pentru un mirean este destul să știe să cetească și să scrie ca să știe să se iscălească și să poată nota în izvod boul alb, negru, cornut, caii, oile, vitele, stupii și alte lucruri de acest fel, toate celelalte sînt de prisos.

Femeile, macarcă nu sînt oprite cu aceiaș grijă ca la Turci dela privirea bărbaților, totuș dacă sînt de o con-

diție ceva mai de samă, rare ori umblă pe afară de casă. Cele nobile sînt frumoase, dar mult inferioare în frumuseța celor de țărani; țărancele întrec prin exterior, dar cele mai adeseori sînt lascive și pline de moravuri mai urite.

Unele între păreții lor beau vin mult, în public însă numai rare ori se va arăta vreo femeie măritată beată, căci cu cît o femeie mîncă și bea mai puțin la ospete, cu atîta este considerată și mai cinstită. De aceia numai rareori vei vedea că ea duce la gură o bucățică de pine, și nici nu-și va deschide buzele ca să se poată vedea dinții, ci vîră mîncarea în gură cît poate mai ascuns.

Nimic mai urit, cred ei, decît ca părul femeilor măritate și văduve să se vadă, și se consideră ca o crimă a descoperi în public capul unei femei. Dimpotrivă pentru fetele mari este o dezonoare de a-și acoperi capul cu o broboadă fie cît de subțire, căci capul gol se consideră ca un semn al castității.

Dealtfel precum climatul este diferit în diferitele provincii ale Moldovei, tot așa nici moravurile nu sînt aceleași pretutindeni.

Locuitorii din Moldova de jos, deprinși cu practica îndelungată a războaelor cu Tatarii, sînt și mai buni soldați și mai cruzi, apoi iuți și nestatornici, și dacă a lipsit vrajmașul de afară, ușor sînt corupți de timpul liber și fac răscoale contra șefilor lor, nu arareori chiar contra Domnului însuș.

La lucrurile divine sînt puțini dedați. Cei mai mulți dintre dînșii și populația de jos aproape toată, cred că oricărui muritor îi este hotărîtă dinainte de Dumnezeu ziua morții, și că dacă ea n-a venit, nimeni nu poate să moară sau să cadă în războiu. Acest lucru le dă lor așa curaj, încît uneori se năpustesc asupra vrăjmașului cași turbați, și cred că a omori sau a jăfui pe un Turc, pe un Tatar și pe un Evreu nu este niciun păcat, și mai puțin un homicidiu.

Cei care sînt mai aproape de Tatarii fac neconținute furturi și prădăciuni, iar dacă au năvălit în țara Tatarilor, zic că n-au răpit lucruri străine, ci și le-au luat înapoi

pe ale lor, deoarece Tatarii nimic nu posedă azi care să nu fi fost zmulș cu forța dela strămoșii lor.

Adulterele sînt rare la dînșii. Ca tinerii însă, până se însoară, să se ocupe cu amoruri ascunse, cașicum ar fi delegați și orice reguli, ei consideră ca un lucru nu de dojană, ci de laudă, de unde adeseori vei auzi la dînșii acest proverb: fătul mieu, ferește-te de furt și de prădăciune, căci dela furcă nu te-oiu putea scăpa, dar de împreunarea oprită, cîta vreme vei plăti bani de *șugubin* (așa se chiamă acela care umblă după fete stricate și femei publice), nicio primejdie de moarte nu te paște.

Este apoi de laudat și de relevat cu neconținute laude ospitalitatea pe care o arată drumetilor și străinilor. În adevăr, macarcă din cauza vecinătății Tatarilor sînt foarte săraci, totuș pîne și gazdă nu refuză niciodată unui oaspe, și îi hrănesc cu cai cu tot timp de trei zile fără plată.

Pe cel care vine îl primesc cu fruntea veselă și cu fața voioasă, cașicum ar fi venit un frate sau o rudă. Sînt și care întîrzie masa până la ciasurile nouă din zi, și ca să nu minînce singuri, pun servitori la drum ca să poftească la masă și la gazdă pe oricine i-ar găsi acolo călători. Singuri Vasluenii se exceptează dela această laudă. Ei nu numai că închid oaspei casa și cămărilor, dar și dacă văd pe un oaspe că vine, se retrag în ascuns și îndată se întorc îmbrăcați în zdrențe și cer de pomană dela însuș călătorul ca cerșitorii.

Locuitorii din Moldova de sus sînt mai pașnici și nu sînd dedați armelor, ci în timpul liber preferă să-și cîștige pînea în sudoarea frunții. Sînt foarte religioși și aproape pânăla superstiție. Numai în singur ținutul Sucevii sînt șezeci de biserici de piatră, iar în toată Moldova de sus vei număra mai mult de două sute de mănăstiri mai mari și făcute din piatră. Munții sînt plini de călugări și de schivnici care acolo își dau lui Dumnezeu viața lor singuratică și departe de vâlmașagurile lumii.

Furturile la ei sînt puține ori chiar deloc. Domnului s-au arătat totdeauna credincioși, și dacă i-au zguduit unele tulburări interne, focul nu le-a fost comunicat decît dela boerii din Moldova de jos.

Castitatea și moravurile cinstite le păzesc chiar înaintea de căsătorie, ceea ce la Moldovenii din țara de jos mai rar vei găsi.

La administrarea statului sînt mai capabili decît ceilalți. Poartă foarte bine grija casei; afacerile încredințate lor sînt scoase la capăt cu cea mai mare sîrguință. Fața de oaspeți sînt însă mult mai economi decît locuitorii din țara de jos.

Felul jocului moldovenesc este cu totul altfel decît la celelalte neamuri, căci nu dansează cîte doi sau cîte patru, ca Francezii ori Polonii, ci mai multe persoane deodată fac un cerc ori un șir lung, și aseasta nu este ușor decît la nunți.

Dacă toți prinși între ei cu minile joacă în cerc și se mișcă cu un pas egal și regulat dela dreapta spre stînga, jocul se chiamă *hora*; dacă însă sînt așezați într-un șir lung, și prinși de mini așa încît capetele să rămie libere, și se învîrtesc cu diferite mișcări, acest joc se chiamă cu un cuvînt polonez *danț*.

La nunți, înainte ca binecuvîntarea preutului să unească pe logodiți, este obiceiul de a juca în ogrăzi și pe străzi, și anume în două șiruri, unul al bărbaților și unul al femeilor. Se alege un conducător și al unuia și al celuilalt, un bărbat bătrîn și respectabil, care ține în mînă un băț poleit cu aur ori împetrișat cu alte colori, la capătul căruia este înfașurată o năframă împodobită cu lucrătură frigiană. La primul mers unul din conducători trage pe cei care-l urmează dela dreapta la stînga, iar cellalt dela stînga la dreapta, așa că fața să privească fața, apoi în ordine inversă se întoarce dosul la dos, în sfîrșit fiecare șir se învîrtește în mișcări sinuoase și așa fel ca să nu se confunde, și așa de încet că abia observi că șirul se mișcă. În fiecare șir fiecare își ocupă locul destinat după gradul demnității, femeile și fiicile boerilor sînt considerate cu aceeași onoare, cu care sînt bărbații și părinții. Cel dintău loc îl ocupă însă conducătorul jocului, al doilea nunul, al treilea mirele. La acelaș loc se găsesc în șirul femeilor nuna și mireasa, macar că ar fi mult inferioare celorlalte în grad. După cununie însă, amîndouă bandele se amestecă și se învîrtesc împrejur

așa că cei însurați țin cu mîna dreaptă pe soția lor, iar holteii pe fetele de aceeași nobilitate, și se înviresc. Uneori se fac chiar figuri în triumphiu, în dreptunghiu și în forma oului, ori alte figuri neregulate, după placul și ghibăcia conducătorilor.

Afară de aceste feluri de jocuri care au loc la festivități, este un altul mai superstițios care trebuie să se compue dintr-un număr nepăreche de jucători, șapte, nouă și unsprezece. Se chiamă *căluceii* și se adună odată în an, îmbrăcați cu haine femeiești, cu o cunună pe cap, împletită din frunze de pelin, presărată și cu alte flori, imită glasul femeesc și, ca să nu poată fi cunoscuți, își acopăr fața cu cu o pînză albă. Toți poartă în mîni săbii goale, cu care îndată ar fi străpuns orice profan care ar îndrăzni să le scoată acoperitura feței lor, căci acest privilegiu li l-a dat un vechiu obicei, așa că din această cauză nici la judecată nu pot fi acuzați de omor.

Conducătorul bandei se chiamă *stariță*, al doilea *primicher*, a cărui treabă este ca să întrebe ce fel de joc vrea starița să se joace și să spue colegilor în ascuns, ca norodul să nu audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii, căci au peste o sută de cîntece diferite și jocuri compuse pentru ele, unele așa de meșteșugite, încît cînd joacă abia dacă ating pămîntul și parcă zbor în aer.

Astfel timp de zece zile, dela Înălțarea Domnului și pânăla Rusalii, sînt ocupați întruna, și cutrieră toate tîrgurile și satele jucînd și alergînd. În tot timpul acela ei nu dorm niciodată decît supt acoperișul unei biserici, căci cred că dacă s-ar culca în alt loc, îndată ar fi apucați de *aneraide*, pe care ei le numesc *frumoase*. Apoi, dacă o bandă de căluceani s-a întîlnit pe drum cu o alta, ele trebuie să se bată, și cei învinși dau cale celor învingători, și după ce s-a făcut pacea, timp de nouă ani trebuie să recunoască că sînt inferiori celeilalte bande. Dacă într-o astfel de luptă a fost vreunul ucis, nu se face judecată și nici nu se cercetează de judecător cine a fost acela.

Cine a fost odată primit într-o astfel de bandă, timp de nouă ani în fiecare an trebuie să facă parte dintr-însa,

iar dacă n-ar face aceasta, ei zic că el este răpit de duhul rău și apucat de frumoase.

Norodul superstițios le atribue puterea de a alunga bolile cronice. Vindecarea se face așa: După ce bolnavul este întins pe pământ, ei încep jocurile lor, și la un anumit loc al cântecului îl calcă rînd pe rînd dela cap până la călcă, iu apoi îi șoptesc la ureche niște cuvinte anume compuse și poruncesc ca boala să iasă. Dacă au repetat aceasta de trei ori în trei zile, adeseori răspunde succesul speranței, și boli foarte grele, care înșelase mult timp arta medicilor celor mai cunoscători, sînt alungate astfel cu puțin lucru. Așa putere are credința în superstiție.

CAPITOLUL XVIII

Despre ceremoniile pe care Moldovenii le observă la logodne și la nunți

După ce am descris spiritul și moravurile Moldovenilor, nu va fi neplăcut cetitorului curios dacă vom arăta pe scurt acele rituri pe care Moldova le observă la facerea logodnelor și a nunților.

Pe copiii lor Moldovenii îi căsătoresc la acei ani ai vrîstei, cînd însoțirea este poruncită de sfintele canoane. Ca o fată mare însă să dorească un bărbat se considera drept un lucru urît, și obiceiul țării a făcut ca tînărul să-și caute nevasta și niciodată ca părinții fetei să-și caute gî-nerele.

Așadar dacă unui tînăr i-a plăcut o fată, el trimete la părinții iubitei persoane care s-o ceară în căsătorie, care se chiamă cu un cuvînt latinesc corupt *pețitori*, adică *petitores*. Aceștia sondează mai întăiu gîndul părinților pentru ca nu cumva un afront public să urmeze un refuz public. Dacă însă ei observă că părinții nu refuză propunerea, atunci se adună consînginii din toate părțile ale mirelui, și se duc la casa fetei.

Atunci șeful pețitorilor, care se chiamă *starostă*, pregătește o alocuție, pe care, deoarece se spune pretutindeni cam în aceeași termini, nu vom pregeta de a o transcrie

aici: «Mai marii noștri, moși și strămoși, umblînd la vînat în păduri, au nimerit țara aceea pe care o locuim noi azi, și în care acuma trăim și sîntem hrăniți și desfățați cu laptele și mierea ei. Ispitit de pilda acestora prea nobilul Domn N. N., umblînd la vînat pe șesuri, în păduri și în munți, a dat peste o ciută sau căprioară, care fiind rușinoasă și tenace la onoarea ei, nu i-a dat nicio privire, ci a luat fuga și s-a ascuns în ascunzișul ei. Noi ne am luat pe urmele ei, și duși de ele am ajuns în această casă. De aceea trebuie ca acest vînat, pe care noi l-am găsit cu muncile și sudorile noastre în locuri pustii, ori să ni-l dați ori să ne arătați încotro a trecut».

La aceste cuvinte oratorul adaugă dela dînsul alte alegorii și metafore pe care i le sugerează spiritul său.

Părinții mai întăiu tăgăduesc că atare vînat a intrat în casa lor, că s-a greșit la urme, poate că căprioara este ascunsă la vecini. La insistența pețitorilor ca vînatul să le fie arătat în orice chip, se aduce o servitoare bătrînoară, diformă, îmbrăcată în zdrențe, și ei sînt întrebați dacă aceea este ciuta pe care o caută. Pețitorii tăgăduesc și răstăgăduesc aceasta, și zic că vînatul lor a fost cu părul de aur, cu ochii de șoim, cu dinții înșirați în chip de mărgăritare, cu buzele întrecînd cireșile în roșată, cu mijlocul ca de leoaică, cu pieptul de gîscă, cu gîtul de lebadă, cu degetele mai curate ca ceara, iar la față mai strălucitoare decît soarele și luna.

Părinții tăgăduind din nou că atare vînat s-a arătat vreodată la dinșii, pețitorii răspund că ei s-au folosit de niște cîni foarte ageri, care nu i-au înșelat niciodată, și că ei le-au arătat cu semne foarte sigure că ciuta dorită este ascunsă aici.

În sfîrșit cînd pețitorii amenință cu forța și cu armele, părinții aduc pe față gătita cît le îngăduie puterile lor, pe care, cum o văd, pețitorii îndată zic că este ciuta căutată.

Apoi este chemat un preuț, ori dacă el este reținut de alte treburi, oameni mai bătrîni din vecini, în fața căroră logodnicii își schimbă inelele.

După ce s-a mîntuit această ceremonie, fata este îndată ascunsă de părinți, și se așterne o masă pregătită,

iar înainte de a se despărți de dînsa, se hotărăște ziua anumită pentru nuntă.

Dacă cei care se angajează la căsătorie sînt copii de boeri, nici logodna nici cununiea religioasă nu poate să se facă fără voia Domnului și mărturia episcopului. Prin această se caută ca să nu contracteze o căsătorie cei oprîți de legea divină și bisericească, și în același timp ca nu cumva, împotriva voii Domnului, mai multe familii de nobili să se unească cu legături mai strînse.

Îndată ce s-a hotărît vremea nunții, în Lunia precedentă rudele se adună după leturghie în casele și ale miresei și ale mirelui, și aduc muzicanți din partea locului, care de obicei nu sînt decît Țigani, și în timp ce aceștia cîntă cîntarea obișnuită și din gură și din instrumente, ei iau răpede o masă intimă.

După masă servitoarele și celelalte femeiuște din casă cern făina destinată pentru masa de nuntă, din care cauză această zi se chiamă de obicei ziua cernutului.

Apoi, dacă casele tinerilor sînt în acelaș tîrg ori sat ori la o distanță care nu trece de două sau trei zile, chiar masa de nuntă o încep în Joia următoare și într-un loc și în celălalt, și o continuă până Sîmbătă.

Duminică, la aducerea miresei, toți cosîngenii și rudele mirelui se adună și trimet dinainte delegați care să anunțe sosirea mirelui. Cei adunați la mireasă le pregătesc acestora curse pe drum, și caută ca, înainte de a ajunge la casele ei, să-i prindă, iar ca să se păzească, delegații obișnuiesc să se folosească de cai foarte iuți. Dacă însă au fost prinși, sînt legați strîns și fără milă la oamenii de condiție inferioară, și puși pe cal întorși, iar la nobili sînt duși ca supt escortă încunjurați de protectorii miresei până la casa ei.

Cum au ajuns aici, întrebați ce vor, ei răspund că sînt trimeseși să declare războiu, și că îndată va veni o oaste suficientă să atace cetatea. După ce a zis acestea, crainicul este poftit înlăuntru și silit să bea cîteva cupe mai mari pline cu vin, și așa îmbătat este trimes înapoi cu cîțiva oaspeți ai miresei. Cum văd ei că vine mirele, trimet un delegat nu fără glume, și se întorc acasă cu fuga, iar

dacă tovarășii mirelui pot să-i urmărească și să-i prindă, obișnuesc să-i lege fără milă și să-i ducă cu dinșii.

În sfârșit cînd invitații din amîndouă părțile s-au strîns la casa miresei, se institue o alergare de cai, și se dă ca premii, la cetățeni, o năframă brodată frumos, la cei mai bogați, o bucată de pînză sau de mătasă mai de preț.

Dupăce au trimes înainte oameni care să însemne capătul, se dă semnalul alergării de cătră crainic, la glasul căruia acei care cred că au cai mai buni, îi strînge în pinteni. Invingătorul primește dela mireasă premiul destinat, iar calului i se pune o cunună de flori frumos împletită

Însfîrșit după vecernie, cu cel mai mare alaiu, logodnicii sînt duși la biserică la cununiea religioasă. În mijlocul bisericii se așterne un covor, pe care stau mirele la dreapta și mireasa la stînga. Pe cînd stau, li se pun supt picioare și unuia și altuia galbini, la cei de jos lei, și prin aceasta se arată că ei trebuie să-și iee rămas bun dela lume și să calce în picioare fastul.

La spatele lor stau nunul și nuna ținînd două lumînări de aceiaș formă și mărime.

În acest timp preutul zice rugăciunile destinate cununiei religioase și schimbă vergile de trei ori. Însfîrșit după ce a pus cununile pe capul celor doi tineri, îi poartă în mijlocul bisericii ca în danț, iar psalții cîntă tropariul *Ισαία χόρευσε* [Isaia danțuește].

În timp ce se face aceasta, rudele aruncă la asistenți cu bani mărunți, cu nuci, cu strafide, arătînd cu aceste simboluri că belșugul poamei și a nucilor este cerut de la Dumnezeu, dătătorul vieții, iar bogățiile și toate farmecele lumii sînt aruncate.

În sfârșit preutul dă amîndurora să guste de trei ori pîne unsă cu miere, semn al iubirii și al însoțirii veșnice, dar ca să provoace risul la cei care asistă la vesela sărbătoare, înainte de a le pune bucațica în dinți, îi înșală de trei ori, făcîndu-i să caște gura.

Dupăce s-au mîntuit aceste ceremonii, toți, în aceiaș ordine în care venise, se-ntorc la casa miresei. Fața miresei însă o acopere cu un vâl de mătasă roșă suptire prinsă cu două bolduri, pe care apoi, cînd mireasa este dusă în

odaia nupțială, frații sau rudele fetei le bat în părete, deasupra capului căsătoriților, cu un arc din partea de jos a mesei.

În acest timp se petrece cu mîncare și vin până la miezul nopții, iar după această oară bucătarii pun pe masă un cucoș fript cu pene cu tot, iar unul dintre dînșii se ascunde supt masă, și imitînd cîntatul cucoșului, anunță că s-a făcut ziua.

Dupăce se dă bucătarilor un dar, toți se scoală dela masă, însă mirele ținînd mireasa la dreapta stă în mijlocul odăii. Atunci un scriitor cetește cu glas tare din izvod zestrea, ale cărei părți toate, care mai înainte fusese aranjate într-o odaie ca să fie expuse la privirea tuturor, se pun în cară și se duc la mire.

Dupăce s-a făcut aceasta, un protector al miresei, în numele ei, se adresează părinților ei, amintește nașterea, creșterea și celelalte faceri de bine pe care le-a primit dela dînșii, le mulțamește pentru ele și cere binecuvîntarea. Părinții, fie ei înșiși fie printr-un interpret, îi dau binecuvîntarea lor, și roagă pe Dumnezeu și pe îngerul păzitor să dea celor doi căsătoriți iubire casnică și pat curat.

Însfîrșit, dupăce li se dă un pahar de rămas bun, care se chiamă *pahar de cale albă*, adică poculum viae albae, îi pornesc din casă. În momentul cînd vor să iasă pe poarta casei, frații, ori în lipsa lor, unchii miresei, postați dea curmezișul canaturilor ușii, îi opresc cu săbiile scoase și le barează trecerea, iar ca să-i împace, mirele le dă în dar un cal sau altceva ce au pregătit, și atunci singură mireasa (căci nu este permis să ducă cu dînsa din casa părintească vreun servitor ori servitoare), împreună cu mama ori cu o soră a mirelui, se sue în car și urmează pe bărbat care merge înainte.

Cum a ajuns la casa mirelui, după cîteva cupe repetate, este dusă de mire în odaia de nuntă. Mirele se îngrijește însă foarte tare ca în ziua următoare părinții fetei să nu poată afla ceva despre fiica lor.

În adevăr, împreună cu toți consîngenii lor, părinții sînt ținuți a treia zi după nuntă să-și viziteze fiica, care drum se chiamă *cale premară*, adică via permagna, fiindcă

din ceia ce a rezultat de aici, se produce părinților ori multă cinste ori mare rușine. În adevăr, dacă fata a fost găsită fecioară, nu numai că toate sînt cu liniște, dar părinții sînt primiți și cu cinste și cu ospaț strălucit, iar după al doilea fel de bucate se arată tuturor cămeșa cu semnele, prin care fiica a fost recunoscută fată mare, pusă pe o tabla, în care fiecare obișnuiește să arunce un ban cît de mic. Aceasta nu se întîmplă însă decît la cei de jos, căci la cei nobili nu este permis a privi cămeșa decît socrilor.

Dacă însă fiica a făcut o greșală printr-un culcat ilicit, mirele a doua zi convoacă pe consinginii lui și le spune că pe mireasa sa a găsit-o necurată (căci cu acest cuvînt numesc ci pe cele stricate), îi pregătesc o căruță foarte proastă cu hățuri rupte, la care, în loc de cai, înhamă pe părinții care venise la ei, și cu bătaii îi silesc să-și iee acasă fata pusă deasupra ca o curtizană.

Nimenea nu poate opri această căruță în stradă ori pe drum, și dacă cineva va fi îndrăznit să libereze pe părinți, pe lîngă bătaii, va fi chiar pedepsit de judecător ca infractor al legilor și obiceiurilor țării.

Mirele reține apoi toată zestrea, și dacă va fi făcut cheltueli la nuntă, le scoate prin hotărîrea judecătorului dela părinți pentru neglijențele siluitei.

Așa își bat joc de bieții părinți la țărani; nobilii însă, precum își păzesc fiicile mai strîns, decît așa ceva să li se poată întîmpla ușor, dacă au înțeles că fata lor a fost găsită violată, sau compensează, prin alții, castitatea fiicii, dîndu-i sate ca zestre ori cu bani mulți, iar dacă ginerele tot n-a vrut să se liniștească, o iau pe fată acasă, și lui îi dau libertatea de a-și lua altă nevăastă.

Dacă nun a fost însuș Domnul, ospațul de nuntă se face la curtea Domnului. Mirele primește dela Domn o pălărie asemenea cu cea domnească și un cal, și la masă șede totdeauna la dreapta lui și cu capul acoperit. Toți funcționarii de curte asistă cașicum ar fi Domn, și dacă s-a dus la biserică ori se întoarce acasă, tot alaiul de curte, și dobe și alte instrumente muzicale, atît creștine cît și turcești, îl întovărășesc pe dînsul ca pe Domn. A

treia zi, ca să mulțamească pentru onoarea arătată, împreună cu mireasa merge nu fără daruri la Domn și la soția lui.

CAPITOLUL XIX

Despre înmormântarea Moldovenilor

La cei trecuți din viață Moldovenii le dau toate cele ce sînt orînduite de canoanele bisericii orientale.

Indatăce cineva a murit, este spălat cu apă fierbinte, și înaintea ca trupul să se înțepenească, este îmbrăcat cu hainele nouă și mai bune pe care le-a avut, și așa pus în sicriu este așezat în mijlocul atriului casei, însă nu este îngropat în ziua dintăi, ci se așteaptă pânăla a treia zi, ca nu cumva bolnavul, cuprins de un leșin, cînd are înfățișare de mort, să fie îngropat de viu.

La înmormîntare vecinii se adună prin tragerea clopotelor, și-și exprimă durerea împreună cu rudele care asistă. În sfîrșit la ziua hotărîtă pentru îngropare, se adună toți vecinii, și dupăce s-au ascultat slujba, cu preuții în frunte, urmați de consîngeni, mortul se duce la biserică, și dupăce s-au mîntuit ceremoniile religioase, îl îngroapă în ograda sfîntului lăcaș.

Dacă răposatul a fost vreunul din șefii militari, cailor îi acopere cu o pînză neagră, și deasupra lor pun hainele mai de preț pe care le-a avut. Înaintea mortului poartă o suliță, de care atîrnă o sabie goală cu mînerul în jos, iar pe mort îl escortează de o parte și de alta cîțiva soldați îmbrăcați cu torace și cu coif. Apoi, pun în ochii cailor zamă de ceapă ori praf de pușcă ca să pară că plîng cași oamenii moartea stăpînului lor.

Sicriul unui boer mort de obicei îl întovărășește Domnul cu tot alaiul de curte. Dacă a fost din cei mari, insignea slujbei lui este purtată înaintea mortului pânăla mormînt, iar de aici se depune la *spătărie*, adică la auditoriu. Scaunul și locul lui trebuie însă să rămîie vacant cel puțin trei luni.

În ce privește doliul, obiceiul nu este același la toți.

Dacă mortul este un țăran, fiii lui sînt obligați să umble cu capul gol timp de șese luni chiar în mijlocul iernii și să-și lese netuns părul și barba, și nu le este permis să-și pue ceva pe cap, chiar dacă ar merge la un drum cît de lung. Tot așa obișnuiau să facă altă dată și cei mai nobili timp de patruzeci de zile, acum însă au părăsit acele superstiții, mulțămindu-se să poarte haine de doliu și să-și lese părul mare.

Sora unui țăran, dacă a murit frate-său, obișnuște să taie o costiță din părul ei și s-o atîrne la crucea care se pune la mormînt, și s-o păzească un an întreg ca să nu cadă sau să fie luată, iar dacă aceasta se întîmplă, atîrnă iarăși o altă costiță de păr.

În general toți mai în fiecare sîmbătă, un an întreg, se adună la mormînt și plîng pe morții lor. Cei mai bogați duc femei bocitoare, care zic mai multe bocete, în care descriu năcazurile și șubriditatea vieții, omenești, cum se poate vedea din aceste versuri, cu care se încep de obicei :

A lumii cînt cu jele
 Cumplita viață,
 Cum se rupe și se taie
 Ca cum ar fi o ață,

adică *nundi cum moerore canto pessimam vitam, quomodo rumpitor et absconditur, uti filum.*

După acestea introduc persoana mortului ca cum ar fi de față, o întrebă despre multe lucruri, și-și închipue că el, cuprins de ură pentru această lume, nu vra să răspundă la întrebări, însăfirșit că, ostenit de rugămințile alor săi, izbucnește în oarecare cuvinte și arată ce trebuie de făcut și ce de evitat, și declară că el nu va mai vorbi de acum înainte și nici nu se va întoarce, deoarece deja a gustat din plăcerile raiului, pe care Dumnezeu le-a pregătit credincioșilor etc., și cite alte jălanii de femei guralive.

PARTEA A TREIA
DESPRE STAREA BISERICIASCA SI
LITERARA A MOLDOVEI

CAPITOLUL I

Despre religia Moldovenilor

Ce religie au stăpînit pe vechii locuitori ai Moldovei, înainte ce soarele dreptății să fi răsărit la orizontul nostru, din cauza dezinteresării strămoșilor noștri, nu se știe.

Dacă totuș vom crede că Dacii cei vechi au trebuit să se nască din Schiți, părere care este comună tuturor istoricilor cîți îi cunoaștem, ne va fi permis poate să facem presupunerea nu falsă că ei s-au închinat la aceleași zeități pe care analele Rușilor le povestesc că au fost sfinte și la celelalte națiuni schitice, zeităților: *Peruna* a tunetelor, *Volos* a vitelor *Pohvist* a aerului, *Lado* a veseliei, *Kupalo* a sămănăturilor, și altor idoli de acest fel: *Osljado*, *Horsa*, *Dașuba*, *Striboi*, *Semargle* și *Mocosoi*.

Apoi, Romanii, după ce au ocupat Dacia, întru cît acel popor, în ce privește superstiția, n-a fost mai pre jos de niciun altul, nu numai că n-au abolit vechile culturi, dar chiar se pare că le-au sporit, după obiceiul lor, cu altele nouă.

Acest lucru îl va recunoaște ușor acela care va con-

sidera că Romanii, oridecîteori și-au supus o nouă provincie făceau sacrificii zeilor poporului învins nu mai puțin decît celor ai lor, ba chiar, că dupăce Egiptul, mama fecundă a răscoalelor, a fost supus, au dus de aici la Roma mai mulți idoli și că s-au închinat lor.

Se adauge și părerea comună a tuturor cîți se închinău la idoli că zeii lor sînt lari și tutelari nu numai fiecărei țări, ci chiar și familiei, și că ei le poartă o grijă particulară, și pe care, dacă nu i-a liniștit, nimenea nu poate să conducă țara cu fericire și nici să trăiască în casă în pace.

Cînd însă a încetat în Moldova superstiția originară, și poporul s-a creștinat, nu se poate arăta prin mărturii lămurite ale istoricilor, totuș este probabil că cultul public al religiei creștine n-a fost introdus în Dacia decît supt imperiul lui Constantin cel Mare, căci actele sinodului dela Sardica probează că supt Constanțiu, fiul lui Constantin cel Mare, amîndouă Daciile și-au avut episcopul lor, macarcă mai mulți, poate cu mult înainte, impresionăți de cuvîntările pline de sînge ale martirilor, urmasse steagurile lui Hristos.

Azi tot poporul se declară creștin și membru al bisericii de răsărit. Despre niciun capitol al credinții nu cultivă păreri străine; nimic nu lasă din cele ce ea i-a împus; nimic nu face din cele ce ea a oprit.

Vreun eretic ori vreo erezie n-a apărut niciodată în Moldova, cu atît mai puțin a putut ea lua desvoltări, poate unde poporul n-a vrut să primească teologia scolastică și doctrinele sofistice ale dialecticilor, și a crezut că simplitatea evangheliei și învățătura sfinților părinți ajunge și fără școală pentru mîntuirea sufletului.

Nicio altă religie nu o urăsc mai mult decît pe cea romană, macarcă Ungurii, supușii lor, mai toți țin de ea și au episcopul lor la Bacău. În adevăr, ei zic că celelalte erezii sînt cunoscute prin ele însele, și că deosebirea lor de adevărata biserică se poate observa ușor, dar că papistașii (căci pe catolici nu-i cunosc decît ca discipoli ai bisericii de răsărit) își ascund firea lor de lup în piele de oae, că celor care țin de biserica grecească le dau numele

cînd de confrăți, cînd deschismatici și ἀκεφάλων [fără cap], fiindcă pe capul vizibil al bisericii, pe papa, nu-l venerază, uneori și de eretici. De aceea se întîmplă că poporul de jos cu greu poate cunoaște adevărul de minciună și să se ferească de veninul lor.

Cel mai tare argument însă împotriva oricărui neoterism, ca să vorbim în treacăt, nouă ni se pare că se ascunde în acea statornicie în care Moldovenii aderă la biserica de răsărit. În adevăr, se constată la toți cîți cunosc istoria ecleziastică că Transilvania și Ungaria, care înainte de descălecarea Moldovei era locuința conaționaliilor noștri, niciodată n-au fost supuse tronului constantinopolitan, ci totdeauna celui roman, și că deci, înainte ca sectele lui Luther și Calvin să fi invadat acele țări, toți locuitorii lor au fost fii ai bisericii de apus. Fiind însă că cei care au venit cu Dragoș au păstrat totdeauna religia pe care ei o profesase acolo (nici nu s-a pomenit vreodată că ei, părăsind simbolul bisericii de apus, să fi dat riturilor numele celui de răsărit), se vede clar că ea se potrivește cu cea de răsărit în toate punctele, că din timpuri vechi a fost în vigoare în apus acea doctrină pe care acum singur răsăritul o păstrează, și că deci cu vremea apusul nu răsăritul s-a desfăcut dela adevărata credință a lui Hristos. Dar să închidem paranteza și să ne căutăm de drum.

Simbolul credinței, așa cum a fost conceput de părinții sinodului de la Nicea, se zice la slujbe simplu, iar adausul papistaș *et a filio* [și de la fiul] îl resping. Despre purcederea sfîntului Duh cred celea ce a zis Sfîntul Ioan Evanghelistul cu cuvintele lui Hristos. Precum însă, după cuvintele Sfintei Scripturi, nu vor să admită purcederea dela fiul, tot așa nu primesc nici formula introdusă în slujbe de Palama *dela tatăl singur*.

Recunosc șapte taine. Leturghiea o fac după norma sfinților părinți Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom. Pentru ea se servesc de pîne dospită și o împărtășesc în amîndouă felurile.

Icoanele le onorează nu sculptate, ci pictate, iar latria o fac numai lui Dumnezeu.

Ei cred că sfinții n-au ajuns încă la perfecta fericire, ci o așteaptă împreună cu Paul la ziua aceea, adică la ju-

decată de apoi. În acest timp însă ei cred că speranța neclintită a acelei zile și credința le umple inimile și le face o bucurie nespūsă, așa că cu drept cuvînt nimic nu le lipsește.

Purgatoriul nu-l admit, cred însă că păcatele mici chiar după moarte pot fi iertate cu rugăciuni la biserică și cu pomeni.

Sfînta Scriptură o primesc din traducerea celor șeptezeci de interpreți și cetesc în biserică, vulgata însă și celelalte traduceri le resping.

Afară de Miercuria și Vineria, postesc de patru ori pe an la timpuri anumite. În postul cel mare însă și în cele din-tăi zile ale lui August, consacrate Fericitei Fecioare Mariea, se abțin și dela pește. Sînt și de deaceia care, duși de o mare superstiție, și Lunia nu minîncă carne, și țin și alte posturi, ca ale Sfîntului Atanasie, Grigore, Dumitru, ba chiar unele feme-iuște, macarcă nu îmbracă haina călugărească, totuș, printr-o făgăduință voluntară, se abțin dela carne toată viața.

Insfirșit, cași în cele mai multe țări pe care o literatură mai cultă încă nu le-a ilustrat, tot așa poporul de jos este înclinat la superstiție și în Moldova, care nu s-a spălat așa de desăvîrșit de vechile sale necurătenii, ba chiar la nunți, la înmormîntări și la anumite timpuri ale anului celebrează cu versuri și cîntece oarecare nume necunoscute și care mirosă a culturi vechi ale Daciei. Astfel sînt *Lado* și *Mano*, *Dzîna*, *Drăgaica*, *Doina*, *Heoile*, *Stahia*, *Dracul în vale*, *Ursitele*, *Frumoasele*, *Sîngenele*, *Gioimaricele*, *Papaluga*, *Chiraleisa*, *Colinda*, *Turca*, *Zburătorul*, *Mia-dză-Noapte*, *Striga*, *Tricolici*, *Légătura*, *Dislegătura*, *Farmec*, *Descîntec*, *Vergelat*, și altele de acest fel.

NOTĂ

Lado și *Mano*, a căror nume se invoacă de mamele de familie mai ales la nunți, de unde se naște bănuiala poate nufalsă, că prin aceia sînt indicați *Venus* și *Cupido*, care prezidează la amorul nupțial.

Dzîna, care cuvînt vei bănuie că se derivă dela denumirea *Diana*, Totuș rareori o celebrează la numărul singular, ci cele mai adeseori se servesc de pluralul *Dzînele*, și zic că sînt fecioare foarte frumoase și dătătoare de frumuseță.

Drăgaica. Pare că este numită *Ceres*. În adevăr, în acel timp

al anului cînd sămănaturile încep să se coacă, se adună, oricîte vor fi fost, fetele din satele vecine și se aleg dintre ele una mai frumoasă și mai zdravănă supt numele de *Dragagica*. O duc în țarină cu mare suită și gătesc cu o cunună împletită cu spice și cu mai multe năframe brodate cu lucrătură frigiană și-i spînzură de mîinile ei cheile dela coșere. Așa gătită Dragaica, cu mîinile întinse și cu năframele scuturate de vînt, cașicum ar zbură, se întoarce din țarină acasă și pe toate satele, oricîte ar fi venit în acea societate, le cutrieră cîntînd și jucînd, încunjurată de toate celelalte colege, care o numesc pe dînsa cît mai des, cu cîntece compuse destul de frumos, soră și stăpînă. Fetele mai de jos ale Moldovenilor sînt mai ales foarte doritoare de această onoare, măcarcă după obiceiul general cîntă că aceia care a fost Dragaică nu se poate mărita trei ani.

Doina. Se pare că a fost numele uzitat la Daci al lui *Mars* sau *Bellona*, căci se pune înainte la toate cîntecele care povestesc fapte de războiu și servesc de text la preluțiile cu care neamul moldovenesc obișnuiește să le moduleze înaintea cîntecului.

Heolle. Se întrebunțază în cîntecele de jele, dar nu ca interjecție, ci probabil pentru a numi așa pe o anumită persoană.

Stahia. Își închipue că este o femeie de o statură uriașă care păzește și conduce case vechi și pustii, ba chiar și comori.

Dracul în vale. Numesc pe dracii care cred că locuiesc în ape.

Ursitele. Cred că sînt două fete mari care asistă la nașterea copilului și-i împart după plac daruri sufletești și trupești, și-i zic dinainte toate cele fericite și cele nefericite care trebuie să i se întîmple în tot cursul vieții.

Frumoasele. Cred că sînt niște nimfe din văzduh adeseori cuprinse de iubire pentru tinerii mai frumoși. Din această cauză, dacă vreun tînăr este cuprins deodată de paralizie ori de apoplexie, această fărădelege o atribuie nu altuia decît acestor *frumoasele* și zic că prin aceasta, schimbînd iubirea în ură și furie, pedeepsesc neascultarea iubiților lor.

Sîngenele. Este numele Sfîntului Ioan Botezătorul. Sînt convinși că în ziua, în care se sârbează acest sfînt, soarele nu și face cursul său în mod continuu, ci tremurînd. De aceea în această zi toți oamenii mai de jos din Moldova se scoală înainte de revărsatul zorilor și privesc cu ochi fieși răsăritul soarelui, și pe cînd ochiul care nu poate suporta această lumină este silit să vibreze și să tremure, această mișcare tremurătoare pe care o simțesc în ei înșiși, o atribuie soarelui și bucușii de noul spectacol se-ntore acasă.

Giolmaricele. Numesc niște femei care în Joia de dinaintea Paștilor dins de dimineață merg la focurile care în acea zi obișnuiesc să se aprindă pretutindeni la case în Moldova, și dacă au găsit vreo femeie dormind, cred că îi dau cea pedeapsă că după aceia să nu poată suporta osteneala.

Papaluga. Vara cînd din cauza secetei se pare că sămănăturile sînt în mare primejdie, oamenii mai jos dintre Moldoveni îmbracă pe o copilă care n-a împlinit încă vrîsta de zece ani cu o cămeșă țesută de frunze de copaci și de alte ierburi. După dînsa merg toate copilele și toți băieții de vrîsta ei, și cu toții cîntînd și jucînd cutieră toată vecinătatea, și ori la cine s-ar duce, babele obișnuiesc să le toarne pe cap apă răce. Cuprinsul cîntecului este cam acesta: Papalugă, sue-te la ceriu, deschide porțile dă drumul ploilor ca să crească grîul, alacul, meiul, etc.

Chiralieșa. Corespunde și-și datorește, originii expresiunii uzitate în rugăciunile creștinilor *κόριε ἐλέησον*. Anume, la 5 Ianuar, la aprinsul luminilor, fiecare tată de familie face o cruce de lemn, pe care o învâlesc foarte frumos, după darea de mina a fiecăruia, cu o pînză albă, cu mătasă și cu sirmă, și după vecernie, în chip de procesiune sacră, fiind încunjurată de o mulțime de copii, o poartă prin toate casele și repetă cît mai des cuvîntul *kyiraleisa*.

Colinda. Corespunde calendelor vechilor Romani și de obicei se celebrează la începutul fiecărui an nou de toți Moldovenii fie nobili, fie de jos, cu rituri particulare.

Turca. Un spectacol care pare a fi fost scornit în timpurile vechi din cauza urii contra Turcilor. În adevăr, în ziua sîntii a nașterii Domnului adaptează o mască de cap de cerb cu coarne și prinsă cu o pînză colorată și destul de lungă ca să acopere picioarele celui care o poartă. Pe această mască astfel făcută încalcă altul purtînd mască de bătrîn ghebos, și cu mare mulțime cutieră toate ulițele și casele jucînd și glumind.

Zburătorul, adică volatilis, cred că este un spectru, un flăcău foarte frumos, care noaptea dă busna la fete mari, mai ales la neveste tinere, și deoarece nu poate fi văzut chiar de cei care păzesc, toată noaptea se scaldă în moravuri oprite. Am auzit însă că unii bărbați, căroră Titan le-a făcut diafragme din lutul cel mai bun, au înțeles ce fel de zei sînt zburătorii, și descoperind că sînt făpturi omenești, le-au dat o pedeapsă meritată.

Miadză-Noapte, adică media nox. Spun că este un spectru care umblă dela apusul soarelui pînă la miezul nopții la răs-pîntii în chip de diferite animale, și apoi dispăre.

Striga, dela cuvîntul grecesc *στρίγγη*, însumă și azi la Moldoveni acelaș lucru cași la Romani, anume o babă bătrînă văjitoare, care cu o putere diabolică ucide prin mijloace necunoscute pe copiii nou-născuți. Superstiția aceasta este foarte curentă mai ales la Ardeleni. Ei zic că, atunci cînd striga umblă după pradă, copiii, chiar fără nicio boală de mai înainte, sînt găsiți înădușiți în leagăne. Dacă bănuiesc pe vreo babă de această crimă o aruncă legată de mîni și de picioare într-un rîu, și dacă se eufundă în apă, este considerată nevinovată, iar dacă ptutește,

atunci cred că este destul de descoperită, și fără nicio altă cercetare, o ard de vie în toc, ori cît ar striga baba nevinovăția ei până la cea din urmă răsufare.

Tricolici, același lucru cu *loup-garou* la Franțuji. Cred că cu o artă magică oamenii pot fi prefăcuți în lupi și în alte animale vorace, și că așa de mult îmbracă natura lor, încît năvălesc și sfișie oameni și chiar turme.

Legătura. Zic că este un fel de farmec, prin care bărbatul nu poate avea contact cu femeia. Cred chiar că prin aceasta lupii și alte animale sălbatice pot fi paralizate să nu facă rău turmelor de oi și boi.

Dislegătura, este deslegarea acestei *legături* de farmec conjugal, pe care cred că pot s-o obție prin alte mijloace vrăjito-rești mai tari.

Farmec. Este un fel de incantament uzitat la țărani, prin care femeile cred că pot să atașeze pe ibubiții lor ori să-i înnebunească pe cei pe care-i urăsc.

Descîntec. Alt fel de incantament, prin care cred că pot lecu toate boalele care nu sînt mortale. Nu voi pregeta să povestesc aici ceia se eu însumi am văzut în patrie în această privință. Vataful de copii B. al tatului meu avea un cal foarte frumos, care mușcat pe cîmp de un șerpe, așa se umflase peste tot corpul, încît deabia părea că mai rămîne vreo speranță de scăpare. Venind o babă descîntătoare, ea poruncește ca stăpînul calului să se ducă la o finînă și să aducă de acolo cît de răpede într-o cană apă din care să nu li băut nimeni. Vrînd el să trimeată pe un servitor să aducă apă, baba se opune, zicînd că stăpînul lui trebuie să aducă apă, dacă vra ea calul să învie, Tînărul ascultă și aduce babei un vas mai mare plin cu apă. Aceasta da tînărului să bea toată apa sfințită de dînsa nu știu cu ce cîntec. El execută porunca, macarcă cu greu, fiindcă adusesese prea multă apă. După băutura tînărul îndată vede că calul său, care zăcea nu departe de dînsul lungit la pămînt și deja pe jumătate mort, răsufă, însă el simte că se umflă și este apucat de dureri abia de suferit. După ce baba a repetat cîntecul ei, într-un șfert de cias calul se face sănătos, iar tînărul a dat afară apa iarăș fără nicio durere ori boală. Am cunoscut și o babă care în cîteva zile a lecuit cu totul un întreg grajdul de cai infectat de rîe, deși la o depărtare de trei zile de drum, zicînd niște cîntece asupra perilor unui cal.

Vergelat. Este un fel de gîcire, fiindcă Moldovenii în ajutorul anului nou, încearcă să gîcească printr-un aranjament de vergi cele bune și cele rele care trebuie să li se întîmple în cursul anului. În acest scop ei întrebunțează chiar *fecle* (*tiliae*), *bobi* și o *oale* (*ollae*) așezate într-un anumit fel.

CAPITOLUL II

Despre ierarhia bisericească

Grija supremă de biserica Moldovei, în ce privește părțile ei din afară, o poartă însuș Domnul. El observă cu atenție și cu sîrguință ca și faptele și învățătura clericilor să corespundă preceptelor credinții ortodoxe, ca nu cumva vreunul dintre dînșii să devieze dela drumul dreptei cunoștinți, și îmbrăcat cu piele de oae, să aibă ascunsă în sine inimă de lup, nici ca păstorul să-și neglijeze turma ori să se compromită cu exemple rele.

Calea internă de a duce sufletele la ceriu este încredințată desigur mitropolitului, care ca un păstor credincios și slujitor vigilent al lui Dumnezeu, inspectează bisericile supuse lui, le dă episcopi, simpli în ce privește instrucția, dar foarte pregătți în duhul sfînt, și nimic nu omite din ceia ce crede că poate fi de folos la păstoriarea și mîntuirea oilor sale.

Fiindcă însă, prin înmulțirea locuitorilor Moldovei, această sarcină s-a arătat mai grea decît s-o poată duce un singur om, și pentru înlesnirea lui, s-au instituit în Moldova trei scaune episcopale, *Roman, Rădăuții și Huși*. Din aceștia numai celui de Rădăuți și de Huși i s-a dat numele de episcop, iar cel de Roman este numit arhiepiscop, și lui i s-a dat voe ca la leturghie să poarte mitră. Peste ceilalți colegi ai săi n-are însă nici-o jurisdicție, și nu le este superior decît numai în rang.

Dela întemeerea scaunului și până la conciliul dela Florența, mitropolitul Moldovei a primit hirotonia dela patriarhul din Constantinopol. Findcă însă la acel sinod mitropolitul, om simplu și puțin deprins cu cărțile sfinte, ca să capete demnitatea făgăduită de al șeptelea tron, și să se bucure și de alte onoruri făgăduite de papă, maracă delegații lui Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, care erau cu dînsul au protestat, el a iscălit totuș decretale minciunoase și captioase ale acelu sinod, iar după împrăștirea adunării, el nu îndrăznea să se întoarcă în Moldova, Marcu, arhiepiscopul din Efes, a trimes mitropolit Moldovei

pe arhidiaconul său, de neam Bulgar, dar vestit întru pietate și ortodoxie, și fiindcă însuș patriarhul Constantinopolei trecuse în tabăra adversă, a poruncit ca să ceară întărirea dela patriarhul din Ohrida.

Și așa din acel timp până la începutul secolului trecut mitropolii Moldovei au obișnuit să ceară binecuvîntarea dela patriarhul din Ohrida.

Cînd însă Vasilie Albanezul a luat frînele domniei și a început să pue ordine în lucrurile decăzute ale Moldovei parte din neglijența predecesorilor săi, parte din cauza dinsensiunilor, pe atunci patriarhul Constantinopolei i-a trimis o scrisoare cam cu acest cuprins: «Știe Înălțimea Ta că biserica moldovenească a fost supusă odinioară bisericii de răsărit, ca mama sinceră și binevoitoare a tuturor creștinilor, și că mitropolitul ei a primit binecuvîntarea dela scaunul ecumenic din Constantinopol, cași ceilalți. Ea a rămas în acea supunere cîteva veacuri, până cînd, supt domniea lui Ioan Paleologu, pseudopatriarhul Mitrofan a iscălit decretul conciliului dela Florența, și prin aceasta, cu drept cuvînt, a făcut suspect tuturor credincioșilor bisericii ortodoxe chiar pe primul și ecumenicul scaun al Constantinopolei. Cînd însă după acele tulburări, stingîndu-se îndată și instrumentele și autorii acestei boale ciumate, sfînta biserică a lui Dumnezeu, ca mireasa imaculată a mielului, a fost restituită vechii sale liniști și străluciri, și orice prilej de suspiciune contrară fusese luată, pare un lucru cu totul greu și inconvenant ca biserica moldovenească, care totdeauna a fost considerată ca unul din membrele cele mai alese și mai distinse ale bisericii catolice, să primească binecuvîntarea hirotoniei nu dela scaunul cel mai mare, ci dela cel mai mic. Așa dar puțina noastră persoană și tot sfîntul sinod roagă cu umilință pe Înălțimea Ta să restitui scaunului mai nobil pe un membru mai nobil al bisericii, și să poruncești ca mitropolitul Moldo-Valahiei (căci așa numesc Grecii Moldova) să ceară binecuvîntarea iarăș dela scaunul nostru ecumenic și patriarhal, cum fusese stabilit din vechime. Acest lucru se va întoarce în totul în slava lui Dumnezeu și în onoarea mamei noastre biserica catolică».

Convins de scrisoarea patriarhului și a sinodului, din acel moment Vasilie a hotărît ca pe viitor mitropolitul Moldovei să nu primească binecuvîntarea decît dela scaunul din Constantinopol, și acest lucru a fost confirmat, cu consensul și cu iscălitura tuturor patriarhilor și chiar și a celui din Ohrida, de sinodul provincial adunat puțin în urmă, care s-a ținut supt acelaș Domn la Iași împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acel timp.

Dealtfel în biserica de răsărit mitropolitul Moldovei are un loc special, care altora le este refuzat. În adevăr, deși nu se bucură de titlul de patriarh, nu este totuș supus vreunui patriarh, și macarcă primește binecuvîntarea dela patriarhul din Constantinopol, totuș el nu poate fi nici ales nici scos de dînsul, și nici nu este ținut să aștepte, ca totii ceilalți mitropoliți, ceia ce se chiamă ψήφον [aprobare] al mării biserici din Constantinopol.

Odatăce a fost ales și aprobat de Domn, cei trei episcopi ai Moldovei pun mîinile, și printr-o scrisoare trimisă patriarhului, îi notifică că a fost ales cutare om pios, virtuos și învățat, cu ajutorul sfîntului Duh, și nu în alt chip care să atirne de voință omenească.

Acelaș lucru îl face și Domnul printr-o scrisoare specială la patriarh, și-l roagă să confirme cu binecuvîntarea sa pe noul uns în acea slujbă, ceia ce patriarhul nu poate refuza în niciun chip, ci trebuie să se conformeze în totul voinții Domnului.

Apoi, este scutit de tributul care se plătește patriarhului de toți mitropoliții supt titlul de κοινόκτητος και βοηθείας [de obștie și de ajutor], și nici nu este ținut de vreo lege să întrebe pe patriarh despre lucrurile care trebuie să se facă ori s-au făcut în biserica moldovenească, ci el se bucură în Moldova de aceiaș libertate pe care o are și patriarhul din Ohrida în eparhiea lui.

Macarcă mitropolitul este de o așa putere, el nu poate nici face nici scoate din funcțiune pe vreunul din episcopi, căci aparține numai Domnului de a cerceta despre viața și instrucțiunea candidaților, și de a decide de cauza acelora care trebuie scoși și de a da hotărîrea de scoatere. În adevăr, toate acele lucruri Domnii și le-au pus în grija lor, iar mi-

ropolitului i-au lăsat numai hirotonia după canoanele apostolicești.

În acelaș timp Domnul, macarcă poruncește în chip absolut tuturor supușilor săi, totuș, în ce privește lucrurile bisericești, fără consultarea mitropolitului nimic nu poate el să schimbe, să adauge sau să înlătore.

Această regulă a fost ținută cel puțin de Domnii pioși. Dacă însă vreunul dintr-înșii a fost disprețuitor de lucrurile sfinte, este de datoriea mitropolitului de a confirma ori de a îndrepta sentința Domnului în fața divanului după legi, la care lucru Domnul, ca creștin și iubitor de dreptate, se supune.

Episcopii în eparhiile lor împlinesc liber funcțiunile slujbei lor; își fac preuții supuși lor, iar dacă se vor fi făcuți vinovați de vreun păcat, le ia harul, fără ca cineva să-l contrazică. N-are însă niciun drept de a face ori de a scoate pe igumeni și arhimandriți, ca unii care respectă tribunalul Domnului.

Pentru vinile mai mici, oricare inferior e pedepsit de șeful său,— diaconul de preut, preutul de protopopă, ieromonahul și monahul de abatele său, adică de arhimandrit; protopopa, abatele și arhimandritul de mitropolit, mitropolitul de Domn, Domnul de conștiința sa și de Dumnezeu, care uneori se folosește de sultan ca un instrument de a îndrepta și de a pedepsi, pe Domn.

Pentru vinile mai mari, care trebuie să fie ispășite cu moartea ori cu răsopirea, dacă nu sînt decît simpli preuți, ieromonahi și monahi, sînt supuși jurisdicției episcopilor lor; dacă însă sînt abați, arhimandriți și episcopi, pot fi pedepsiți numai de Domni. Este însă de datoriea episcopului ca dacă vreunul dintr-aceia pe care Domnii i-au lăsat în judecata lor, face ceva contra canoanelor ori ceva care poate supăra. să facă cunoscut acest lucru prin scrisoare mitropolitului, care apoi, după relatarea episcopului, deferă Domnului pricina.

Dela fiecare preut al eparhiei sale mitropolitul primește în fiecare an o dare de 200 de aspri și o piele de vulpe ori de jder, iar afară de acestea nu poate cere nimic, cum

nici dela episcopi nu au vreun venit, afară doar dacă ei de bună voia lor le-ar da ceva. Aceleași venituri le adună și episcopii dela eparhiile lor.

CAPITOLUL III

Despre mănăstirile Moldovei

Toate mănăstirile Moldovei sînt de aceeași organizație, și urmează regulile prescrise monahilor de sfîntul Vasilie. Cele mai mari, peste care se află arhimandriți, nu se găsesc mai mult de patru; cele mai mici însă, care ascultă de igumeni. sînt peste două sute, afară de cam tot atîtea metohuri, pe care acele mănăstiri le au în diferite locuri.

Se deosebesc însă în *ἀφιερόμενα* *inchinat*e și *ἐλεύθερα* *neinchinat*e, supuse și libere. Mănăstirile supuse sînt dedicate Ierusalimului, muntelui Sinai sau Sfîntului Munte, căci în Moldova s-a făcut obiceiul, atunci cînd Domnul ori un boer a vrut să zidească o mănăstire, să-și împartă toate averile în mod egal între mănăstire și copii, și să dea mănăstirii tot atîta cît lasă și fiecărui copil în parte.

Dacă însă se teme ca după moartea lui mănăstirea să nu fie distrusă ori stricată, o dedică uneia din lavrele mai mari, care se află în locurile zise mai sus. După ce a făcut aceasta, arhimandriții acelor lavre sînt ținuți să vegheze asupra mănăstirii și să aibă grijă ca totdeauna să se găsească acolo monahi de o viață integră și cu moravuri oneste. În acelaș timp din veniturile mănăstirii ei lasă acolo atîta cît este necesar la hrănirea fraților, iar celelalte sînt strînse pentru trebuințele lavrelor mai mari și sînt trimise acolo în fiecare an.

În mănăstirea liberă însă, în ciaturile pe care le au libere dela slujbele sfinte, frații își ară, își grapă și tot așa își seceră, se ocupă cu lucruri de mîină prescrise de abate, lucrează vii, ogoară și grădini, și roadele strînse din ele le aduc spre folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile plătesc Domnului un tribut anual, în raport cu proprietățile lor, dar mitropolitului și episcopului nu sînt ținuți să plătească absolut nimic.

Dealtfel monahii sînt toți așa de supuși regulelor lui Vasilie cel Mare, că ar muri de o sută de ori decît să pue în gură o singură bucățică de carne, chiar cu ordonanța medicală. Din mănăstire nu iesă niciodată decît trimeși de igumen, ori dupăce au căpătat voe pe atîtea zile ori ciasuri. Grija de gospodărie este cerută celor mai bătrîni, care în curs de mai mulți ani au dovedit abatelui lor integritatea vieții și a moravurilor.

Insfirșit nu putem să lăudăm ospitalitatea care se observă la toate mănăstirile Moldovei. În adevăr, oricare oaspe ar fi venit acolo, fie ortodox, fie Turc, fie Armean, nu numai că trebuie să fie primit cu bunăvoință, dar chiar dacă ar vrea să stee acolo un an întreg, cu toți tovarășii și animalele pe care le are cu el, trebuie să fie hrănit și apărat după puterile mănăstirii cu dezinteresare și cu confort, și fără niciun murmur.

CAPITOLUL IV

Despre limba Moldovenilor

Despre origina limbii moldovenești părerea scriitorilor este diferită. Mai mulți cred că ea este coruptă din limba latinească fără considerarea vreunui alt idiom. Sînt și de aceia care cred că ea se derivă din limba italienească.

Pentruca adevărul să se arăte mai bine cetitorului, vom expune pur și simplu argumentele și unora și altora.

Cei care afirmă că limba latinească este mama curată și adevărată a limbii moldovenești, se bazează mai ales pe aceste temelii: mai întăiu că coloniile romane au fost aduse în Dacia cu mult înainte ca limba romană să fi fost coruptă prin năvălirile Goșilor și Vandalilor, dar că niciun istoric nu pomenește că acele colonii de supt domnia barbarilor s-au întors în Lațiu, și că deci locuitorii Daciei n-au putut să-și corupă limba lor printr-o limbă care încă nu există; al doilea, că Moldovenii niciodată nu s-au chemat Italieni, că cu vremea numele de Romani a început să fie mai întins, dar că totdeauna au păstrat denumirea de Romani, denumire care pe acea vreme, cînd

Roma era capul întregii lumi, era comună tuturor locuitorilor Italiei. Faptul că ei sînt numiți de vecinii Unguri și Poloni *Vloh*, nu este o contradicție, căci aceste neamuri numesc tot așa pe Italiani, căci preferăm să credem că acele neamuri vecine au strămutat acea denumire mai degrabă dela Moldoveni, ca mai cunoscuți lor, la Italiani, decît dela Italiani la Moldoveni.

Al treilea argument, și cel mai tare pentru această părere, este că în limba moldovenească se găsesc până azi mai multe cuvinte latinești, pe care cea italiană le ignorează absolut, iar pe de altă parte nume și vorbe introduse în limba Italianilor dela Goți, Vandali și Longobarzi, limba moldovenească le evită cu totul, precum se poate vedea mai clar prin cîteva exemple: pe *incipio* Italianul îl exprimă cu cuvîntul barbar *commincio*, Moldovanul cu cuvîntul corupt din limba latinească *incep*; *albus*, italienește *bianco*, moldovenește *alb*; *civitas*, italienește *citta* mold. *cetate*; *dominus*, ital. *signore*, mold. *domn*; *mensa*, ital. *tavola*, mold. *masă*; *verbum*, ital. *parola*, mold. *vorbă*; *caput*, ital. *testa*, mold. *cap*; *venatio*, ital. *caccia* mold. *vînat*.

Cei care vor să derive limba moldovenească din limba italienească obiectează: 1° că în cea moldovenească se găsesc verbe auxiliare, *am ai are*; 2° articole la nume; 3° chiar cîteva cuvinte pur italienești, ca *șchiop* sciopo, *claudus* și *cerc* cerco, care sînt absolut necunoscute limbii latinești, n-au putut fi aduse din altă parte decît din italiana.

La aceasta se răspunde de patronii părerii de mai sus că Moldovenii se folosesc în adevăr de verbe auxiliare, dar nu italienești, ci proprii.

Tot așa în ce privește articolele. În adevăr, nici într-o parte de vorbire nu se deosebește mai tare limba moldovenească de cea italienească decît tocmai în acestea, căci Italianul pune articolul înaintea numelui, iar Moldovanul după, ca ital. *l'huomo*, *lă moglia*, mold. *omul*, *muiere*; Italianul are un singur articol masculin, la singular *il* la plural *gli* sau *i*, la feminin singular *la*, plural *le*. Moldovenii însă pentru masculin singular au două articole, *ul* și *le*, unul care se anină la numele terminate în conșonanță

altul la cele în vocală, ca *omul* homo, *calul* equus, *scaunul* scamnum, *vasul* vas, *șerpele* serpens, *cînele* canis, etc. La pluralul numelor de ființi adaugă articolul *ii*, ca *căii*, *oașmenii*, equi, homines, iar lucrurile sînt articulate cu articolul feminin *ele*, ca *scaunele*, *vasele*, etc. Pentru feminine Moldovenii au deasemenea două articole, *e* și *a*, ca *muiere*, *găina*, mulier, gallina. Acele care se termină în *e* fac la plural *ile*, ca muiere *muierele*, cele însă în *a* fac pluralul cu *ele*, ca găina *găinele*.

În sfîrșit vei vedea, după toată probabilitatea, că acele cuvinte care samănă mai bine cu limba italienească decît cu vechea limbă romană, au fost introduse în limba noastră din comerțul îndelungat pe care Genovezii îl avuseseră cu Moldovenii, cînd stăpîneau malurile Mării Negre.

În acelaș fel, dupăce Moldovenii au început să aibă afaceri numeroase cu Grecii, Turcii și Polonii, și din limba acelor neamuri au început să fie frecvente în gura Moldovenilor mai multe cuvinte, ca dela Greci:

pedeapsă	παίδευσις
chivernisire	κυβέρνησις
procopie	προκοπή
blastem	βλασφημίᾱ
azimă	ἄξιμον
drum	δρόμος
pizmă	πεισμα

Dupăce dar am expus argumentele amînduror părților, care din ele se apropie mai mult de adevăr, nu îndrăznim să spunem, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să ne întunece ochii și să scăpe privirii noastre lucruri care s-ar arăta ușor la lumină străine. Lăsăm dar judecata pe sama binevoitorului cetitor, mulțămindu-ne a adăuga acel unic lucru zis de Covatius. Este de mirat, zice el, că limba Moldovenilor și Muntenilor are mai multe cuvinte latinești decît cea italienească, macarcă Italianul locuiește în acelaș loc unde locuia odinioară Romanul. Dar acest lucru nu este de mirare, căci Italianii și-au format limba cu mult mai tîrziu.

Dealtfel este de observat că se găsesc în limba Mol-

dovenilor cîteva cuvinte care, întru cît sînt necunoscute afît latinei cît și celorlalte limbi ale neamurilor vecine, credem, poate nu fără motiv, că au rămas din limba veche dacă. În adevăr, nimic nu ne împiedică să credem că coloniile de Romani în Dacia s-au slujit de servitori daci ori chiar, dacă vreunul și-a pierdut soția, au luat în căsătorie femeii din acel neam, de unde ușor s-a putut introduce în limba lor vreun cuvînt din limba acelor indigeni. Astfel sînt: *stejar quercus*, *pădure sylva*, *hăleșteu stagnum*, *cărare semita*, *grăes loquor*, *privesc aspicio*, *nemeresc aliquo pervenio*.

Afară de aceasta, ca mai toate limbile, așa și cea moldovenească are diterite dialecte.

Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, fiindcă în prezența continuă a curții Domnului, locuitorii aceluia ținut ajung de obicei mai culți.

Cei care locuiesc pe Tyras amestecă multe cuvinte polone și mai multe vase de întrebuintare casnică le denumesc cu cuvinte poloneze, așa că de un alt Moldovan cu greu pot fi înțelese.

Cei care locuiesc în munți spre Transilvania adeseori se folosesc de cuvinte ungurești. Fălcienii amestecă moldovenească cu tătărasca, Gălățenii cu cea grecească și turcească.

Și femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine bene ghine*, *vie vinea ghie*; *pi* în *chi*: *pizmă invidia chizmă*, *piatră petra chiatră*; *m* inițial în litera *ng*, de unii greu de pronunțat, ca *mie mihi nghie*, etc. Dacă vreun bărbat s-a deprins odată cu acea pronunțare, greu de tot se poate dezbara de ea, și ca șoarecele se tradează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sînul maică-sa, și de aceia chiar astfel de oameni se zic de obicei în băta de joc *fior de babă*, filii vetulae.

Locuitorii din Muntenia și Transilvania au aceeași limbă cași Moldovenii, totuși pronunțarea lor este mai aspră, ca *giur*, Munteanul zice *zur*, *jur*, cu *z* polonez ori *j* francez; *Dumnezeu Deus*, munt. *Dumnezeu*; *acmu nunc*, munt. *acuma*; *acela hic*, munt. *ahăla*. Sînt de adău-

gat chiar cîteva cuvinte necunoscute Moldovenilor, pe care toate însă cînd scriu, le omit.

Muntenii urmează și limba și ortografia moldovenească, și prin însuș acest lucru, ei recunosc că limba moldovenească este mai curată decît a lor, macarcă pentru a mărturisi aceasta pe față, îi oprește antipatia dintre, Moldoveni și Munteni.

De o limbă mult mai coruptă se folosesc *Cuțovlahii*, care locuiesc în Rumelia la hotarale Macedoniei. Este de mirat cum amestecă ei limba părintească cu cea grecească și albaneză, așa fel că uneori în limba romînească interpun un period pur grec, uneori pur albanez, dar păstrează pretutindeni flexiunile moldovenești ale numelor și verbelor. Astfel de olla podrida ei însă între dinșii o înțeleg, dar nici Grecul, nici Albanzul, nici Moldovanul nu poate înțelege deplin limba lor. Dacă însă toți trei strînși la un loc ar auzi vorbind pe un Cuțovlah, dacă s-ar compara înțelesurile și fiecare ar explica celuilalt periodul limbii sale, ar putea înțelege ceia ce ar vrea el.

CAPITOLUL V

Despre literele Moldovenilor

Înainte de conciliul dela Florența, după exemplul celorlalte neamuri care și-au tras limbile din limba romană Moldovenii s-au folosit de caracterele latine. Dar fiindcă la acel sinod mitropolitul Moldovei, cum am zis mai sus, a trecut în tabăra Latinilor, succesorul lui, diaconul lui Marcu din Efes, de neam Bulgar, cu numele Teoctist, ca să smulgă mai răpede din biserica moldovenească fermenții Latinilor și să iee tinerilor ocazia de a ceti sofismele latine, a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țara sa nu numai pe oamenii care erau de altă religie, dar chiar și literile latine și să le înlocuiască cu slavonești, și prin acel zel exagerat și inoportun el a devenit cel dintăiu autor al acelei barbarii, care stăpînește acuma Moldova.

Fiindcă însă caracterele slavonești nu ajungeau pentru

pronunțarea tuturor cuvintelor, pe care limba moldovenească parte le-a corupt din cea latinească, parte le-a adoptat din limbile neamurilor vecine, pentru a o exprima corect au trebuit să inventeze câteva caractere nouă, și prin aceasta s-a făcut că limba moldovenească a primit apoi un număr așa de mare de litere, cît nicio alta limbă europeană nu admite.

În adevăr, se numără azi, împreună cu unele semne prosodice și ortografice, 47 :

az	mislete	dzialo
buki	nasz	zemle
vede	tferd	on
glagol	uk	pokoi
dobro	u	hyrtzi
iest	ferta	slovo
ize	fita	hier
i	chier	ier
kako	e	iri
liude	zivete	iert :

odinioară închidea totdeauna un cuvînt care se termina în consonantă, azi însă Moldovenii în locul lui întrebunțează un semn suprapus, ca în însuș cuvîntul *iert*.

ot	szta	iu
o	iat	xi
ci	ie	psi
czerve	inia	titla
sze	iako	dze

Literele mari ale Moldovenilor sînt aceleași pe care le au Grecii și Slavii în alfabetele lor, căci se folosesc deopotrivă de amîndouă caracterele, iar acele caractere pe care le-am pus acuma sînt ochii cetitorului, Moldovenii au început să le întrebunțeze în scrisorile familiare și în catastivele private după ce literile latine au fost eliminate.

În biserică însă, în scrisorile Domnilor, în catastivele tezaurului și în alte scrieri care emanau dela curte, n-a fost în uz altă limbă decît cea slavonească timp de două secole întregi. De aceia chiar fiii de nobili nu se ocupau

cu altă limbă decît cea slavonească, în care, fiindcă nu se puteau preda toate științele, ei au învățat să cetească, și erau obligați să ție minte pederost, Horologiul bisericii de răsărit, Octoihul și Psaltirea. După ce mintuiau acestea Evanghelia, Faptele Apostolilor și Pentateucul, rareori celelalte cărți ale vechiului testament, li se explicau, ca măcar să poată înțelege ce se cuprinde în cartea sfîntă.

Cu aceleași studii erau îmbibate și toate fetele de boeri, măcar în scopul să poată ceti și scrie cît mai bine în limba națională.

O persoană care să se ocupe cu gramatica slavonească cu greu se găsea, mai ales că gramatica acelei limbi elaborată de Maxim Cretanul, pe care azi Rutenii îl țin de sfînt canonic, și numai odată tipărită la Moscova, se găsea foarte rar.

În secolul trecut însă, după ce supt domnia lui Vasilie Albanezul Moldova s-a-ntors la tronul ecumenic, ea a început să se deștepte și din întunericul adînc al barbariei de care se acoperise, să fie adusă puțuntel la lumină.

În adevăr, prin grija acestui Domn s-a întemeiat mai întăiu la Iași o școală grecească și s-a dat poruncă ca în toată lavrele mai mari să fie primiți monahi greci care să învețe pe fiii de nobili literatura grecească și științele.

Tot de el s-a instituit ca, în onoarea bisericii patriarhale, în biserica catedrală să se facă un alt cor de psalți greci și toată leturghia să se officieze jumătate în grecește și jumătate în slavonește, ceia ce se observă și azi.

Deasemenea Domnul a întemeiat o tipografie grecească și moldovenească și a poruncit să se tipărească cărți bisericești și pravile, iar prin aceasta s-a făcut ca mai întăiu Evanghelia și textul Apostolului, în curînd și toată leturghia să se cetească în limba națională.

După citeva decenii Șerban Cantacuzin, Domnul Munteniei, a imitat acest așezămînt pios al lui Vasilie, și a întemeiat în țara lui școli și tipografii grecești și naționale.

În fine spre sfîrșitul secolului trecut unii Moldoveni au început să învețe chiar limba latinească și științele. Un exemplu de laudă a dat tuturor Miron logofătul, istoric foarte de samă a Moldovenilor, care a trimes pe fiii săi

în Polonia și acolo a îngrijit ca ei să fie instruiți în limba latinească și în științele liberale.

După aceia și Duca, Domnul Moldovei, a adus la dînsul în Moldova pe un tînăr foarte învățat, Ioan Papa (care apoi la Moscova și-a luat numele de Comnen, și în urmă a căpătat scaunul mitropolitan din Drista), și Cigala ieromonahul, ca să-i instruiască pe fiii săi.

Apoi și tatăl nostru Constantin Cantemir a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte învățat Ieremia Căcavela Cretanul, și i-a încredințat grijii și învățaturii lui pe fiii săi și pe ai altor boeri. Din acel timp au început mai mulți Moldoveni să se ocupe cu literatura grecească, italienească și latinească.

S F A R Ș I T

NOTĂ.— Cartea urma să se mîntue cu un indice de lucruri și de cuvinte, iar în indicele de cuvinte urmau să intre și numele de localități din harta geografică. Am renunțat la acest indice, fiindcă împrejurările n-au permis tipografiei să-mi trimeată decît o singură corectură, din care cauză s-au strecurat mai multe greșeli de tipar.

Iași, 15 Iulie 1923.

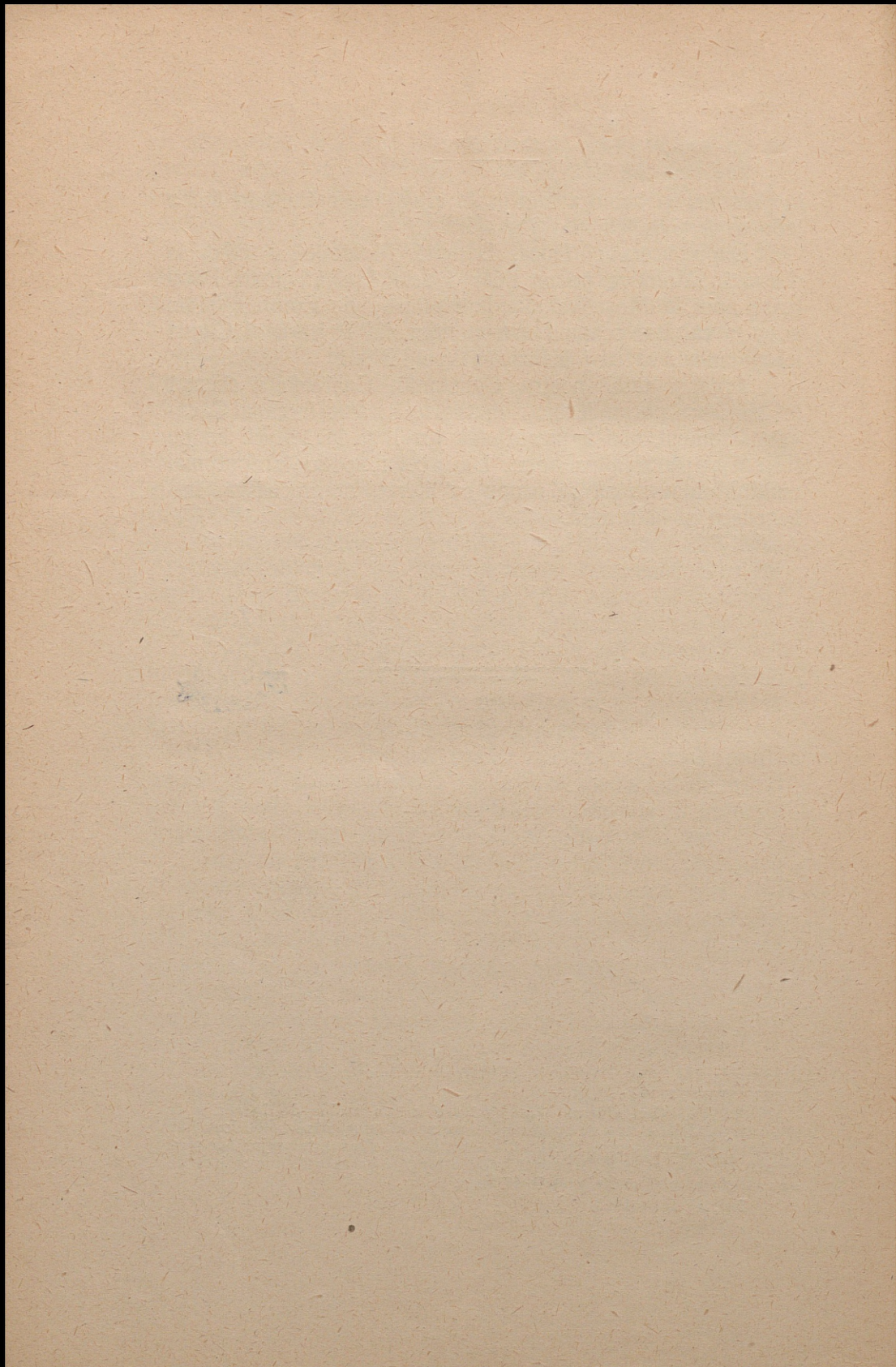

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
Introducere	IV

PARTEA I, GEOGRAFICĂ

I. Despre numele vechi și actuale ale Moldovei	15
II. Despre situația Moldovei, despre hotărâle ei vechi și actuale și despre climat	17
III. Despre apele Moldovei	20
IV. Despre ținuturile și cetățile actuale ale Moldovei	25
V. Despre munții și mineralele Moldovei	41
VI. Despre câmpii și pădurile Moldovei	45
VII. Despre animalele sălbatice și domestice	48

PARTEA II, POLITICĂ

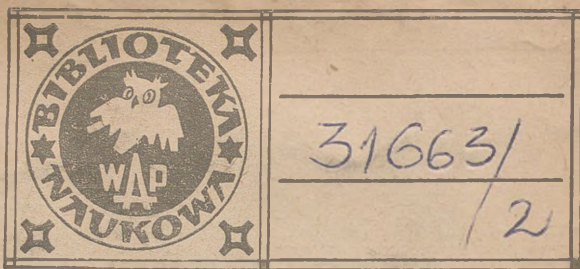
I. Despre forma statului moldovenesc	53
II. Despre alegerea Domnilor Moldovei	58
III. Despre obiceiurile vechi și actuale la punerea Domnilor Moldovei	68
IV. Despre confirmarea Domnilor	87
V. Despre scoaterea Domnilor	91
VI. Despre boerii Moldovei și gradele lor	98
VII. Despre armata Moldovei	110
VIII. Despre ceremoniile dela curte la esirea și la ospetele Domnilor	114
IX. Despre vânătorile Domnului	120
X. Despre tagroparea Domnilor	122
XI. Despre legile Țării Moldovei	124
XII. Despre judecata Domnului și a boerilor	125

	Pag.
XIII. Despre veniturile vechi și actuale ale Moldovei	131
XIV. Despre tributul și darurile pe care Moldova le plătește curții otomane	134
XV. Despre noblimea moldovenească	137
XVI. Despre ceilalți locuitori ai Moldovei	145
XVII. Despre moravurile moldovenilor	151
XVIII. Despre ceremoniile pe care Moldovenii le observă la logodne și la nunți	148
XIX. Despre înmormântarea Moldovenilor	164

PARTEA III, DESPRE STAREA BISERICĂȘCĂ ȘI LITERARĂ A MOLDOVEI

I. Despre religia Moldovenilor	166
II. Despre ierarhia bisericească	173
III. Despre mănăstirile Moldovei	177
IV. Despre limba Moldovenilor	178
V. Despre literele Moldovenilor	182

OPERE DE G. PASCU

1. Despre Cimilituri. *I Iași 1909, II și III București 1911.*
 2. Etimologii Răminești. *Iași 1910.*
 3. Elementele romanice din dialectele macedo-și me-glenor-omine. *București 1913.*
 4. Sufixele Rominești *București 1916.*
 5. Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie. *Leipzig 1920.*
 6. Gligorie Ureache. *Iași 1920.*
 7. Miron Costin *Iași 1921.*
 8. Istoria literaturii și limbii romine din secolul XVI. *București 1921.*
 9. Istoria literaturii romine din secolul XVII. *Iași 1922.*
 10. Les noms du diable en roumain, *în Archivum Ro-manicum, vol. 5.*
 11. Bibliographie Roumaine 1916-1920, *în Archivum Ro-manicum, vol. 6.*
 12. Lateinische Elemente im Rumänischen, *în Archivum Romanicum, vol. 6.*
 13. Rumänische Elemente in den Balkansprachen (*ma-nuscris*).
 14. Dictionnaire étymologique macédo-roumain (*ma-nuscris*).
 15. Istoria literaturii romine din secolul XVIII (*ma-nuscris*).
 16. La Philologie Roumaine dans les pays germaniques et en France. *Leipzig 1923.*
-